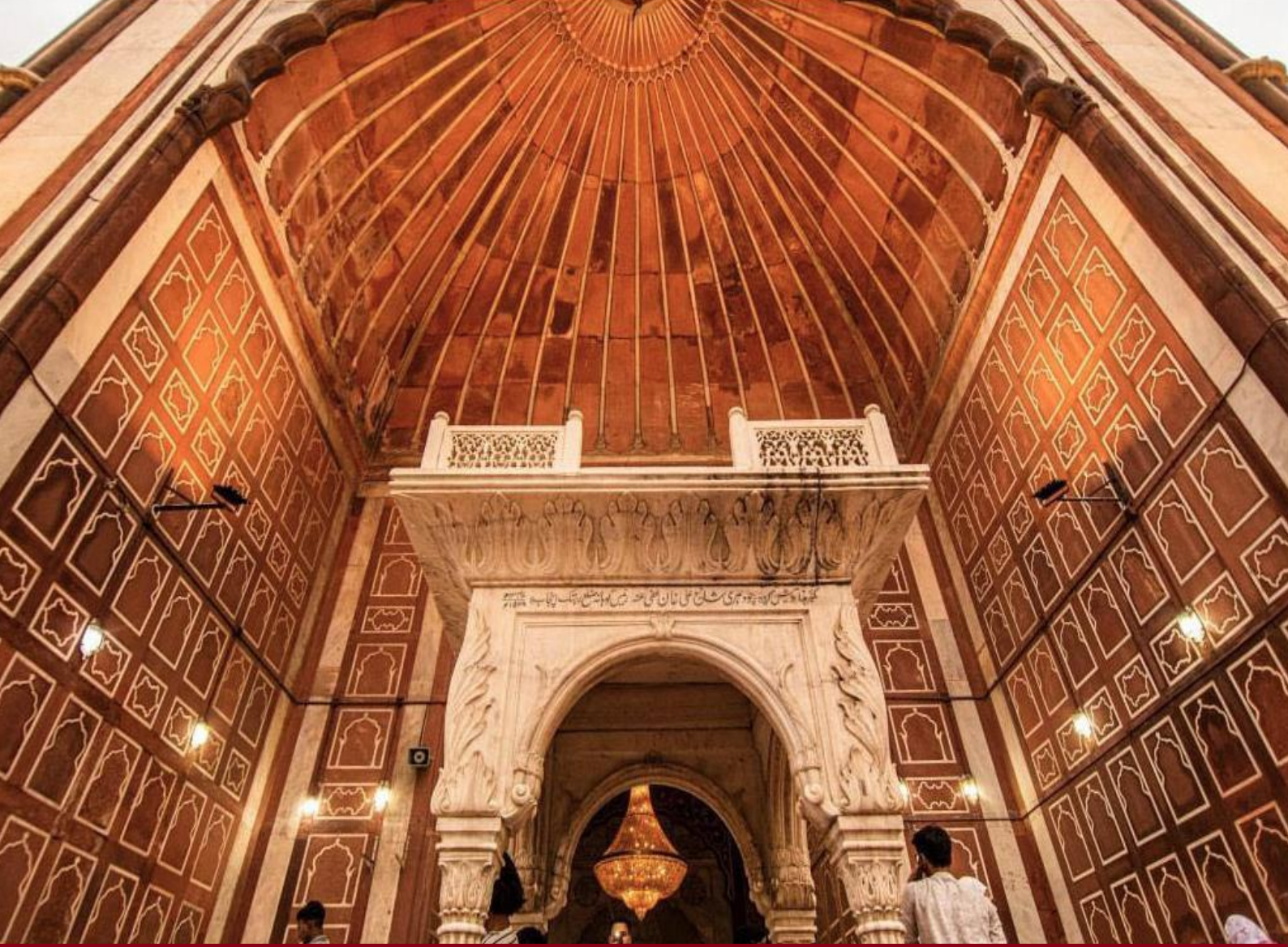
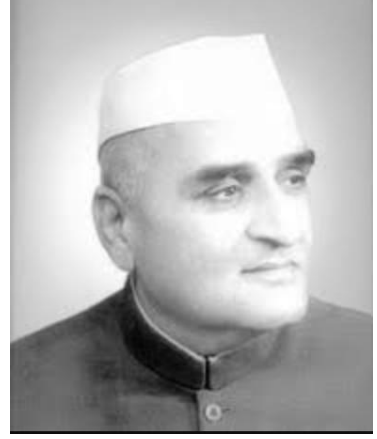

صلاحیت Salahiyat सलाहीयत

مہمان ایڈیٹر: چیئر پرسن پروفیسر یوگ راج انگرش
سکول آف پنجابی اسٹڈیز
پنجاب یونیورسٹی
چندی گڑھ، انڈیا

بھیم سین سچر (1 دسمبر 1894 - 18 جنوری 1978) اک بھارتی سیاستدان سی جسنے تنّ وار پنجاب دے مکھ منتری وجوں سیوا نبھائی۔

سچر دا جنم 1 دسمبر 1894 نوں ہویا سی۔ اسنے لاہور وچ بیئے اتے ایلنیلبی کیتی اتے گجراں والہ وچ قانون دی پریکٹس کیتی، جو کہ ہن پاکستان وچ ہے۔ اوہ آزادی اندولن ولّ آکرشت ہوئے اتے چھوٹی عمر وچ ہی انڈین نیشنل کانگرس پارٹی وچ شامل ہو گئے۔ 1921 وچ، اوہ پنجاب پردیش کانگرس کمیٹی دے سکرتر چنے گئے۔ 1947 وچ بھارت نوں آزادی ملن تک، اوہ پارٹی دے اک مہتوپورن ممبر سن۔

آزادی دے سمیں دے آسپاس، سچر نے پاکستان دی ناگرکتا سویکار کر لئی اتے پہلی پاکستان سنویدھان سبھا دے ممبر بن گئے۔ بعد وچ اسنے پاکستان دی ناگرکتا تیاگ دتی اتے بھارت واپس آ گئے۔

بابا نانک

جس دے چانن رشماں پائیاں لہنے دے آئینے تے،
اس جوت نے چھاپ لگائی قندھاری دے سینے تے ۔

بالک واگی بڈھا کیتا، بیر بنایا ریٹھے دا،
رائی بلار مرید کر لیا، پا کے نور نگینے تے ۔

کرتی دا بھنڈار وکھایا، انھے مایہ دھاری نوں،
سجن ٹھگّ نوں جہات پوائی، گھر وچ پئے دفینے تے ۔

براہمن قاضی دوویں رگڑے، نیت دی گھسوٹی تے،
اوہ اچھوت برابر تولے، کرتب دے تخمینے تے ۔

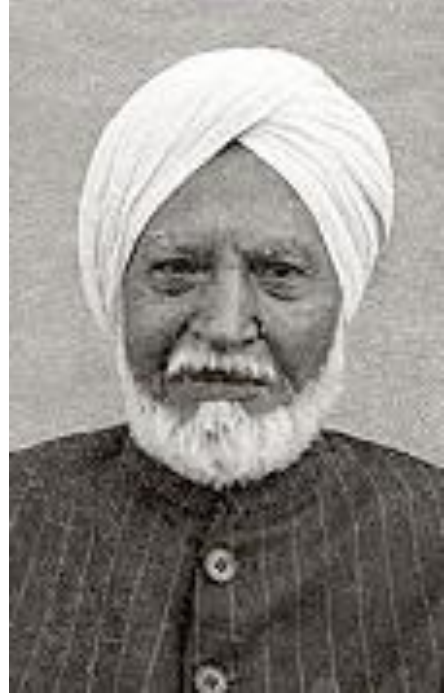
پریم نشے تھیں کھیوا کیتا، عملاں دے دیوانے نوں ۔
مکے والے نوں بھرمایا، دل دے پاک مدینے تے ۔

وحدت دا ویوپاری آیا، ہادی ہندو مسلم دا،
مندر مسجد سانجھے کیتے، مٹی پائی کینے تے ۔

آ جا من اج شکرانے کریئے بابے ایکنکاری دے،
جس نے جوت جگائی آن گواچے مال کھجینے تے ۔

دنیاں والیو، کجھ نہ پچھو میرے عیب سواہاں دی،
چاترک دا بے تقویٰ اپنے رببر دانے بینے تے ۔

((لالا دھنی رام چاترک))

لالا دھنی رام چاترک

لالا دھنی رام چاترک (1876-1954) نے ساری زندگی پنجابی ماں بولی دی ترقی لئی کم کیتا۔ اوہناں نے پنجابی دے معیاری ٹائپ سیٹ تیار کیتے۔ اوہناں دی بولی اتے وشے عام لوکاں دے نیڑے ہون کرکے بہت ہی حرمن پیارے رہے بن۔ اوہناں نے بھرتھری ہری بکرماجیت، نل دمننتی، چندنواڑی، دھرمویر، کیسر کیاری، نوان جہان، نور جہاں بادشاہ بیگم اتے سو فیخانا رچناواں رچیاں۔

جنوری 2025 والیوم-4 نمبر-1

- 1 6:..... سرچیت پاتر کی شاعری کا نثری مکالمہ.....
ڈاکٹر یوگ راج ناراض
2. 57: دماغ کی چپ: عصری نظریاتی گفتگو.....
ڈاکٹر پروین کمار
3. 68..... ثقافتی لاشعور پر پروفیسر پورن سنگھ کی شاعری :.....
ڈاکٹر کنولجیت سنگھ
4. 'سکھائی دیوتا: مقدس سرزمین کا پسماندہ 'فرشتہ'.....
اوم پرکاش والمیکی کی کتاب 'سکھائی دیوتا' کا جائزہ :.....
ڈاکٹر ہرپریت سنگھ
5. پیرو شاعری کی فیمنسٹ ریڈنگ.....
(اریگارے، سکھوں اور کرسٹیوا کے حوالے سے):.....
ستوپر کور
- 6123..... پنجاب کا ورثہ :.....
پرفارمنگ آرٹ میں تعاون کرنے والا :.....
7. 125..... پنجابی کی افزودگی کے لیے غیر ملکوں کا تعاون :.....
انسائٹ کا مرکزی کردار :.....
8. 127..... مہینے کا لفظ :.....
پنجابی ڈگڈے دھینڈے بول:.....
9. 128..... گوجرانوالہ بنانے میں عظیم لوگ:.....
مہینے کی شخصیت :.....
10. 129..... پنجاب کا نامور خاندان :.....
خزانے کا کاروبار.....
11. 130..... خزانہ تاریخی دستاویز:.....
کتاب کا جائزہ:.....
12. 131..... نئی کتاب :.....
پروگرام اور تقریبات :.....
13. 134.....
14. 137.....
15. 141.....
16. 143.....
17. 144.....
18. 153.....
19 157.....

مہمان سمیپادک:

مہمان سمیپادک:

پروفیسر اتے چیئرپرسن ڈاکٹر. یوگ راج انگریش بی.اے. آنرز سکول، ایم.اے. (آنرز)،
ایم.پہل. (پنجابی)، پی.ایچ.ڈی. (بھاشاواں دی پھیکلٹی) عہدہ: پروفیسر اتے چیئرپرسن، سکول آف
پنجابی سٹڈیز، پنجاب یونیورسٹی چنڈی گڑھ
کھوج مارگدرشن: پی.ایچ.ڈی.: پورا: 28 جمع: 02 پچھا: 08 ایم.پہل. 106 (ایم.پہل.: 59,
ایم.پہل. جی.جی.ایس.ایس.: 47) ادھیان دا تجربہ: 32 سال (اگست 2020 توں بن تک 14 سال
پروفیسر وجوں) پربندھکی تجربہ: 20 سال چیئرپرسن سکول آف پنجابی سٹڈیز، مکھی وبھاگ،
کے.ایل.ایس.ڈی. کالج، لدھیانہ

بھومکا

پنجاب، پنجابی اتے پنجابیت پرت موہ دا ولکھن رسالہ صلاحیت صلاحیت بن اپنے مقصد وچّ سفلتا دے سفر پے چکا ہے۔ میں ڈاکٹر سنیل بھٹیا جی دا شکرگزار ہاں کہ اوہناں نے اس انک دی سمپادکی لئی مینو چنیا ہے۔ پنجاب، پنجابی اتے پنجابیت دی سانجھی وراست دی سرنامتک پراپتی اتے اتہاس نوں ہر مہینے گلوب 'چ رہے پنجابیاں نوں جاگروک کرن دا ایہ بہت ہی شلاگھا یوگ قدم ہے۔ ایہہ قدم سوکھا نہیں، جہڑا کارج ساڈیاں اکادمک سنستھاواں نہ کر سکیاں اوہ کارج بھٹیا جی کر رہے بن۔ پنجابیت نال جڑے چنتک، ساہتکاراں اتے اکادمک شخصیتاں دے وچاراں نوں ہر ماہہ وشو دے روبرو کرواؤن دا ایہہ ولکھن اپرالا ہے جس نال پنجاب دی سرجنتمک پرتبھا نوں اوہ لوک وی سمجھ رہے بن جیہناں نوں پنجابی بھاشا اتے گورمکھی لپی نہیں آوندی۔

ڈاکٹر بھٹیا پنجابی اتے گورمکھی لپی وچّ آنے لیکھاں نوں وشو دی سنجاری زبان وچّ ترجمہ کرواکے پنجابیت نوں گلوب تک پہنچدا کر رہے بن۔ ایہہ کارج سادھناں دی وی منگ کردا ہے۔ بھٹیا صاحب نے اس کارج لئی وشیشگیاں دی ٹیم اپنے نال جوڑی ہے۔ حیرانی ہونی سی مینوں جدوں بھٹیا صاحب نے دسیا کہ پاکستانی ودواناں اتے ساہتکاراں نوں وی صلاحیت وچّ چھاپیا جا رہا ہے اتے شاہ مکھی توں گورمکھی، گورمکھی توں شاہ مکھی وچّ لپینتر ہو رہا ہے تاں جو دونوں پنجاباں دے دانشور اکّ دوجے دیاں لکھتاں توں واقف ہو سکن۔ ایہو جہی بھاونہ اتے پرتبھتا اکّ مثال ہی کہہ جا سکدی ہے۔ اس وار دے انک وچّ وی بہت ہی وشیشگ وودواناں دے لیکھ اسیں چھاپ رہے ہاں۔ میری جمیواری سی کہ میں پنج وودواناں اتے رسرچراں دے لیکھاں دی چون کرکے اس انک لئی بھیجاں۔ سو میں خود پنجابی دے مہان کوی مرحوم سرجیت پاتر جی بارے اکّ لیکھ لکھیا جس وچّ پاتر صاحب دے وچاردھارک سفر نوں سمجھن دا یتن ہے۔ سرجیت پاتر دی کاؤ-یاترا پنج دباکیاں چ پھیلی ہونی ہے اس لئی اوہناں دی کویتا دے وچاردھارک سفر نوں سمجھن لئی اس اتہاس نوں نوں ساہمنے رکھنا ضروری سی جس وچّ سرجیت پاتر دی رچنا اپنا سفر کردی ہے۔ اسے طرحاں ڈاکٹر کنولجیت پورن سنگھ دی کویتا دے حوالے نال پنجابیت دی پریبھاشا نوں سمجھن دا یتن اپنے لیکھ وچّ کردا ہے۔ کنولجیت پنجاب یونیورسٹی توں پینیج ڈی ہے اتے ادھیاپن دا کارج نبھا رہا ہے۔ ڈاکٹر ہرپریت پنجاب دی پرائیویٹ یونیورسٹی وچّ پنجابی وبھاگ دا مکھی ہے اتے پنجابی ساہت وچّ اکّ نویں پیڑھی دا دلت چنتک ہے۔ اوہ نرنتر حاشیہ ساہت اتے کھوج کر رہا ہے۔ اس انک وچّ اس دا مہتوپورن لیکھ شامل کیتا گیا ہے۔ ڈاکٹر پرہین پنجاب یونیورسٹی وچّ پنجابی ادھیاپک ہے اتے اترندھنک درشتی توں پنجابی

دے نویں سابت نوں اپنے ادھنن دا کیندر بنا رہا ہے ۔ اتر ناریواد ، اتر آدھونکتا اتے اتر مانوواد دے نو -چنتن وچ ولکھن ناں ہے ۔ اسے طرحاں ستویر کور وی پنجابی ادھیاپن نال جڑی ہوئی ہے اتے دیردا دے وکھنڈن سدھانت دی درشتی کویتا دے ادھنن اتے پیئیچ ڈی دا کھوج کارج کر رہی ۔ اس انک وچ اس دا مہتوپورن لیکھ پیرو پریمن دی کویتا بارے ہے جس نوں اس نے دیردا اتے اتر نریواد دی درشتی توں ادھنن دا کیندر بنایا ہے ۔ میں خود پچھلے تیہہ سال توں پنجابی کویتا دے ادھنن نال جڑیا ہویا ہاں ۔ سوہج -شاستر، کاو -شاستر ، چہن -وگیان اتے نو -مارکسواد دی درشتی میرے ادھنن وچ شامل ہے ۔ اتر آدھونکتا اتے دیردا نے مینوں پرہاوت کیتا ہے جس دا پرہاوت میری لکھت تے سبھاوک ہی آجاندا ہے ۔ سرجیت پاتر میرا گورو وی سی اتے اس دی کویتا دا میں شروع توں قائل رہا ہاں ۔ اپنے لیکھ بارے میں زیادہ نہیں کہانگا کہ فیصلہ پاٹھکاں نے کرن ہے ۔ اس انک دا ہر لیکھ ہی بہت اہم ہے جس وچ ڈاکٹر سنیل بھاٹیا دا رول بہت اہم ہے ۔ اپنی محنت پر تیبیدھتا اتے سرڑھ توں بنھاں نہیں بندی ۔ بھاٹیا صاحب وچ ایہہ گن ودمان ہاں ۔ صلاحیت دا سفر ہر انک نال پنجابی اتے پنجابیت دی بھاونا نال جڑھے دانشوراں لئی اک نویں سویر ہووے گا ، مینوں اس دی آس وی ہے اتے یقین وی ۔

تہاڈا

یوگ راج انگرش

سرچیت پاتر دی کویتا دا وچاردھارائی سنواد

مہمان سمپادک:

میں ایہناں وچاراں دا سمرتھک ہاں کہ کویتا سمجھ اؤن توں پہلاں پلے پیندی ہے۔ کویتا دیاں رماں، دھنیاں، ردم، پرگیتا تمکنا سروتے جاں پاٹھک نوں پہلاں اپنی گرفت 'چ لیندیاں ہن پھر اوہ اس دے ارتھاں دی پرتاں پھرو لن ولّ جاندا ہے۔ ہر پاٹھک کویتا دے ارتھاں دیاں پرتاں نال اپنی سمرتھا اتے رچی مطابق اپنا ناطہ جوڑدا ہے۔ پر اسدا ایہہ ارتھ نہیں کہ کویتا کیول کوئی پرگیتک دھناں جاں رماں دا جادوئی چمتکار بے جہڑا تہاڈیاں گیان اندریاں نوں جھنجوڑ کے سہج-سواد دا سادھن ماتر بن جاندا ہے۔ کویتا سہج دے کھیتر دا سماجک اتپادن اتے عمل ہے۔ سماج 'چوں ہی کویتا ادے بندی ہے، سماج لئی ہی رچی جاندی ہے۔ میرا سروکار سرچیت پاتر دی کویتا نوں سمجھدیاں، اوہناں بنیادی مدعیاں نوں وی سمجھنا ہے جیہناں کارن کوئی کوی سرچیت پاتر جنا مقبول ہو جاندا ہے۔ ایہہ تاں سپشٹ ہے کہ پاتر دی ستھاپتی اتے مقبولیت دا کارن، اسدی کویتا ہے، کوئی اجیہی سیئت دا پکھ نہیں جہڑا برزوا راجیتی وچّ ستا نوں ورت کے پرسدھی ولّ چلیا جاندا ہے۔ ایہہ وی نہیں کہ کوئی ساہتک وچاردھارا دی الائٹمنیٹ (کسے وی پارٹی/گٹ پرتی پرتییدھتا) کر کے اسنوں بنیا بنایا کوئی ساہتک گٹّ دے پاٹھکاں دا شردھامئی ہنگارا مل گیا ہووے۔ پاتر دی مقبولیت اسدی کویتا دی ٹھوس زمین صدقہ ہے جہڑی بودھک ورگ اتے کویتا 'چ دلچسپی رکھن والے عام ورگ نوں پر بہاوت کردی ہے۔ پنجابی کویتا دے اتھاس وچّ پاتر دی کویتا دی ایہہ مقبولیت دی بیزمنی چالی سالان توں وی ودھ سمیں توں لگاتار بنی ہوئی ہے۔ پنجابی کاؤ پر میرا دی سوچی وچّ سرچیت پاتر ہن اوہیں ہی ہن جوہیں آدھونک کویتا وچّ پرو۔ پورن سنگھ، پرو۔ موہن سنگھ، امرتا پریتم، ہر بہجن سنگھ، پاش، شو کمار بٹالوی۔ مدھکال وچّ ایہہ اتھاس بابا فرید توں لے کے گورو نانک، وارث، شاہ حسین، بلہے شاہ ورگے پیغمبری دانشور ہن۔ کسے اک کوی دی، دوجے نال تلنا نہیں کیتی جا سکدی ہر کسے دا اپنا مقام ہندا ہے۔ پر میں ایہہ کجھ ناں اس لئی گنائے ہن کہ سرچیت پاتر دا اج پنجابی کویتا وچّ اس کاؤ۔ پر میرا وچّ ایہناں کوہیاں وانگ ہی ناں گنیا جاندا ہے۔

میں اپنے ادھنیں بارے شروع وچّ ہی سپشٹ کرنا چاہندا ہے کہ میں سرچیت پاتر دی کویتا دی مقبولیت دے سہج-شاستری، کاو-شاستری، اتھاسک اتے وچاردھارک پریپیکھاں نوں سمجھن دا یتن کر رہا ہاں۔ اسدی حرمن-پیارتا نوں نہیں۔ ساہتک کھیتر وچّ اوہیں تاں حرمن پیارا ساہت اتے

معیاری ساہت دی ونڈ کرنا ہے ہی غیر اچت۔ میں اصل وچّ اوہناں کجھ بنیادی کارناں اتے ادھاراں تکّ پہنچن دا یتن کر رہا ہاں جیہناں دے ادھاراں 'تے پاتر دی کویتا، پنجابی پاٹھک اتے سروتے نوں وار-وار پر بھاوت کردی ہے۔ کئی وار تاں ٹی۔ ایس۔ ایلینٹ دے وچاراں انوسار ہی لگدا ہے کہ پاتر دی کویتا دیاں پرگیتک دھنیاں پاٹھک دے من-مستک تکّ پہلاں پہنچدیاں ہن۔ ارتھ بعد وچّ، میں اتھے ایہہ کہنا چاہ رہا ہاں کہ پاتر دی کویتا دی کاؤ-بھاشا دی شبد-چون، شبد-سہج پرگیتک سر، لوکدھارائی اوچیتن اتے اتہاسک سنکٹ دے تنائشیل روپ دی گھاڑت پاٹھک نوں چکاچوندھ کر دیندی ہے۔ یتھارتھ نوں کاؤ-بھاشا دے چہن سنسار 'چ کوہیں بدلنا ہے، پاتر نوں اس سہج دا حاصل ہے۔ بلدے حق جدوں ہوا 'چ حرف لکھدے ہن تاں پاٹھک لئی ایہہ دھنیاں حیران کرن والیاں اتے سوچن سمجھن والیاں بن جاندیاں ہن۔ پاتر دی کویتا دے مکمل ارتھ ہو ہی نہیں سکدے کیونکہ اس وچّ انیکاں پرتاں ہن، جیہناں 'چوں پاٹھ لنگھدا ہے۔ ارتھ تاں اوہ ایہناں دے بعد وچّ کردا ہے پہلاں اوہ پاتر دی کویتا دے پر بھاو 'چ آ جاندا ہے۔

(۱) پٹھ بھومی :

سبھ توں پہلاں ایہہ جانندے ہاں کہ پاتر جدوں پنجابی کویتا وچّ پرویش کردا ہے تاں، پنجابی کویتا دے منڈلاں 'چ کی واپر رہا سی۔ 1972 'چ اسدا سانجھا سنگرہ چھپدا ہے۔ 'ہوا وچّ لکھے حرف' دی پرکاشنا نال سرجیت پاتر اک دم پنجابی کویتا 'تے اپنی ہوند ستھاپت کر لیندا ہے۔ ویہویں صدی دا ایہہ اٹھواں دہاکا بھارو روپ وچّ کاؤ-دھاراواں دا دور ہے۔ پرگتیوادی کاؤ-دھارا، سنہری سماج دی ستھاپنا دے سپنے نال ایس ہے۔ سنتوکھ دھیر، سرجیت رامپری ورگے کوی پرو. موہن سنگھ، امرتا پریتم دے پرگتیواد (رومانٹک پرگتیواد) توں اگلیرے پارٹی وچار دھارا دی درشتی توں کویتا دی سرجنا 'چ سرگرم ہن۔ ججھاروادی کاؤ دھارا وچّ پاش، لال سنگھ دل، سنت رام اداسی، امرجیت چندن، درشن کھٹکڑ، سنت سندھو کویتا رچ رہے ہن۔ سبھ توں ودھیرے پاش دی کویتا وچلی کرانتی کاری چیتنا دی چرچہ ہے۔ شو کمار بٹالوی دی برہا دی ہوک پنجابی سروتیاں دے لوکدھارائی اوچیتن 'چ وصی ہوئی ہے۔ میشا، ہربھجن سنگھ، تارا سنگھ اتے ہرنام دی کویتا دی چرچہ ہے۔ ججھاروادی کاؤ-دھارا دے سنہری سماج دی ستھاپنا دے سپنے 'تے بھاویں پرشن چنہ لگنے شروع ہو جاندے ہن پر اس دھارا دا رچناتمک سماں زوراں 'تے ہے۔ سرجیت پاتر دی کویتا وچّ جس اتہاسک سنکٹ اتے سنتاپ دی دھنی گونجی ہے اسدا کارن اوہ پرستھتیاں ہن جیہناں 'چ مہاں-آدرش ٹٹّ رہے ہن۔ سرجیت پاتر کاؤ-دھاراواں دے مہاں-آدرشاں دے سپنے جگاؤن دی بجائے، اتہاس دی ورتمان دشا اتے دشا نوں ودھیرے یتھارتھک روپ وچّ چترن دے پریتن وچّ اداسی دی دھنی نوں اگر بھومت کردا ہے۔ اس اداسی وچّ وچار دھارک طور 'تے مہاں-آشا دی دھنی دی بھرپور حاضری ہے۔ مہاں-آشا دی دھنی دا سچیت جاں اچیت وچار دھارک اوچیتن وی پنجابی دی اوہ کاؤ-پرمپرا ہی

ہے، جسدی فضا، چ گورو نانک دیو جی توں لے کے سمکال تک اکّ مہاں-آشا، پرتیرودھ اتے کرانتیشیل وچاراں دی نابری سر ودمان رہی ہے۔ پاتر دی کویتا دا ادے نرسندیہ اجیہے وچار دھارک پرویش وچّ شروع ہندا ہے جدوں نکسلواڑی اندولن دا رومانس ختم ہو چکا ہے، پرگتیوادی کاؤ دھارا اپنے اگلے پڑاء، چّ داخل ہو چکی ہے۔ تارا سنگھ، ہربھجن سنگھ، شو کمار بٹالوی اتے پاش دی کویتا دی چرچہ ہے۔ پاش اپنے پچھراں راہیں، باوجود وچار دھارک متبھیداں دے، پاتر دی کویتا دے سہج توں پر بہاوت ہندا ہے۔

(1) وچار دھارائی پریکھ:

اس پریکھ وچّ سر جیت پاتر غزل دی پرگیتک ہوک راہیں پنجابی کاؤ-منڈلاں وچّ اپنی بھرپور حاضری لگاؤندا ہے۔ اسدی کویتا وچلی اداسی، تناء اتے رتن دی دھنی وچّ اکّ مہاں-آشا دی دھنی سنائی دیندی ہے۔ ایہہ مہاں-آشا کسے وڈیرے بدلاء، تے ٹیک رکھدی ہے۔ میری سمجھ انوسار پاتر دی کویتا وچّ مہاں-آشا دی دھنی دا اجیہا بھوکھمکھی چہن، اسدا پرورتن (اگانہ ودھو وچاراں دے پریکھ وچّ) وچّ ڈونگھا وشواش ہے۔ اسدی کویتا دا ایہہ وچار دھارائی اوچیتن، کسے اکّ ادھے پڑاء دا حصہ نہیں سگوں سمکال تکّ بادستور جاری ہے۔ سر جیت پاتر دی کویتا دے اس وچار دھارائی پریکھ ہور گہن روپ وچّ سمجھن توں پہلاں امر جیت گریوال دے اس سنبندی وچاراں دا وشلیشن کردے ہاں۔ امر جیت گریوال پاتر دی کویتا، بڈھی جادوگری، دے پرسنگ وچّ کہندا ہے،

اس کویتا وچّ، بڈھی جادوگری، اتے، ہکاں دی قسم، دے کیندری نقطیاں وچکار کوئی، کشمکش نہیں سرجی گئی... منکھی سمرتھا کیول کھادی جا سکدی ہے، ستھاپنا دا کجھ وی وگاڑ نہیں سکدی، نوں اس طرحاں پیش کیتا گیا ہے جوہیں ایہہ کوئی باہری یتھارتھ ہووے اک سدیوی سچ اتے اسے سچ نوں پاٹھکاں دے من اندر پکی طرحاں بٹھاؤن لئی کویتا دی پوری سرنچناکاری کارج شیل ہے، ایہو کارن ہے کہ مارکسوادى سدھانت دے پر بہاؤ بیٹھ لکھی گئی پرگتیوادی جاں ججھارو پنجابی کویتا اسے کاؤ تکنیک دی سہانتا نال پنجابی سماج دے باہر مکھی یتھارتھ نوں پیش کرن دا دعویہ کردی رہی ہے۔ پاٹھکاں نوں وی انجھ جاپن لگّ پیا جوہیں ایہہ کویتاواں پنجابی سماج دے باہر مکھی یتھارتھ نوں اک پاردرشی شیشے دی طرحاں پیش کردیاں ہوں پر ایہہ یتھارتھوادی کویتا نہیں سدھانتوادی کویتا سی۔ پنجابی ساہت دے ودیارتھیاں اپر مارکسوادى سدھانت دے پر بہاؤ نے اپروکت کاؤ سدھانت نوں اکّ انتم سدھانت دے روپ وچّ منن لئی مجبور کر دتا، ... ایہو کارن ہے کہ سر جیت پاتر دیاں اپروکت کویتاواں نوں آلوچکاں اتے پاٹھکاں ولوں ات-اتم کویتاواں دا رتبہ پراپت ہویا (محبت دی راجنیتی، پنہ: 55-56)

امرجیت گریوال دی ایہہ ٹپنی اس کر کے درست نہیں لگدی کیونکہ سرجیت پاتر دی کویتا
 وچلی مہاں-آشا دی دھنی، تے مارکسوادی وچاردھارا دا جہڑا پر بہاو ہے اوہ اس دیاں بعد دیاں
 کویتاواں، تے وی دیکھیا جا سکدا ہے، 'لفظاں دی درگاہ' پستک دے کاو-شاستر بارے 'سنتاپ' نوں
 'گیت' بنا لین دا جہڑا کاؤ-آدرش پرگٹ کیتا گیا ہے اس وچ وی 'شبد' توں 'واک' بنا لین دا آدرش
 اصل وچ وچاردھارا نوں اپناؤن دا ہی آدرش ہے۔ اس سنگرہ دیاں کویتاواں، تے گورو نانک اتے
 مارکسوادی وچاردھارا دیاں دھنیاں دی گونج سپیشٹ سنائی دیندی ہے۔ پاتر نوں تاں وچاردھارا بارے
 اپنی ڈونگھی چیتنا ہے کہ اوہ وچاردھارا دے دوہرے کردار بارے وی ایہناں کویتاواں وچ سپیشٹ
 کردا ہے۔ شبدان دی لیلہ چیتنا ہے، برہم ہے، ہنیرے نوں دور کرن والی شکتی۔ پر شبدان دی ایہی
 لیلہ ہنیرا وی ورساؤندی ہے، جھوٹھی چیتنا بن کے۔ کارل مارکس وچاردھارا دے پرسنگ وچ جس
 'جھوٹھی چیتنا' والی وچاردھارا دی گلّ کردا ہے اوہ اوہی وچاردھارا ہے جہڑی اصلیت، تے پردہ
 پاؤندی ہے، بہرم نوں یتھارتھ بناؤندی ہے۔

وگیانک چیتنا والی وچاردھارا، اس بہرمک چیتنا دے گلاں ہٹاؤندی ہے۔ شبد دی لیلہ دوہری
 ہے۔ وچاردھارا دے اس خاصے نوں سرجیت پاتر اپنی کویتا وچ پرگٹاؤندا ہے۔ پاتر دی ایہہ
 وچاردھارک چیتنا، آتم-سنواد دی ودھی راہیں پرگٹ ہندی ہے:

شبد

شبد مکت نہیں کردے

قید وی کردے ہن

میرے دوآلے اوہ کدی کدی

ایہو جہے واک ول دیندے ہن

کہ میرا دم گھٹدا ہے

میںوں اوہناں واکاں وچوں نکلن لئی

اکّ واک چاہیدا ہے۔

اس واک بناں میرا دم گھٹدا ہے۔ (لفظاں دی درگاہ، پنہ: 89)

ایہہ دھنی نہ تاں وچاردھارا دے وشتاوادی وچاردھارک چیتنا دی کیندروادی سبھا دی اچ
 ہے جوہیں امرجیت گریوال دی دھارنا ہے اتے نہ ہی ایہہ کہ ایہناں کویتاواں دی مقبولیت دا کارن،
 پنجابی پاٹھکاں، تے مارکسوادی وچاردھارا دا پر بہاو ماتر ہے۔ اصل وچ پاتر باہرمکھی یتھارتھ نوں
 کسے کیندروادی وچاردھارا دے نقطے توں وچاردھارا دے فارمولیاں وچ بنن دی پنجابی کاؤ-پرمپرا

نوں اس برتی توں آزاد کروا رہا ہے۔ اسدیاں کویتاواں دیاں دھنیاں کوئی فیصلے دی گونج نہیں بنھ
 رہیاں، ایہہ دھنیاں انیکاں دشاواں، چ پھلیدیاں ہن اتے پاٹھک اسدیاں رمزاں، چ پہلاں آنندت ہندا ہے
 اتے ارتھاں دیاں پرتاں نال بعد وچ جڑا ہے۔ میں پاتر دی اک غزل، ہوا وچ لکھے حرف، چوں لے
 کے اسدیاں وچار دھارک دھنیاں دی بہرتی وچار دھارک سنگھنتا نوں دیکھدا ہاں :

کجھ کیہا تاں ہنیرا جریگا کویں
 چپّ رہا تاں شمع ادان کی کہن گے
 گیت دی موت اس رات جے ہو گئی
 میرا جینا میرے یار کجھ سہنگے

اس عدالت، چ بندے برکھ ہو گئے
 فیصلے سندیاں سندیاں سگّ گئے
 آکھو اے نہاں نوں اجڑے گھریں جان ہن
 ایہہ کدوں تیک ایتھے کھڑے رہنگے

یار میرے جو اس آس تے مر گئے
 کہ میں اوہناں دے دکھ دا بناوانگا گیت
 جے میں چپ ہی رہا جے میں کجھ نہ کیہا
 بن کے روحاں سدا بھٹکدے رہنگے

جو بدیشاں، چ رلدے نے روزی لئی
 اوہ جدوں دیس پرتنگے اپنے کدی
 کجھ تاں سیکنگے ماں دے سوے دی اگن
 باقی قبراں دے رکھ بیٹھ جا بہنگے

کی ایہہ انصاف ہؤمے دے پتّ کرنگے
 کی ایہہ خاموش پتھر دے بتّ کرنگے
 جو صلے ہاں، تے ٹنگے نے لتھنے نہیں
 راج بدلنگے سورج چڑھن لہنگے

ایہہ جو رنگاں ، چ چترے نے کھر جانگے
 ایہہ جو مرمر ، چ اکرے نے مٹ جانگے
 بلدے ہتھاں نے جہڑے ہوا وچ لکھے
 حرف، اوہی ہمیشہ لکھے رہنگے

ایہہ وی شاید میرا اپنا وہم ہے
 کوئی دیوا جگیگا میری قبر ، تے
 جے ہوا ایہہ رہی قبراں اتے تاں کی

سبھ گھراں ، چ وی دیوے بجھے رہنگے (ہوا وچ لکھے حرف، پنہ : 30)

اس غزل دیاں وچاردھارک دھنیاں وچ بہسنویدنی ارتھ پرتاں (ملٹیپلائسٹی) ہن۔ وچاردھارک
 کیندر کتے وی کسے نشچت بھوکھمکھی چہن نوں ارتھاں وچ ستھت نہیں کردا۔ پاٹھک اپنی سوجھ
 نال ارتھاں دیاں ایہناں پرتاں تک پہنچ جاندا ہے۔ کوی سرجیت پاتر لوکاں لئی کجھ کہن پرتی چیتن
 ہے۔ ورتمان نظام دا نیاں پر بندھ کھوکھلا ہے ، فیصلے لمک جاندے ہن ، انصاف دی امید ، چ بندے
 برکھ ہو جاندے ہن۔ اگلا کاوک-بمب، روزی روٹی دی بھال ، چ بدیشاں ، چ رلدے اوہناں بھارتیاں دی
 وتھیا دا ہے جہڑے مجبوری وس اپنی ماں دی موت دیاں رسماں ، تے وی نہیں پہنچ پاؤندے۔ اگلا
 کاو-بمب پھر وچاردھارک سنواد ہے جس وچ اتھاس دے پرورتن اتے راج دے بدلن ، چ تاں وشواس
 ہے پر انصاف والا راج پر بندھ نہیں اسریگا۔ بلدے ہتھ ہوا ، چ جہڑے حرف لکھدے نے ، اوہی سدییوی
 ہن۔ ایہہ مہاں-آشا دی دھنی ہے کسے بھوکھمکھی سنہرے سماج دی ستھاپنا دا رومانٹک بمب اتے
 سپنا نہیں۔ اتھاسک پرپیکھ وچ پنجابی کاو-پر مپرا وچ ، سرجیت پاتر دی ایہہ کویتا ججھار وادی اتے
 پرگٹیوادی کاو-دھارا دے رومانس توں اگلا پڑا ہے ، جس وچ وچاردھارک آشاواد راہیں ورتمان
 پرپیکھ نوں آلوچناتمک درشتی نال سمجھن دی سوجھ دیاں دھنیاں ہن۔ ایہہ وچاردھارائی دھنیاں ،
 اتھاسک گتیشیلنا اتے پرورتن ول تاں سنکیت کردیاں ہن پر پرورتن دی دشا دا کوئی سپن سنسار
 ستھاپت نہیں کردیاں۔ میں پاتر دی کویتا دے اس وچاردھارک پرپیکھ بارے ایہہ سمجھدا ہاں کہ اسدی
 کویتا وچ ورتمان ، چ گھٹ رہیاں گھٹاواں دی واستوک سوجھ ہے۔ رچنا دی امیری لئی ایہی پرمانک
 انوبھو ہندا ہے۔ اس پرسنگ وچ سرجیت پاتر بارے وڈے سنتوکھ دی گل ایہہ ہے کہ اسنے یتھارتھ
 بارے اپنی درشتی اتے پہنچ نوں کسے اک جاں دوجی کاو-دھارا دے رچناتمک جاں وچاردھارا دی
 سنجم دیاں بندشاں توں بڑی درڑتا نال سنتتر رکھیا ہے۔ اس دی ایہہ سنتترتا ہی یتھارتھ بارے اس دے
 انوبھو دی پرمانکتا دی ضامن بنی ہے۔ (ڈاکٹر. کرمجیت سنگھ، اک پرتیکرم، ہوا وچ لکھے حرف،
 پنہ : 16)

سرجیت پاتر دی کویتا دے وچار دھارائی پریکھ نوں ہور سپشٹنا نال سمجھن لئی، اسدیاں اوہ کویتاواں پڑھدے ہاں جہڑیاں اسنے اتہاس بارے لکھیاں ہن۔ اتہاس پاتر نوں کھڑوت دی ستھتی 'چ لگدا ہے۔ جے اتہاس چل وی رہا ہے تاں اسدی دشا کوی دی درشٹی انوکول نہیں، اتہاس سنکٹ دی ستھتی 'چ ہے۔ اصل وچ اتہاس نوں اجیہے نظرئیے توں پیش کرن دا وچار دھارائی اوچیتن، وچار دھارا دی اوہ سوجھ ہے جہڑی ورتمان توں اسنتشٹ ہے۔ گھڑی، کتھے ہے اتہاس توں آدی کویتاواں وچ سدھے طور 'تے اتہاسک گتی 'تے پرشن چنہ لایا گیا ہے کیونکہ اتہاس دی گتیشیلتا دی جو دشا، کوی دی وچار دھارا 'چ اگری ہوئی ہے، اوہ گتی اس انوکول نہیں ہے۔ پر پاتر اتہاس دی گتی توں اسنتشٹ ہندا ہویا وی اتہاسک گتیشیلتا 'چ اپنا وشواس وار وار درڑاؤندا ہے۔ 'ہر پشت اپنا اتہاس لکھیگی' دے کاؤ وچار دھارائی اوچیتن 'اتہاس دے انت' دی وچار دھارا دا کھنڈن ہے۔ اس پکھ توں پاتر دی کویتا دی تھی-میٹکس، اتہاس دے بھوکھمکھی بدلاء دی آس دا سپنا سنجودی ہے۔ اس بھوکھمکھی بدلاء کوں وی نشچت دشاواں ولّ سنکیت نہیں کردا۔ ایہہ کویتا وچار دھارک طور 'تے کھلے انت والی ہے جس دا بھوکھمکھی چہن کسے اکہرے مہاں-برتانت دے آدرش نوں نہیں پرگٹ کردا۔ 'سمیں دی کوئی انتم عدالت نہیں ہندی' دا کاؤ پروچن کویتا وچ وچار دھارا دی سرجناتمک بھومکا نوں سنگھنیاں کر دندا ہے :

اتہاس تاں ہر پشت لکھیگی
 وار وار پیش ہون گے
 مرے ہوئے
 جیوندیاں دی عدالت وچ

وار وار اٹھائے جانگے قبریں 'چوں پنجر
 ہار پہن لئی
 کدی پہلاں دے
 کدی کنتیاں دے

سمیں دی کوئی انتم عدالت نہیں
 تے اتہاس آخری وار کدے نہیں لکھیا جاندا
 ہنیرے وچ سلگدی ورن مالا، پنہ : 8))
 اپنا ہی نہیں پاتر وشو چنتن وچ چلی رہی، اتہاس دے انت ورگی بحث نوں وی اپنی کویتا دی دارشکتا وچ شامل کردا ہے۔ وشو پدھر 'تے روس سماج وادی نظام دے سپنے دا ماڈل سی۔ خاص

طور 'تے پنجابی کاؤ-پرمپرا وچ پرگتی دی آدھونک کاؤ-پرمپرا، روس دی سماج وادی وچاردھارا نوں اپنا آدرش مندی رہی ہے۔ ویہویں صدی دے انتلے دہاکے وچ 'روس دے ڈگن' نال اتر۔ آدھونکتاواد دے اس ترک نوں ضرور بل ملیا کہ ہن اتہاس وچ کوئی وڈی کرانتی کاری تبدیلی سنبھو نہیں۔ پونجیواد اپنی چرم سیما 'تے ہے اتے اس نظام وچ پونجیوادی لوکتنتر ہی انتم پڑا ہن۔ آدی۔ پر نہ ہی پنجابی کاؤ-پرمپرا وچ اتے نہ ہی وشو چننن وچ اس وچار نوں سربانگی طور 'تے سویکاریا گیا۔ پنجابی دی سمکالی کاؤ-پرمپرا (1990 توں بعد) وچ، کوپاں نے اس وچار دا ودھیرے ترک نال سنوادی وشلیشن کیتا۔ ڈاکٹر۔ جگتار اتے سرجیت پاتر اس پرسنگ وچ پرمکھ کوی کہے جا سکدے ہن جیہناں نے 'اتہاس دے انت' والے وچاردھارا دی پروچن دا اپنیاں کوپتاواں وچ ورودھ کیتا۔ 'کتھے ہے اتہاس توں' اسے پرسنگ وچ اک مہتوپورن کوپتا ہے جس وچ اوہ اتہاس وچ آئے 'وگاڑاں' بارے وی سنکیت کردا ہے :

کتھے ہے اتہاس توں
 اوہ کہندے توں مر گیاں
 آتم بتیا کر گیاں
 روس ڈگن توں ڈر گیا

 کس واہن تے آ رہا ہے
 کچھو تے جاں گرز 'تے
 جاں کہ پیدل آ رہاں
 کنڈا چبھ لنگڑا رہاں

 جاں پھر کدھرے ننگن ہو
 اگنی دے وچ اگن ہو
 نیلا ننبل گگن ہو
 جل پرتھوی تے پون ہو
 سبھ زنجیراں توڑ کے
 ہو گیا بند خلاص توں

 جاں کہ سبھ کجھ جاندا
 ہو گیا انجان توں

نوکر ہے سرکار دا
 خادم شاہوکار دا
 اپنے منوکار دا
 ہو چکیا این داس توں
 لفظاں دی درگاہ، پنہ 74-75))

سرچیت پاتر، اس کویتا اتہاس دے جنہاں، وگاڑاں، ولّ سنکیت کردا ہے، اوہ وی اسدی
 وشیش وچار دھارک سوجھ دے کاوک پرگٹاوے ہن۔ اپنی اس وشیش وچار دھارک سوجھ دے کارن ہی
 اوہ اپنیاں انیکاں کویتاواں وچّ پونجیوادی ستا دیاں سنستھاواں اتے ستھاپتی دے پرپنچاں نوں، اپنیاں
 کویتاواں دی تھیمیتکس دا حصہ بناؤندے ہن۔ اجہیاں کویتاواں پاتر دی پرتیبھتا دے وشیش سبھاء نوں
 سپشٹ کردیاں ہن۔ پاتر دی ایہہ پرتیبھتا پنجابی کویتا دی نابری دی پرمپرا نال پرتیبھتا ہے۔ مدھکال
 ، چوں اوہ گورو نانک، فرید، بلے شاہ، شاہ حسین اتے وارث شاہ دی پرمپرا، چّ غدر لہر دی کویتا،
 پرگتی دی پرمپرا نال جڑ جاندا ہے۔ پر کیونکہ پاتر کسے وچار دھارا دے آدرش دے سوتران نوں
 نشچت نہیں کردا، اسے لئی اس دی کویتا دا، بھوکھمکھی چہن وی کھلا ہے پر اتہاس دے انت والا
 نہیں۔ میں اس وشلیشن توں ایہہ سپشٹ کرنا چاہندا ہے کہ پاتر دی کویتا نوں کوپں وی اتر
 آدھونکتاوادی شرینی وچّ نہیں رکھیا جا سکدا۔ اسدیاں ویہویں صدی دے انتلے دہاکے دیاں کویتاواں
 وچّ وی جس مدھورگی کردار دے کامنامی روپ نوں پرگٹ کیتا گیا ہے، نوں وی پاتر دی کاؤ-ودھی
 دے گہن-پاٹھ دے لکھوے ارتھان دے پرسنگ وچّ بی پڑھیا جا سکدا ہے، میں ایہناں کویتاواں دی
 پڑھت نوں اگلے حصے وچّ ادھنیں دا حصہ بناوانگا۔ پاتر دی وچار دھارا دے پرسنگ وچّ جتھے اوہ
 پونجیوادی ووستھا دے پرپنچ نوں پیش کردا ہے۔ اسدی اکّ ہور کویتا، بڈھی جادوگری آکھدی ہے،
 پڑھدے ہاں :

تیرا وی نام رکھانگے
 تیری چھاتی، تے وی خنجر جاں تگما دھر دیانگے
 جین جوگا تاں ہو
 تیری وی بتیا کر دیانگے
 میں بڈھی جادوگری بڑے منتر جاندی ہاں
 میں جہڑی ہکّ تے تگما سجایا ہے
 اوہی ہکّ گھڑی بن کے رہ گئی ہے
 میں جس بندے دے گل وچّ ہار پایا ہے
 اوہی بت بن گیا ہے۔

 ہکاں دی قسم ہندی ہے
 کوئی ہک سرں تغمے نال تردی ہے
 کوئی ہک کوسیاں ددھاں دے تغمے نال ٹھردی ہے
 تے جہڑی باقی بجدی ہے
 اس لئی میریاں ہتھاں 'چ بس خنجر ہی بچدا ہے
 توں ایویں مان نہ کر
 توں ایویں کابلا نہ پے
 تیری ہک دی قسم وی بجھ لوانگے
 ہنہیرے وچ سلگدی ورن مالا، پنہ-10-11))

سرجیت پاتر دیاں اجہیاں کویتاواں وچ پونجیوادی وچاردھارا اتے سناوادی سنستھاواں دا
 وچاردھارائی وکھنڈن ہے۔ اس وچاردھارائی وکھنڈن دی کاؤ-ودھی پنجابی دی نابری والی کاؤ۔
 پرمپرا توں پیرنا لے رہی ہے۔ پاتر کاؤ دی ایہہ وچاردھارائی دھنی، جدوں ورتمان گھٹناکرم نوں
 وی اپنا وستو بناؤندی ہے تاں اس دھنی وچ وکھنڈن دی گونج اکہری (مونولتھک) دی بجائے کئی
 دشاواں 'چ پھیل جاندی ہے۔ کویتا، گھٹنا-کرم نوں پرست ہی نہیں کردی، گھڑدی وی ہے۔ ایہہ
 سرجت یتھارتھ دی پیشکاری ہے۔ پر پاتر کاؤ دا ایہہ سرجت یتھارتھ ہی اسدی کویتا دے سہج دا
 پرمکھ آدھار ہے۔ سگوں کسے کویتا دیاں وچاردھارک دھنیاں دی صحیح تھاہ وی اسے سہج 'چوں
 ہی پچھانیاں جا سکدیاں ہن۔ کویتا دے سہجاتمک آدھار اتے مادھم جنے سبھیچارک زمین 'چوں ہون
 گے، اونا ہی کویتا دا اداتیکرن (سبلمیشن) ہووے گا۔ پرگیتاتمکتا تاں پاتر کاؤ دے سہج دا باہری پنڈاں
 ہے، اس دا آنترک سبھاہ تاں اس دے تھیمیکس دی دارشکتا 'چ پیا ہے۔ پاتر دی ایہہ دارشکتا جدوں
 ستھاپنا دیاں امانوی سنرچناواں نوں ڈسمینٹل کردی ہے تاں اسدی وچاردھارا، پنجابی سبھیچار دے
 لوکدھارائی اوچیتن 'چوں ہو کے کاوکاری تک پہنچدی ہے۔ اداسی، ویوگ، رن، اسنٹشٹنا دیاں
 رمانمہز، کاؤ-ودھی دیاں باہری پرتاں ہی نہیں اس دے اوچیتن وچ پنجابی کاؤ-پرمپرا دی سربکالی
 وجوگی سر شامل ہے۔ اس سربکالی وجوگی سر، پنجابی کاؤ دا لوکدھارائی اوچیتن ہے جہڑا پنجابی
 پاٹھک نوں اپنا محسوس ہندا ہے۔ پنجابی کاؤ-پرمپرا دے اس سدیویں سبھا نے آدھونک
 وچاردھاراواں دے ورتمان پرسنگاں وچ انیکاں دشاواں گربن کیتیاں ہن۔ پاتر کاؤ وچ آدھونک
 وچاردھارا دے جس پرسنگ دی سبھ توں ودھیرے گونج ہے، نرسندیہ اوہ وڈیرے روپ وچ
 مارکسوادی درشن دا ہے۔ 'کھوہ گڑدا ہے دن رات میان' کویتا پنجاب دے لوکدھارائی اوچیتن اتے
 آدھونک پرگتیوادی وچاردھارا دا اداتمئی مشرن ہے۔ اس کویتا دے کاؤ-برتانت وچ پرانے پنجاب دے

پنڈ دے کھوہ دے درش دا وچار دھارئی کرن کیتا گیا ہے۔ 'کھوہ گڑدا ہے دن رات میاں' دا میٹاپہار اتہاسک گتیشیلتا دا میٹاپہار ہے۔ کھوہ چوں پانی کڈھ ریاں تَنڈاں چوں پر بہات دا کرنا، پانی دا کھیتاں 'چ جا کے ہریاں فصلاں دی سوغات دا اگاؤنا آدی نرے کاؤ برتانت نہیں، ایہناں دے ڈونگھے ارتھ ہن، ارتھاں دیاں وچار دھارائی پرتاں پھیلیاں ہوئیاں ہن۔ کاوک ویرویاں وچ پنجاب دے پنڈاں دا امرت ویلا، پہو-پھٹالا، چہاہ ویلا، سکھر دوپہراں، شام ڈھلی، سبھیاچارک ویروے ہن جہڑے کویتا دے سہج نوں سنگھنا کردے ہن۔ پر ایہہ سہجاتمک درش کویتا دے اگلے حصیاں وچ تھیم دے ادیش نال لبریز ہو کے کوی دی وچار دھارک سوجھ نوں پرگٹ کردے ہن :

کھوہ گڑدا ہے دن رات میاں

تَنڈا اندھکار 'چوں اتر دیاں

تَنڈاں 'چوں کرے پر بہات دیاں

اٹھیاں سن بھریاں چھلکدیاں

الریاں سکھروں چھلکدیاں

وچّ پاڑ چھیاں دے ڈھلکدیاں

تے پھر نثار 'چوں چلیاں وچّ

پھر آڈو آڈ کیارے تکّ

پہنچی ہے دھر گہرائیاں توں

پاتالاں دیاں سوگات میاں

کڈھ ساوے شملے بیج ترے

فصلاں دی ہری برات میاں

پاتال توں لے کے کھوہاں تکّ

کھوہاں توں پنڈاں دیاں جوہاں تکّ

اؤندی ہے ربّ دی ذات میاں

ہن امرت ویلا ہویا ہے

ہن پہو پھٹی ہن چہاہ ویلا

ہن سکھر-دوپہراں آگیاں

ہن شام ڈھلی ہن رات پئی

بن رات ٹکی، بن آہ ویلا

پھر امرت ویلا ہووے گا

پھر پہو پھٹو، پھر چہاہ ویلا

دھرتی توں لے کے امبر تک

چکلایاں بوڑے چلے نئے

جلدی ہے کل کائنات میاں

کویتا دے اتھوں تک دے بھاگ وچ اتھاسک اتے سماجک گتیشیلنا نوں، کھوہ گڑدا ہے دن
رات میاں دے میٹاپہار راہیں پیش کیتا گیا ہے۔ پنجاب دے پنڈاں دے جیون وچوں شبداولی، اس کویتا
دے سپج نوں سنگھنیاں کردی ہے۔ تھیم توں ایہہ سنکیت مل جاندا ہے کہ، کوی اتھاسک گتیشیلنا نوں
اندھکار چوں پر بہات دی یاترا دے وکاس رخ راہیں درڑھ کروا رہا ہے۔ پر اگلے حصیاں وچ اوہ
اپنی وچار دھار پر تیبھتا (چیتن جاں اچیتن) نوں پرگٹ کرنا شروع کر دندا ہے۔ کھوہ پھر وشیش
میٹاپہار بن کے اتھاس دے کالے ورقیاں ول سنکیت کردا ہے:

اس کھوہ وچ کی کجھ ڈب گیا

جو ڈبیا سی اوہ بھل وی گیا

پر چبتیاں، تیکن کدے کدے

گلے وی آہی جاندی ہے

سالاں دیاں سو گہرائیاں، چوں

کویئی چیز پرانی جنگالی

کویئی بھلی وسری بات میاں

اک رات بہت اندھیری سی

والاں وچ کالا جادو سی

سینے وچ پہو-پھٹالے سن

اوہ رات وی ڈاڈھی کالی سی

جد دوس چڑاون نکلے ساں

دل وچ دکھیاں دیاں کوکاں سن

کجھ نظماں سن بندوقاں سن
 تلیاں تے جگدے دیوے سن
 گلیاں وچ زہری پھوکاں سن
 پھر آسے پاسے چیلان سن
 جیلہاں دیاں اچیاں کندھاں سن
 لگیا عمراں توں لمیاں سن
 جیلہاں دے بوہے جد کھلھے
 لگیا ہو گئی پر بہات میاں
 آسے پاسے جالے نے
 نیرھا ہے، آلے مالے نے
 کجھ لوکیں بھولے بھالے نے
 کجھ ٹھگن والے باہلے نے
 اچیاں تختاں توں تردی ہے
 ایہہ ٹکے رہن دی ہوس جہی

ہاں، تخت ٹکے، پر کد تیکر
 ہاں، لوک وکے، پر کد تیکر
 بس قطرہ قطرہ ڈھلدا ہے
 بدلن دی دھیمی تور صحیح
 پر جگ ضرور بدلدا ہے
 ایہہ تاڑ، کھڑاواں کھوپریاں
 کئی چیزاں اوبھڑ اوپریاں
 کتھے توں کتھے اپڑیاں
 تھہیاں وچ دبے محلاں نوں
 پٹ پٹ کے لوکی تکدے نے
 ایہہ دیکھ سمیں دا گیڑا ہے
 اتہاس دی ہے اوقات میاں
 کھوہ گڑدا ہے دن رات میاں
 اوبی، پنہ-115-118))

سرجیت پاتر دے اوچیتن اتے چیتن، چ سرگرم وچاردھارا، نرسندیہ، اتہاس نوں بدلن دے سپنے دی چیتنا ہے۔ اوہ جدوں وی اتہاسک سنکٹ جاں نراشاجنک پرستھتیاں دا پرگٹا کردا ہے تاں اکّ سپنا پاٹھک دے من، تے اکر دندا ہے۔ ورتمان اتے بھوکھ اس کویتا وچ وچاردھارائی ہے۔ اتہاس دے ایہناں کالے ورقیاں دا کاوک چترن، کال دی درشتی توں پنجاب دے اس سنکٹ ولّ سنکیت کردا ہے جدوں پنجابیت ہی خطرے، چ پئی لگدی سی۔ پر اس کویتا دا مکھ تھیمک کوڈ، پنجابیت جاں سمپر دائکتا نہیں، اتہاسک اندھکار دے کجھ پنے ہن جہڑے کدے وی واپردے رہندے ہن اتے نظمان نال کوی/ساہتکار پہو-پھٹالے دی آس جگاؤندے رہندے ہن۔ ایہہ کویتا سمکالی درشاں دے چترن نالوں اتہاسک سمیاں دے سربکالی مدعیان نال سنبدھت ہو جاندی ہے۔ تختاں (ستا) دی سیاست ہر شے دا سہارا لیندی ہے۔ پر لوک-شکتی اگے تخت ٹکدے نہیں، ہار جاندے ہن۔ جگّ تاں بدلیگا، بدلن دی تور بہاویں دھیمی ہی ہووے۔ ایہہ کوی دی وچاردھارک سوجھ ہے، وشواس ہے۔ سرجیت پاتر کاؤ وچ، کویتا دے سہج-شاستر دے نقطے توں جہڑی وشیشتا بندی ہے اوہ ہے وچاردھارک ٹریٹمینٹ دی۔ اسدی کویتا دا وچاردھارک ٹریٹمینٹ، سنسکرتک زمیناں چوں اپنا روپ گھڑدا ہے۔ کویتا دا برتانت، پنجاب دی سنسکرتک، چوں واپر رہیاں امانوی گھٹتاواں نوں وشا بناؤندا ہے۔ کویتا وچ سنکپ کاؤ۔ بمباں، چ ڈھل جاندے ہن۔ پاٹھک کویتا دے کاؤ-برتانتاں وچلے درش ورنن نال پہلاں جڑدا ہے اتے پھر اس دے ڈونگھے گہن ارتھاں دیاں دھنیاں نال۔ وچاردھارک کویتا نوں سہجاتمک ٹریٹمینٹ نال سرجنا، پاتر کاؤ دی پرتبھا پرمان ہو نبڑدا ہے۔ کویتا دی سدھانتکاری جاں کہہ لوو کوی دی وچاردھارا سرجنا، تے بہاری نہیں پیندی۔

دارشنتکا اتے وچاردھارک پروڑھتا توں مکت بہاواویش والی کویتا اتکرشٹ نہیں بندی۔ پاتر دی کویتا دے ڈونگھے دارشنتک ادھار اتے وچاردھارک پروڑتا کویتا نوں امرتا بخشدی ہے۔ کوئی شکّ نہیں پر ایہہ وچاردھارا سرجنا وچوں کشید ہو کے ہی ارتھ گرہن کردی ہے۔ اس کویتا وچ وی پاٹھک پہلاں پنجاب دے پنڈ دے کھوہ دے پانی سنجائی دے درشاں نوں ماندے ہن۔ بعد وچ کھوہ دے میٹاپہار دے ڈونگھے ارتھاں دیاں دھنیاں نال جڑدے ہن۔ اچیاں تختاں توں تردی ہے ایہہ ٹکے رہن دی ہوس جہی، دی سدھانتکی، پاتر دی وچاردھارک چیتنا، چوں روپ گرہن کردی ہے۔ سدھانتکی اتے سرجناتمکنا دے سہجاتمک سمیل راہیں پاتر دی کویتا پاٹھکاں، تے اپنی چھاپ چھڈدی ہے اتے پاٹھک، اداس ہنیرے، دے ارتھاں نوں بھوکھمکھی مہاں-آشا دی وچاردھارا سمجھدا ہے۔

(1) پاتر کاؤ دا تھیم جگت:

سرجیت پاتر دی کویتا بنیادی طور، تے اتہاسک چیتنامکھی ہے۔ اسدا ارتھ ایہہ ہے کہ اوہ اپنی وچاردھارک پرتیبھتا نوں کسے اک/اکہرے بندو توں پرگٹ نہیں کردا۔ مہاں-آشا دی دھنی پھیلدی رہندی ہے۔ اتہاس اتے ورتمان وچ جو امانوی واپردا ہے جاں کہہ لوو جو کوی نوں امانوی

لگدا ہے، نوں اوہ اپنی بہو-سنویدنی وچار دھارک دھنی راہیں کویتا دا تھیم بناؤندا ہے۔ اتہاسک چیتنامکھی کاؤ وچ وشیان دی ونّ-سونتا، اتہاس دی تور انوسار بدلدی ربندی ہے۔ پاتر کاؤ وچ تھیمٹک ونّ-سونتا دا آدھار سماں ہے جہڑا کویتا وچ پرویش کرکے، کویتا نوں سمکال نال جوڑدا ہے۔ 'ہوا وچ لکھے حرف' توں لے کے 2018 تک پاتر کاؤ دا رچناتمک سماں ساڈھے چار دہاکیاں تک جا پہنچدا ہے۔ ساڈھے چار دہاکیاں 'چ پنجاب نے بڑا کجھ دیکھیا، بڑا کجھ ہنڈھایا جس دا پرچھاواں پاتر کاؤ وچ دیکھیا جا سکدا ہے۔ پاتر کاؤ دے پرسنگ وچ اس نوں اوہی وی کیہا جا سکدا ہے کہ ایہہ کاؤ-سنر نکسلواڑی اندولن دی ونلتا دی اداس ہنیرے دی دھنی توں لے کے پنجاب سنکٹ، پنجاب، پنجابی اتے پنجابیت دے اجوکے سروکاراں تک نرنتر جاری ہے۔ میں پاتر کاؤ دے تھیم-جگت نوں کجھ بندواں وچ ونڈکے سمجھن دا یتن کیتا ہے۔

1. اداس ہنیرا:

پاتر کاؤ وچ 'اداس ہنیرا' ورتمان اتہاسک سنکٹ اتے کھڑوت دا مکھ روپاتمک کوڈ ہے۔ 'اداس ہنیرا' پاتر لئی اوہ ورتمان ہے جسوں اوہ بدلنا چاہندا ہے۔ 'اداس ہنیرا اس طرحاں لکھدا ہے' دا بہاواں تھ ہی ایہہ ہے کہ ورتمان، اوہ نہیں جہڑا کویدے چنتن اتے چیتنا 'چ وسیا ہویا ہے۔ کوی دا ایہہ وجوگیا من، سماجک ورتاریاں توں وچھنیاں ہویا ہے۔ کوی دا من ادوں وچھنیاں (Alicanted) جاندا ہے جدوں اسنوں ورتمان اپنے ہان دا نہیں پرتیت ہندا۔ اس اداس ہنیرا، جنگل، تپتی دھرت، روہ دی زہر، سینے وچلا ٹوا، کالیاں اچھاواں دا جنگل، موت دا آہنا، گھننت رات دی چھایا، دھکھدا جنگل آدی روپک اس 'اداس ہنیرے' دے مکھ تھیمک کوڈ نوں ہی وار-وار سنگھنیاں کردے ہن جس اداس ہنیرے توں پار دا کوئی راہ، کوی اپنی سرجناتمکتا راہیں لبھدا ہے۔ سوے-سنتاپ دی ایہہ پرگٹا ودھی ڈونگھے سیاسی پروچن دی کویتا بن جاندی ہے۔ اس سنبندھی مینوں ڈاکٹر۔ سادھو سنگھ دی ایہہ ٹپنی بڑی درست لگدی ہے جدوں اوہ کہندا ہے، 'جنگل' سرجیت پاتر دا کاوک محاورے وچ لکھیا سیاسی پروچن ہے جسدا شلپ-ودھان شاعرانہ ہے پرنٹو اس دے وستوودھان دی سر سیاسی ہے۔' (پاتر کاؤ دی انتر-یاترا، پنہ : 11) میں اس بھاگ وچ 'اداس ہنیرے' دے اس سماجک اتے سیاسی پروچن دیاں کجھ پرتاں نوں پڑھن دا یتن کیتا ہے:

میں اس شام دے دھندلکے وچ

نظر دی سیما تک

اپنے دیویاں نوں جگدے تردے

دیکھن دا لوہی ہان

ایہہ کویتا کجھ وی نہیں

تیدی ہومیں دا سر بدھ سنتاپ ہے
 اکّ وجوگے من دا ورلاپ ہے
 ایہہ کجھ بونداں نے
 جو میں سیک سہندی روح، چوں کشید کیتیاں نے
 ایہہ اک گواہی ہے
 کہ

اداس ہنیرا، اس طرحاں لکھدا ہے،
 ہنیرے وچ سلگدی ورن مالا، پنہ : 8-9))

اداس ہنیرا، اتھے سر جک اتے سر جنا، چ ابھید ہو جاندا ہے۔ پاتر کاؤ دی ایہہ اکّ ولکھنتا،
 وی ہے کہ اسدا آتم اتے سماجک سمباد۔ وی ابھیدت ہن۔ آتم-سمباد۔ راہیں اوہ اداسی ہنیرے اتے
 جنگل ورگے میٹاپھرز نوں نجپرک کاوک ویرویاں راہیں پرگٹ اسدا سادھار نیکن کر دندا ہے۔ ایہہ
 سادھار نیکن سماجک سیاسی پروچن بن جاندا ہے۔ دھکھدا جنگل، اکّ لرزدا نیر سی۔ اج پھر بہت
 اداس ہے آتما رام، میرے سینے، چوں کون روندنا ہے، جنا چر زخمی نہ ہونا، شبد نیلے ہو جانگے،
 اداس دوستوں، ہے میرے سینے، چ کمپن آدی وشیش طور، تے اجہیاں کویتاواں ہن جنان دا آتم۔
 سمباد۔ جس ہنیرے، اداسی اتے اتہاسک سنکٹ ولّ سنکیت کردا ہے اوہ کوی دا سماجک پر بندھ
 دی ورتمان دشا اتے دشا نوں پرگٹاؤن دا نظریہ ہے۔ بھاویں اجیہا آتم-سمباد۔ کوی دے اردھ-چیتن
 من جاں نچ دے، آپے، راہیں پرگٹ بندے ہن پر کوی دا چیتن اس آتم پرگٹاؤے ویلے ہر وقت حاضر
 رہندا ہے۔ ایہہ حاضری سچیت ہے۔ پاتر خود اپنی اس سچیتنا بارے جاگروک ہے، بمب تے دھنی
 شاید کوی دے اردھ-چیتن من وچوں اٹھدے ہن تے کویتا دی سر جنا ویلے سچیت من اس دھنی تے
 بمب نوں سنجالن دا ہی یتن کردا ہے (برکھ عرض کرے، سر جیت پاتر، پنہ: 10) سر جنا پاتر لئی
 کیوں سنتاپ دی سبلمیشن ہے۔ دا جواب اسدی سچیت وچار دھارا وچ پیا ہے۔ پاتر بھوکھ دا کوئی
 رومانٹک سنہری سماج دی ستھاپنا دا سپنا نہیں جگاؤندا۔ کیونکہ اوہ ورتمان، چ اجہیاں وڈیاں
 کرانتی کاری تبدیلیاں نوں گھٹدے ویکھ ہی نہیں رہا۔ اوہ تاں جو گھٹ رہا ہے نوں اپنی درشتی توں
 پھڑن دا پریتن کر رہا ہے۔ اس نقطے توں ایہہ کویتا رومانٹک یتھارتھ توں پار آلوچناتمک یتھارتھ
 دے گھیرے دی کویتا بن جاندی ہے۔ وڈی تبدیلی دی مہاں-آشا دی دھنی، لفظاں دی درگاہ، راہیں شبد
 دی شکتی (سر جنا دی شکتی) تے آشرت بندی ہے۔ سنتاپ نوں گیت، بنا لین دا کاؤ-آدرش اکّ اجیہا
 وچار دھارک پیراڈائیم ہے جہڑا پاتر کاؤ نوں ولکھن بنا دندا ہے۔ ایہہ ولکھنتا اس وچ ہے کہ سماج
 دے موجودہ دور دے سنتاپے ہوئے ماحول وچ سر جک نے ہی چیتنا جگاؤنی ہے:

سنتاپ نوں گیت بنا لینا

میری مکتی دا اکّ راہ تاں ہے

جے ہور نہیں ہے در کوئی

ایہہ لفظاں دی درگاہ تاں ہے (لفظاں دی درگاہ، پنہ : 17)

شبداں دی شکتی دا علم ہے۔ شبداں نریکھ نہیں بندے، ایہناں دا سیاسی پروجن ہندا ہے۔ شبداں دا

سبھاں اکہرا نہیں، وچار دھارک پروجن بن کے اس دی دھر دی پچھان سنبھو ہندی ہے۔ دھنی جدوں

شبداں 'چ تبدیل ہو کے واک بندی ہے تاں اوہ واک وچار دھارک پروجن وانگ ارتھاں راہیں ٹھیک اتے

غلط دا نرنا کرن لگدا ہے :

بھٹکدے اکہرو آو ملکے لفظ بنو

تے لفظ واک بنو واک بن گزارا نہیں (لفظاں دی درگاہ، پنہ : 37)

کیونکہ وچار دھارا دی بھومکا وی دوہری ہے اسے لئی پاتر سنکیت کردا ہے :

نہیں جے شبداں تیغاں دی دھار قاتل ہے

نہیں رباب تاں روحاں نوں کجھ سہارا نہیں (اوبی، پنہ : 37)

شبداں، ستاں پروجن بن کے 'جھوٹھی چیتناں' کوں پیدا کردے، بارے دیکھدے ہاں :

شبداں مکت ہی نہیں کردے

قید وی کردے ہن

میرے دوآلے اوہ کدی کدی

ایہو جہے واک ول دیندے ہن

کہ میرا دم گھٹدا ہے

میںوں اوہناں واکاں وچوں نکلن لئی

اکّ واک چاہیدا ہے

اس واک بنا میرا دم گھٹدا ہے (اوبی، پنہ : 89)

ایہہ آتم-چیتنا دی اوستھا ہے جدوں کوئی سرجک 'جھوٹھی چیتنا' اتے مانو-ہتیشی چیتنا

درمیان دے فرق نوں پچھاندا ہے۔ سگوں پاتر کاؤ دی چیتنا تاں اتھوں تک پہنچدی ہے کہ کویتا نوں

شابدک سہج راہیں، ارتھاں دے کھیتر وچ وچرنا چاہیدا ہے نہ کہ شبداں دی چہنکی-پرکریا وچ الجھ

کے ایسٹریکشن پیدا کرنی۔ پاتر دی کویتا ارتھاں دا اتپادن کردی ہے جہڑا سماج-سبھیچار دے کلیان

دے بھوکھ-شاستر 'چ درڑھ وشواس جگاؤندی ہے۔ اوہ خود کہندا ہے، 'اس طرحاں جال جیبا بندی

اے پردہ داری٪، ارتھ نوں شبداں نکل جاندا اے بولی بولی 'پاتر شبداں دی ارتھاں نوں نکلن والی پردہ

داری٪ توں وکھرا کاؤ سر جدا ہے جہڑا اپنے چہنکاں راہیں ارتھاں دیاں مہین پرتاں کھولدا ہے۔

ایہہ چہنک بھاویں اکارتھی (مونولتھک) نہیں، پر ارتھاں نال جڑے ہوئے ہن۔ میں جس 'اداس

ہنیرے' بارے گل کر رہا ہاں پاتر اس میٹاپہار نوں ہور چہنکاں نال، سماجک ہنیرے دا سمانارتھی بنا دندا ہے۔ شہر، نگر، سولی، سوا، موت اجیہے ہی چہنک ہن جہڑے 'اداس ہنیرے' نوں پرہاشت کردے ہن۔ اداسی اتے موت دے چہنک وی، پاتر کاؤ وچ، شہر اتے نگر دی اس اوستھا ولّ ہی سنکیت کردے ہن جہڑی اوستھا بدلدے اتہاسک پرسنگاں راہیں، امانوی گھٹناواں نال بھری رہندی ہے۔ 'شہر جاں نگر' سماجک ووستھا دے روپک بن کے، بدلدے پرسنگاں وچ بدلدے رہندے ہن۔ پر ایہہ بدلاء ہر بدلدے ورتمان وچ وشادپورن ستھتی 'چ ہے۔ اس وشادپورن ستھتی دا پرتیرو دھک تناء جاں تاں بلدے ہتھاں دوارا ہوا وچ حرف لکھ کے پرگٹ ہندا ہے جاں لفظاں دی درگاہ 'تے جا کے شبد دی شکتی راہیں پرتیرو دھ دیاں پرتیرو دھیاں سرجدا ہے۔ اسے لئی پاتر کاؤ سویکرتی دا کاؤ نہیں سگوں پرتیرو دھ دا کاؤ بن جاندا ہے۔ اسے پرسنگ وچ ایہہ وی سپشت ہے کہ پاتر کاؤ وچ پرتیرو دھ دی ایہہ سر کوئی بھوکھمکھی سپنمنی سنسار دا سوتر نہیں گھڑدی۔ ایہہ کویتا کوئی وی نشچتاوادی وچاردھارا دے گھیرے 'چ نہیں آوندی۔ جدوں امرجیت گریوال ایہہ کہندا ہے، 'سو ایہہ کویتاواں سرجیت پاتر دی باہرمکھی جاں انترمکھی اچھا ادھین نہیں سگوں اہلبھدھ کاؤ سرجن ودھیاں راہیں وچاردھارک وسیلیاں دے روپانترن وچوں پیدا ہوئیاں ہن۔ کوی اکّ رہسمنی کرتا نہیں سگوں اکّ ساہتک کاما ہے جو کاؤ سرجنا تے نشچت سدھانت (جاں مینز آن پروڈکشن) راہیں وچاردھارک وسیلیاں دا روپانترن کردا ہے۔ اس لئی ایہناں کویتاواں دے ارتھ اک وچاردھارا وشیش کاؤ-شاستر پاتھکاں دی عام سوجھ-بوجھ اتے اس وچ جذب ہوئے کاؤ-شاستر دے وچکار اک وہا دی طرحاں وگدے رہندے ہن' (محبت دی راجنیتی، پنہ : 57) تاں اوہیں لگدا ہے امرجیت گریوال اپنے ہی نشچت وچاردھارک ماڈل انوسار پاتر دی کویتا دے اک حصے نوں پر مپرک نشچتاوادی پرگتیواد نال جوڑنا چاہندا ہے، اتے دوجے اگلے حصے نوں اتر آدھونکتاواد دے سنچیاں وچ۔ اصل وچ تاں پاتر کاؤ دیاں وچاردھارک دھنیاں کسے حلّ دے نشچت ماڈل نوں سپنا نہیں بناؤندیاں ایہناں وچ تاں پرتیرو دھ دے کاؤ-اچاراں راہیں اکّ مہاں-آشا دی گونج سنائی دیندی ہے جہڑی 'بلدے برکھ' لئی بہار دی اڈیک راہیں، منکھی سبھیتا دے بچے رہن دی کاوک آس ہے۔ ورتمان 'چ گھٹ رہیاں گھٹناواں اس کاؤ وچ اداسی دیاں دھنیاں راہیں کیوں پرگٹ ہو رہیاں ہن دا اثر ایہہ نہیں کہ پاتر اداس نغمیاں دا شاعر ہے۔ اس دا اصل کارن تاں ایہہ ہے کہ پاتر دی وچاردھارک پرتیبھتا انوسار اتہاسک گنیشیلتا دی دشا اوہ نہیں جو مانوجاتی دے بھوکھ لئی ہونی چاہیدی ہے۔

سفر وں کھنچھی گیڑ۔ اڑی ہے،

جانا کتے نہیں ہے اسنے

ایویں تکھی چال پھڑی ہے

گھر دفتر تنخواہ ترقی

روٹی سروس کچی پکی

اکّ دو گیاراں باراں دی تھاں

اہنے ایس گھڑی دے ہندسے

مڑ مڑ کڈھے اوہی گیڑے

دا کاو اتہاسک گتی اتے دشا، تے سوالیہ نشان لا دندا ہے۔

2.1 کامنا اتے سنسکرتی دے تناء دا سچ

سبھیچار منکھ نوں سکھاؤن اتے سادھن/سداؤن دا دعوہ کردا ہے۔ سبھیچار نوں بناؤندا اتے گھڑدا بھاویں بندہ ہی ہے پر ایہہ کیونکہ ویکتی گت، نجی جاں اکلے کارے دا کسب نہیں رہ جاندا۔ اس گھاڑت دیاں سنستھاواں اسر جانندیاں ہن۔ چچ-آچار، سلیقہ، دھرم، مریادا، قانون دیاں سنستھاواں اسر جانندیاں ہن۔ سبھنک جگت دی سٹیٹ اکّ راجنیتی دی اساری راہیں بندے نوں نینترت کردی ہے۔ لوکنتری ڈھانچے وچّ وی ایہہ راجنیتک سنستھاواں غلبے (بیزمنی) دی برتی دیاں ہی رہندیاں ہن۔ اس پرکار سبھیچار دی سرجنا آپدے آپ وچّ ہی بیزمونک (دامنت) ثابت ہندی رہندی ہے۔ ایہی کارن ہے کہ بندہ (Individual) سبھیچار نال ٹکراء دی ستھتی، چ رہدا ہے۔ ویکتی وشیش کیونکہ چیتنا مکھی ہے، سرجناتمک ہے۔ اسے لئی کامنامکھی ہے۔ قدرت دے نیماں دے ودھیرے نیڑے ہے۔ ایہہ سرجناتمکتا، سبھیچارک سنستھاواں نال گتھم گتھا ہندی رہندی ہے۔ لوکدھارا دے ساہت دی سرجنا وچلی کامنا وی سبھیچارک ملّ پر بندھ نال گتھم-گتھا رہی ہے۔ برگساں اپنی پستک، 'نگک. وچڈک تھڈر، چوجرء' وچّ کجھ ایہناں ارتھاں وچّ ہی کامنا نوں، 'سانجھی اتیجنا' کہندا ہے اتے وکاس لئی اس سانجھی اتیجنا دے سرجناتمک سبھاہ نوں سپیس ملنی چاہیدی ہے۔ پنجابی ساہت دی مدھکالی پرمپرا وچّ میں پیر وارث رچنا نوں سانجھی اتیجنا والی کامنا خیال کردا ہاں جھڑی سبھیچارک سنستھاواں نال ٹکراؤندی ہے اتے انت موت دے دکھانت تکّ ٹکراؤندی ہے۔ لوک ساہت دے اس کامنا مکھی سبھاہ دی سرجناتمکتا دے مانوی سبھاہ نوں سمجھن دی ضرورت ہے۔ آدھونک پنجابی کاؤ-پرمپراواں آپو اپنے وچار دھارائی سبھاہ انوکول سبھیچارک مانتاواں دے ورجنامکھی روپاں نال ٹکراؤندیاں رہیاں ہن۔ سمکالی کاؤ-پرمپرا وچّ سرجیت پاتر دی کویتا دے اس کامنامکھی سبھاہ دے اصلے نوں وی سمجھن دی ضرورت ہے۔ کامنا، سرجیت پاتر دی کویتا وچّ ویکتمکھی جاں لوکدھارائی آدھاراں توں وکھری اتے ولکھن ہے۔ اس دی کویتا وچّ کامنامکھی ویکتی (1) ادجڈج.؟) اپنے اوچیتن وچّ گناہ دے احساس نال بھریا ہویا ہے۔ سماج ولوں نردھارت کیتے گئے رشتے اس ویکتی ہوند دی کامنا نال تناء دے رشتے وچوں گناہ دے احساس نال لیس ہن۔ ایہہ احساس سماجک ذمہ واری دا ہے جاں ونا پالن دا چیتن ہے، بارے پائھک خود اسمنجس دی ستھتی، چوں، اس کویتا نوں پڑھدا جاں ماندا ہے، سرجیت پاتر دی کویتا دی ولکھنتا ایہہ ہے کہ اوہ ویکتی کامنا

دے پر کرتی مکھی سبھاء اتے سماج مکھی چیتنا لوں تناء دے روپ وچّ پیش کر کے، کویتا دے پر بہاؤ نوں انکت کر دندا ہے۔ اس پکھ توں اسدیاں تئّ کویتاواں (انتر سواد، میں چھوہن لگا تینوں، میں تر دا ہاں تیرے ولّ) و شیش دھیان کھچدیاں ہن۔ سر جیت پاتر دیاں اس تھیم نال سن بندھت کویتاواں اکہرے سبھاء والیاں نہیں۔ نہ ہی ایہہ کویتاواں، سمکالی پنجابی کویتا دے جشنمئی پروجن دا حصہ بندیاں ہن۔ سگوں ایہہ کویتاواں مانوی اکانکھیاواں دے سربکالی سبھاء نوں انکت کردیاں ہن۔ ‘انتر سواد’ وچلا کرشن اکّ ہڈماس دا پاتر ہے۔ سولاں کلا سمپورن اوتار روپی کرشن نہیں۔ نہ ہی اوہ بھگوان روپ ہے اسے لئی ایہہ پاتر ‘دبدا دا اوتار’ کرشن ہے۔ کویتا وچّ ایہہ ادھکھڑ عمر دا کوی وی ہے جس دیاں والاں وچّ دھپاں اتے چھاواں دی بحث چل رہی ہے۔ ‘دھپا اتے چھاواں دی ایہہ بحث’ اصل وچّ کوی دی سوے۔ چیتنا ہے جھڑی سماجک رشتیاں دی سوجھی دے احساس نال بھری ہوئی ہے۔ سماجک رشتیاں دی ایہہ سوجھی اسنوں رکمنی (پتئی) نال بے وفائی توں ورجدی ہے۔

پریمکا (رادھا) اس سوجھی نوں دبدا اکھدی ہے:
جے توں اس طرحاں ہی پرت جانا سی، کرشن،
تاں توں آیا ہی کیوں۔

رادھا اکھدی ہے،

کس نے رکھیا سی تیرا نام کرشن،

اے دبدا دے اوتار

توں کی دیوینگا کسے ارجن نوں گیتا۔ اپدیش

توں بنسری، چوں سراں دے پتے نہیں اگا سکدا

صرف اسنوں بالن بنا سکدا این

اپنے سنتاپ دی اگّ دا بالن (اوپی، پنہ: 68)

پھر اسے کویتا وچّ ‘رکمنی’ دا کتھن آوندا ہے:

میرے سابقہ پر بہو،

کوی دے من منج، تے

رکمنی نے کیہا:

اٹھا لے مٹی، چوں ڈگیا اپنا پر بہا۔ منڈل،

تے اپنی واسنا دی بنسری

توں مڑ آیا این

پر میرے سینے وچّ سلگ رہی اے
تیرے چور-پیراں دے جان دی پیڑ.....

تیرے من وچّ جو سنکھ-ناد ولکے
منڈپ دی اگّ جو کجھ کجھ تیرے دل وچّ وی
اس اگنی دے نام 'تے
میں تینوں معاف تاں کر سکدی ہاں
پر تیریاں باہاں وچّ نشچنت نہیں سوں سکدی
تے توں وی نشچنت نہ سوویں، پر بہو
ایہہ جو سلگنی عبارت جیہا
میرے من 'چّ آیا ہے

ایہہ مینوں تیری بنسری نے ہی دتا ہے۔' (اوبی، پنہ : 68-69)

اس کویتا نوں چیتن اتے اردھ چیتن من دیاں گرنتھیاں نال وی پڑھن دی ضرورت ہے۔ کوی
دا سوے ونائی دی سماجک لاج دی گرنتھی نال پرناپا ہویا ہے۔ اوہ پریمکا توں مڑ کے جدوں پنتی
کول اؤندا ہے تاں اتھے وی اردھ-چیتن من وچّ پئی گرنتھی ایہہ احساس جگاؤندی ہے کہ ہن پنتی نال
رشتہ سنبھو نہیں۔ 'پر تیریاں باہاں وچّ نشچنت نہیں سوں سکدی' دا کتھن، اردھ چیتن من دی دوجی
ستھتی دا بیان جاں پرگٹا ہے۔ پاتر دی کویتا وچّ چیتن اتے اردھ چیتن من دا سنگھرش وبھنّ تھیمٹک
کوڈاں دے روپ وچّ پراپت ہے۔ پرکرتی اتے سبھیتا دا تناء اصل وچّ، مانوی سرجنا دا مول ہے۔
سلگی رشتیاں دا اکّ سنسار سبھیتا، سماج دی سرچنا دے روپ وچّ گھڑدی ہے جسدا نبھاؤ
سنستھاواں راہیں بندہ کردا ہے۔ پرکرتی اصل وچّ سرجنا ہے۔ جدوں سرجنئی اپنیاں بھاونواں دے
جگت راہیں اپنے آپ نوں پرگٹاؤندا ہے تاں ایہہ بھاونواں ویگمئی، کامنامکھی اتے واسنامئی اتیجنا
نال لبریز ہندیاں ہن۔ ایہہ سرجناتمک سکھشینت 'تے منسر کردا ہے کہ اوہ اپنے سرجناتمک جگت
وچّ اپنیاں بھاونواں نوں کس روپ وچّ پیش کردا ہے۔ اس روپ وچّ اسدا چیتن اتے اردھ چیتن من،
چوگردا، وچاردھارا، آدرش، نج، سماج نال اسدا رشتہ، اسدی اہں ملکے بھومکا نبھاؤندیاں ہن۔
سرجیت پاتر دا چیتن اکّ آدرشک نائک وچوں، اپنی کویتا وچّ حاضر رہندا ہے۔ اسے لئی اسدی کویتا
وچّ پرکرتی اتے سبھیتا دا تناء باغیانہ نہیں، سماجکھی ہے، سبھیتا ولوں گھڑیاں گنیاں سرچناواں
رشتیاں دے روپ وچّ پروانگی دے کاؤ-برنانت نوں پرگٹ کردیاں ہن۔ سماجک رشتیاں دی ہوند دا
تثناء، کوی ولوں پوترتا، سچتا دا احساس بھردا ہے۔ کامنا اتھے سماجک رشتیاں دی ویاکرن نال
ٹکراؤندی نہیں سوادی ہو جاندی ہے۔ ایہہ سمباد٪ اصل وچّ چیتن اتے اردھ چیتن من دے دوند اتے

سنگھرش دا ہے۔ سماجک رشتیاں دی ویاکرن نے جو رشتے دتے ہن، چیتن پدھر 'تے کوی اوہناں دا نرباہ کرنا چاہندا ہے۔ اس نرباہ کرن دی بھاونہا پچھے مریدا دی اکّ لمی سوچی ہے۔ پوتر پستکاں دے پنے ہن، رشتے ہن، پرمپرا ہے جہڑی کوی نوں اکّ 'بہو-چیتکار' شخصیت بنا دیندی ہے۔ کیونکہ کامنا دا ایہہ پرگٹا اک بہو-چیتکار، شخصیت دا پرگٹا ہے۔ اسے لئی مونولتھک (اکہرا) سبھاء والا نہیں۔ 'بہو-چیتکار' من دی اوستھا نال جدوں کوئی ویکتی اپنی کامنا دی عبارت پیش کردا ہے تاں مریدا اس دا پلہ نہیں چھڈدی۔ سرجیت پاتر اصل وچّ کامنا اتے سبھیتا دے تناء دے اس سنواد نوں پیش کرن وچّ سفل ہو جاندا ہے جس وچّ کوئی سنویدنی اتے سنویگی مانو، سبھیتا نال ٹکراؤندا ہے۔ 'میں چھوہن لگا تینوں' کویتا پرکرتی اتے سبھیتا دے تناء دے سنواد دی اتکرشٹ مثال ہے پیش مانسک پرستھتیاں دی دوند ودھیرے حقیقی پر بہاؤ پاؤندا ہے۔ امرجیت گریوال پاتر دیاں اجہیاں کویتاواں نوں کیندری نقطے توں مکتی کہندا ہے۔ اس دا کتھن ہے 'میں چھوہن لگا تینوں' اتے 'انتر سنواد' کویتاواں وچّ سنواد ہے، ورودھی وچاراں دی ٹکر ہے، کیندری نقطے توں مکتی ہے، باہرمکھی یتھارتھ نوں پیش کرن دے دنبھ توں آزادی ہے۔ کاؤ-بمباں دی سماںنتر اتے ہائیرارکیکل ترتیب راہیں پیدا کیتی اتھاہ پریرنا شکتی نال پیدا کیتے پاٹھک-من دی مکتی ہے؟ (امرجیت گریوال، محبت دی راجنیتی، پنہ : 58) امرجیت گریوال نے اسنوں اتر آدھونکتاواد دی درشتی توں پڑھن دی کوشش کیتی ہے اتے اجہیاں کویتاواں نوں باہرمکھی یتھارتھ دی آدرشک پیشکاری جاں اکہرے کیندروادی چہنکاں دی قید توں مکتی دی کویتا آکھیا ہے۔ پر میں اجہیاں کویتاواں دی پڑھت نوں اس بدلے سماج-سبھیاچار دے پرسنگاں راہیں وی سمجھنا چاہندا ہے جس دی روپ-ریکھا پنجابی سماج وچّ وی پچھلے تنّ-چار دباکیاں 'چ بنی ہے۔ کامنا اتے سنسکرتی دا ایہہ تناء پاتر دی کویتا وچّ بدلے ہوئے اتے تیزی نال بدل رہی پنجابی سنسکرتی دے کئی سندربھاں نوں کھولدا ہے۔ اس بدل رہی سنسکرتی نے مانوی رشتیاں خاص طور 'تے مرد-عورت سنبندهاں لئی اکّ نویں سپیس وچّ، ویاہ باہرے سنبندهاں دی حقیقت تناء، دچتی، کامنا دے انیکاں پروچن پنجابی دی نویں کویتا وچّ پرگٹ ہو رہے ہن۔ اس پکھوں ایہہ وی دیکھن دی ضرورت ہے کہ اس پرگٹاؤے دا آدھار تاں کوی (لیکھک) ہے۔ لکھت سماجی/سنسکرتی دی محض پیشکاری نہیں، ایہہ لیکھک دی پیشکاری وی ہندی ہے۔ پاتر دی اس کھیتر دی کویتا دا اکّ اپنا سچ ہے۔ اس کھیتر دی کویتا وی اکو/اکہرے تھیم دوالے سرجت نہیں ہندی سگوں کئی دھراتلاں 'تے پھیلدی ہے۔ اکّ پیراڈائیم اس تناء دا ہے جہڑا ویاہ باہرے سنبندهاں دی کامنا 'چوں بن رہی نویں سنسکرتک ویاکرن دا ہے۔ اک ہور پیراڈائیم اس تناء دا ہے جہڑا ویاہ باہرے سنبندهاں دی کامنا 'چوں بن رہی نویں سنسکرتک ویاکرن دا ہے۔ اک ہور پیراڈائیم 'پورن پریمی' جاں پریمکا دی تلاش دا ہے۔ پہلے دا مکھ میٹاپھار کرشن بے دوجے دا پورن جاں سندراں۔ دونوں دھراتلاں 'تے اک سانجھ وی ہے۔ ایہہ سانجھ کوی دی حاضری کارن ہے۔ کیونکہ

لکھت وچّ پیش سنبندهاں دی ویاکرن، کنی وی باہرمکھی جاں اناتم لگدی ہووے، اس نے ارتھاں دیاں دھنیاں آتم راہیں پیدا کرنیاں ہندیاں ہن۔ سرجیت پاتر دی کویتا دے اس تناء بارے ڈاکٹر۔ سادھو سنگھ دے وچار پڑھدے ہاں :

ساڈا کوی-کرشن، رادھا، رکمنی، راہل ہور تاں ہور اپنے ہی اندر باہر چلدے تیراں دی ، بارش دی وی مار ہیٹھ ہے۔ تے ایہہ سبھ تیر ایویں کویں توڑکے سٹّ پاؤن والے نہیں تے نہ ہی ایہناں دی مار توں مونہہ-موڑن وچّ ہی بندے دی نجات ہے۔ ساڈے شاعر نوں اس گلّ دا گہرا احساس ہے کہ لوناں دی اگّ سنراں دی محبت تے اچھراں دا موہ ہی رلکے ملکے ،یوگی' نوں ،پورن' بناؤندے ہن۔' (ڈاکٹر۔ سادھو سنگھ، پاتر-کاؤ دی انتر-یاترا) نرسندیہ پاتر دی کویتا وچلی کامنا دے پرگٹائی اتے محبتی پروچن اپنی سنسکرتی ،چوں پرگٹ ہو رہے ہن۔ سنسکرتک مریدا، سماجک رشتیاں دے بندھناں دی اک اپنی حقیقت ہے اتے ویکتی دی کامنا تے محبت دی اپنی تانگھ ہے۔ رشتیاں دی کامنا اتے کامناواں ،چوں اچھے تناء اپنے سبھاوک (یتھارتھک روپ وچّ) پرتیت بندے ہن کہ پاتھک ایہناں دی سربکالی حقیقت توں پربھات بندے ہن۔ کوئی شکّ نہیں کہ کامناواں دے جس روپ دا پرگٹا ایہناں کویتاواں ،چ ہو رہا ہے، اوہ بن رہی نویں منو-سنرچنا دا سٹھ ہے۔ پر پاتر اوہناں دی پیشکاری اتے پرگٹائی ویلے پنجابی اوچیتن ،چ پئی سنسکرتک مریدا نوں وی دھیان ،چ رکھدا ہے۔ اس پرگٹائی نوں سرل روپ وچّ ،دچتی' دی منو-سنرچنا ،چ مننی کرنا ترک-سنگت نہیں۔ بندہ کامناواں دے سنسار ،چ وچردا ہویا، سنسکرتک تانے-بانے ،چ وی الجھیا رہندا ہے۔ پاتر اس دچتی، دبدھا اتے الجھن دے ودھیرے یتھارتھک سبھاہ نوں پرگٹاؤن وچّ سفل ہو جاندا ہے۔ کامنا دی اک حقیقت کرشن دے میٹاپھار وچّ پرگٹ ہندی ہے، دوجی حقیقت سنسکرتک مریدا دی ہے جس وچّ رکمنی ہے۔ (پنتی دے طور ،تے) رکمنی دے روپ وچّ پوری دی پوری پنجابی مریدا دا نشچت کیتا روپ ہے جس وچّ دھرم، اخلاق، مریدا ولوں گھڑے قانون، پتا دی پگّ دی لاز، اوچیتن ،چ پئیاں ورجناواں اتے پرکھیاں دی لاز دا ڈر ہے۔ اکّ ہور سنسار ایہناں رشتیاں وچّ محبت دی آدرشک پاکیزگی (پوترتا) دا ہے۔ بے تاں ایہہ پاکیزگی مریدا دا ڈر ہی پر پاتر اپنی کویتا وچّ اچھے کاوک-پرگٹاویاں وچّ مانوی سہج-سنویدنا دیاں چھوہاں نال کویتا نوں پر بھاوشالی بنا دندا ہے۔ دیہہ، جیوک اتے اپبھوگی سنسار ،چوں نکلکے ، سہج-سنویدنا دے سنسار ،چ چلی جاندی ہے۔ ،میرا محرم میرے ہر اتھاس دی پیڑ جانے، میرا مالک صرف جگرافیہ ہی جاندا ہے' دا کاؤ -کتھن محرم (پریمی) نوں سہج-سنویدنا دے کھیتر نال رلیٹ کر دندا ہے اتے مالک (پنتی) نوں دیہہ نال سنبندھت کر دندا ہے۔ اس پیراڈائیم دے جھڑے دو پدھر ہن-ویاہ توں بعد دے پریمی جاں ویاہ توں پہلا دے پریمی دے اوہناں دی سانجھی سنویدنا دیہہ دے اپبھوگی اتے جسم دے جگرافیہ توں پار جا کے محبت دیاں سنویدناواں نال لبریز ہندی ہے۔ پاتر دی کویتا دی ایہہ ولکھنتا، پریمکا نوں جشن لئی جاں مرد دی اپبھوگی واسنا

دے ہوادی/جشنوادی کویتا نالوں اڈریاں کر دیندی ہے۔ پاتر دی کویتا دا ایہہ پروچن سورنجیت سوی اتے جسونت دید دی کویتا نالوں مولوں بھنّ اتے ولکھن ہے۔ پاتر دی کویتا وچوں کامنا اتے محبت دی تانگھ دے اجیہے سنویدنی پرگٹا دیاں کجھ جھلکیاں دیکھدے ہاں اوہ میرے سنسار وچّ وگدی اکو اکّ ندی ہے (1)

جو میتھوں سوا کسے ہور نوں نہیں دسدی (بھنیرے وچّ سلگدی ورن ملا، پنہ : 63)

اسدا نام اکّ ایسا شبد ہے جو تپدے سنگمرمری مینار، تے (2)

قطرہ قطرہ سیت پانی ہو کے ڈگدا ہے دن رات (اوبی، پنہ : اوبی)

اکّ صاف اجلا ورقہ (3)

میرے قریب آیا

تے لکھنوں ڈر گیا میں (اوبی، پنہ : 66)

ایہہ کامنا مرد دی اپبھوگی سیکسوئلٹی دے کھیتر، چوں نکلکے عورت دی کامنا دی ولکھنتا نوں سپیس دیندی ہے۔ سنبندھاں دی اس ویاکرن، چ عورت اتے مرد دی محبتی تانگھ سنویدناواں دے سنسار، چ داخل ہو کے جسم نوں روح اتے روح نوں جسم وچّ رپانترت کر دیندی ہے۔ عورت اتے مرد دی کامنا دے آپو اپنے پدھر اتے اپنے اپنی ولکھنتا ہے۔ سنسکرتک مریدا دے اوچیتن نال گھریا مرد اپنی تپش (اگنی) نوں اس لئی سینے، چ ہی دفن کرنا چاہندا ہے کہ مریدا ولوں نردھارت گھر بچیا رہے، چلھا بلدا رہے، اوہ آپ تان ٹکڑیاں، چ ٹٹن نوں تیار ہے پر گھر نوں توڑن دی بے رحمی نہیں کر سکدا۔ اس کاؤ-اچار وچّ پریمکا اکّ ندی دے روپ ہے۔ ندی دا وی اکّ/اکہرا روپ نہیں۔ انیکاں روپ بن۔ سیت وبندی ندی، نرمل نیر نال بھری ندی، اچھلدی ندی۔ ایہہ ندی جدوں ونگائی اچھال، تے ہندی ہے تان کناریاں نوں توڑکے سمندر، چ ملن لئی تانگھدی ہے۔ چن دی لوئے اچھلدے سمندر، وچّ لین ہون لئی ایہہ ندی اپنی تانگھ پرگٹ کردی ہے :

چپّ دی دھپّ وچّ کیوں سڑدا این

آشبدان دی چھاویں آجا

روحاں دے کھلاء وچّ کابنوں ایوں پنج ہندا

جسماں دے جنگل ولّ اس رابے آجا (اوبی، پنہ : 62)

پر اتھے مرد دی تانگھ ودھیرے سماجک نینترن جاں کہہ لوو گھر ٹٹن دے خوف دے گناہ نال بھری ہوئی ہے :

(1) پانی چڑھدا تیریاں اچھوہ

سنگمرمر دیاں پوڑیاں

پانی ہندا وبھور باورا

پانی لیندا الاپ

تانان، جھالاں تیرے گمبداں دے کول (اوبی، پنہ : 72)

(1) میں تر دا ہاں تیرے ول

تان پیراں بیٹھ

پوتر پستکاں دے پنہ آوندے نے

ایہہ سبھ کجھ پیراں بیٹھ آوندا ہے

تان ضرور توں بھوکھ ولّ جا رہا این (اوبی، پنہ : 73)

اس طرحاں، ایہہ کویتا کامنا اتے مریدا دے تناء نوں، انہا سماجک اتے سنسکرتک

سندربھاں سمیت پیش کردی ہے جہڑے سندربھ پوتر پستکاں، سماجک رشتیاں اتے پرکھیاں دی

نیتکتا دے طور 'تے کامنا ساہمنے ورجناواں لاؤندیان ہن۔ پھر وی ایہناں ورجناواں دا ٹکراء عورت

دی کامنا دے روپ وچ ودھیرے بغاوتی سر والا ہے اتے مرد دا پرمپرا دے اوچیتن دی منو-سنرچنا

والا۔ مرد دا ایہہ اوچیتن جسٹوں پرمپرا دیاں سنسکرتک پرپاٹیاں نے گھڑیا، وچ کاؤ-پاٹر لکیری

مریدا 'چ ہی سسکیاں بھر دا ہے، اداس ہندا ہے اتے محبت دے سپنے لیندا ہے۔ محبت نے ایہناں

سپنیاں 'چ اداسی، تناء، تانگھ اتے اکانکھیا دا سنسار اس کویتا وچ مانوی سنویدناواں نوں ودھیرے

حقیقی

روپ پردان کردا ہے۔

1. 3 پرکھیاں دی سمرتی دا چہنکی سنسار

(1) میں رات دا آخری جزیرہ

کھر رہا ورلاپ کردا ہاں

میں مارے گئے وقتان دا آخری ٹوٹا ہاں

زخمی ہاں

اپنے واکاں دے جنگل وچکار

لکیا کراہندا ہاں (اوبی، پنہ : 84)

(1) شام اتر

اندھکار ہووے گا

میں وی پھیر جاوانگا

دیپ رکھکے تلیاں 'تے

پرکھیاں دے رستے 'تے

اوبی، پنہ : 114))

کویتا پرمپرا نون نبھاؤندی ہے جاں اس نال ٹکراؤندی ہے۔ بارے کوئی یونیورسل سدھانت نہیں گھڑیا جا سکدا۔ پرمپرا، نبھائی وی جاندى ہے، اسدا وسرجن وی کیتا جا سکدا ہے۔ ایہہ تان اتہاس دی اپنی گتیمان پرکریا ہے جس وچ اتہاس خود-بکھد نون توڑدا بہندا اتے نويائوندا رہندا ہے۔ ایہہ، ویکتی دا کارج ہے، خاص کرکے سرجناتمک اتے وچاراں دے کھیتر وچ جہڑا کدے پرمپرا نون نويائون دا يتن کردا ہے، کدے اس نال سدھے روپ وچ ٹکراؤندا ہے۔ سرجنا دے کھیتر وچ آدھونک پنجابی کویتا دیاں پرمپراواں پرگتیواد اتے ججھارواد پرانی پرمپرا نون توڑن والیاں کاؤ۔ دھاراواں ہن۔ ایہناں، چوں ججھاروادى کاؤ-دھارا، اپنے ریٹورک روپ وچ، پرمپرا دا کھنڈن کردی ہے۔ پر ساڈے ادھنن جاں پڑھت دا آدھار پاتر دی کویتا ہے۔ پاتر دی کویتا پرمپرا دے جدوں ورتمان نون مخاطب ہندی ہے تان آلوچناتمک ہندی ہے جس نون اسیں پچھلے بھاگ وچ ادھنن دا کیندر بنایا ہے۔ پر پرمپرا جدوں مریادا اتے سمرتیاں دے روپ وچ پاتر لئی کویتا دا وشا ہندی ہے تان اسدا چہنکی سنسار کی ارتھ پیدا کردا ہے۔ اس حصے وچ دیکھدے ہاں۔ پاتر دی کویتا وچ پرمپرا، پرکھیاں دے طور، تے وبھن کاؤ۔ اچاراں دے پرگتا دے روپ وچ اپنا چہنکی سنسار سرجدی ہے۔ پرگتا دے اس روپ دا پرمکھ چہنک اداسی اتے ردن والا ہے۔ اس کاؤ۔ اچار دا اکّ مہتوپورن پرگتا تان ورجناواں والا ہے جس وچ جو سنکھ ناد ولکدے ہن، پوتر پستکاں دے پنہے پیراں بیٹھ آوندے ہن آدی آدی جسدا ذکر ہو چکا ہے۔ پر اکّ مہتوپورن اچار مرچکے اوہناں پرکھیاں دا ہے جہڑے کوی نون پریشان کردے ہن، اداسی دے ہنیرے، چ لے جاندے ہن۔ اتیت دیاں ایہہ سمرتیاں اینیاں اداس کرن والیاں کیوں ہن، دے اتر لئی پاتر دی کویتا دے کجھ حصے پڑھدے ہاں

(1) ماں چپّ ہے

کھردے کنارے وانگ چپّ

وگدی ندی وانگ چپّ

ماں دھرتی وانگ چپّ

دھرتی جو رخ چوں پھنڈے پتیاں نون ویکھ

اس دیاں جڑھاں نال گلاں کردی ہے (اوبی، پنہ : 50)

(1) پتا دیاں اکھاں وچ اسیم موہ ہے

تے اک تڑپ وی

کہ اوہ ہن میرے نال

پتا صرف خاموش گلاں کر سکدے ہن

مینوں باہاں، چ لے کے

گھٹّ نہیں سکدے (اوہی، پنہ : اوہی)

(ا) اس نگری تیرا جی نہیں لگدا

اکّ چڑدی اکّ لیہندی اے

تینوں روز اڈیک خطاں دی

سکھر دوپہرے رہندی اے۔

خط آویگا بہت کویلے

دھرتیوں لمی چھاں دا خط

چپّ دے صفیاں اتے لکھیا

اجڑی سنّ سراں دا خط

لوک کہن گے قبر دا خط ہے

توں آکھینگا ماں دا خط (اوہی، پنہ : 15-16)

(س) ہے پترو پرکھیو

مر مر کے جیندیو

کیوں ضروری ہے بہلا

تھاڈا مر مر کے جیونا

دلاں وچّ وسکے ساڈا لہو پیونا

ہے پترو گبھروؤ

تپدیو کھپدیو

اسیں تاں مدتاں برساں دے مر گئے

اسیں تاں اپنے سویاں دے بلن توں

پہلاں ہی ٹھر گئے

اسیں نہیں جیندے

ایہہ تاں تھاڈے مناں وچّ ساڈی کوئی یاد ہے

جہڑی آباد ہے

اسیں نہیں بولدے

اینویں نہیں بولدے

ایویں کوئی یاد دی ترنگ ہے

لہو، چ تہاڈے پھرے شوکدی۔ (اویں، پنہ : 81-82)

سرچیت پاتر دی کویتا وچ پرکھیاں دیاں سمرتیاں/یاداں دے کنے ہی اپ-پروچن پرگٹ ہندے ہن۔ پاٹھک ایہناں نوں پڑھدا وی آپو اپنے سندر بہاں نوں جوڑکے ہے۔ چنگی کویتا دے سندر بہاں نال سبھاوک ہی پاٹھک جڑ جاندا ہے۔ اس پکھ توں ایہناں سمرتیاں دیاں انیکاں پڑھتاں ہو سکدیاں ہن۔ پر پرکھیاں دیاں ایہناں یاداں دا پرگٹا مکھ روپ وچ ہے۔ اداسی والا۔ بیت گیاں/مر گیاں دیاں چنگیاں، ماڑیاں، اداس کرن والیاں، خوشی دین والیاں، کنیاں ہی سمرتیاں ہو سکدیاں ہن۔ پاتر ایہناں، چوں، اداس کرن والیاں ستھتیاں دی چون کردا ہے جان کہہ لوو اس دے اچیتن وچ سمرتیاں دی اداسی دا اکّ زخیرہ ہے جسوں اوہ وار وار پرگٹ کردا ہے۔ ایہ ادوں واپردا ہے جدوں کوئی کوی اپنی لکھت نوں باہروں نہیں لکھدا، آتم اتے اناتم دے گہرے سوے دیاں تہیاں، چ ڈونگھا اتردا ہے۔ پاتر آتم اتے اناتم دیاں ایہناں گہرائیاں، چوں کویتا دی سرچنا کردا ہے۔ اس پرکار ایہناں کویتاواں دا مکھ آدھار کوی دی آتم سنویدنا ہے جہڑی اپنی سمرتیاں نوں سنویدنی سر، چ پرگٹ کردی ہے۔ اجہیاں سمرتیاں دے اداس پرگٹا دے کئی خاص سماج-شاستری آدھاراں نوں پچھانیا جا سکدا ہے۔ اس دا اکّ آدھار پنجاب جاں بھارت دی اوہ ستھتی وی ہے جس وچ اک سرچک اتے سنویدنشیل بندہ ساری عمر چھوٹیاں چھوٹیاں آرتھک تنگیاں نال جو جھدا رہندا ہے۔ اسے ستھتی وچ اس لئی، جس پنڈ، چ اوہ جمیا پلایا ہے، اوہ پنڈ نہ تاں اسنوں مانسک سننشٹی دندا ہے اتے نہ آرتھک نربھرتا۔ جیکر آرتھک طور، تے نربھر ہونا ہے تاں شہر (نگر) ولّ پرواس کرنا پویگا۔ بہاویں اس شہر وچ اسدی سرداری اتے حکم نہیں چلدا۔ سوے دے اہن نوں زخمی کر دندا ہے ایہہ نگر سنسکرتی اسدی اپنی نہیں، اوپری ہے۔ اس اوپری سنسکرتی، چ آکے اوہ اپنیاں توں وگوجیا (ایلینٹڈ) جاندا ہے۔ بیگانگی دا شکار ہو جاندا ہے۔ سرچناتمک پرتبھا اس بندے نوں مشہور تاں کردی ہے پر اپنیاں دا زور نہیں دے سکدی۔ پاتر دی کویتا وچ ایہہ وشاد اتے بیگانگی دا کارن پاتر دا اپنیاں نال موہ ہے جیہناں نوں وار-وار سمرتیاں، چ سامبھدا ہے۔ ایہناں سمرتیاں وچ اک برتانت پرواس دھارن کر گئے پیو دا ہے جسدے سٹے وجوں ماں دی اداسی پنیدی ہے، اوہ کاگ اڈاؤن جوگی رہ جاندی ہے۔ اسے طرحاں بہرا دا پرواس ہے۔ پروارک سمرتیاں، چ بھیناں دا وگوجا ہے۔ اوہ جس نگری، چ اک، سفل بندے دے طور، تے رہندا ہے، اوہ بندہ اندروں اداس ہے۔ اس اداسی، چ ہی اس نوں پچھے رہ گیاں، مر چکیاں دے خطاں دی اڈیک رہندی ہے۔ اوہ اپنے اس بیگانگی بھرے اوچیتنی سوے، چوں چیتنا دیاں ترنگاں نال نکلن دا یتن وی کردا ہے پر اوچیتنی سنسار، ریئل (اصل) بے ایویں بناؤٹتی نہیں۔ اس اوچیتن دیاں ترنگاں، پاتر دی کویتا دا سبج ہن جہڑیاں اداس سراں اتے سمرتیاں راہیں پاٹھک دے من-مستک، چ وجدیاں ہن۔ اکّ سنویدنشیل شاعر اجیہے آتمک یدھ، چوں ہی امر کویتا دی سرچنا

کر دا ہے۔ پاتر دا ایہہ آتمک یدھ اس دے سنویدنی وجود دا چیتن اتے اوچیتن ہے۔ اوہ خود کہندا ہے، ‘میری بہتی کویتا آتمک یدھ ہی ہے۔ میری اندرلی سنسکرتی تے پرکرتی دا، میرے آدرش تے حقیقت دا سداچارک ملاں دا، میریاں ریجھاں تے میری اوقات دا سچمچ میں اس یدھ توں پار نہیں جا سکيا۔’ (ڈاکٹر۔ ونیتا نال ملاقات وچوں) مسئلہ ایہہ نہیں کہ کوی اپنے آتم ‘چوں باہر نکلیا جان نہیں، سگوں ایہہ مسئلہ پاتر دی کویتا دی پرمانکتا دا ہے۔ اسدی ساری کویتا وچ اسدا پرمانک وجود پھیلیا ہویا ہے۔ اک تھاویں پرکھے اسنوں نیتکتا دا سندیش دیندے نظر بندے ہن، اک تھاویں سمرتیاں ‘چ آکے اداس کردے ہن۔ ایہہ پرکھے اس دے وجود ‘چ کیوں جوندے ہن۔ دا جواب وی پاتر اپنی کویتا ‘چ دندا ہے۔ ‘ایہہ یاد دی ترنگ ہے، ‘جہڑی اس دے لہو ‘چ گھلی ہوئی ہے۔ جہڑیاں سمرتیاں لہو ‘چ گھل جان، اوہ اوچیتنی سنسار ‘چ سرگرم رہندیاں ہن۔ سرگرم ہو کے ایہہ سرجناتمکتا دا وہن بندیاں ہن۔ لہو ‘چ گھلیاں ایہناں اداس ترنگاں دے اوچیتنی سنسار نے پاتر دی کویتا دے وڈے حصے نوں سرجیا ہے۔

ا. 4 پنجاب سنکٹ دی دھنی دا چہنک

پنجاب نال جدوں سنکٹ شبہ جڑدا ہے تاں اس دے کئی اتہاسک سنڈریہ اجاگر بندے ہن۔ ‘سپت-سندھو’ والے وشال پنجاب توں لے کے، اج تک دے پنجاب نے سنکٹاں دے انیکاں دور جھلے ہن۔ آدھونک کال وچ 1947 دی ونڈ، پنجاب سنکٹ دا اک دکھانتک اتے کتلوگارد بھریا اتہاسک دور ہے جس وچ لکھاں پنجابیاں نے جاناں گوائیاں۔ اس سنکٹ دے تمام سیاسی کارناں نے اس پنجابیت نوں ہی ونڈ دتا سی جس دا چہرہ-موہرا مدھکالین بھگتی اتے صوفی پرمپرا نے چتویا سی۔ مدھکالی پنجابی ساہت پرمپرا اک اجیہی وچاردھارا دے طور ‘تے ساہنے اؤندی ہے جس دی مانوادی ادھیاتمکتا نے، پنجابیت دی پچھان بنائی سی۔ بارویں صدی توں لے کے پنجابیت دی ایہہ دھارا، اج وی پرواہمان ہے۔ آدھونک کاؤ-پرمپرا وچ بہت ہی بھاوک روپ وچ پرو. پورن سنگھ، دھنی رام چاترک، فروز دین شرف، لال کرپا ساگر، پرو. موہن سنگھ، امرتا پریتم اس دے دھروہر کوی ہن جیہناں دی سرجناتمک زمین وچ گرواں، صوفیاں اتے بھگتاں دی پنجابیت دی وچاردھارا پرواہمان رہندی ہے۔ 1947 دی ونڈ وچ مانوتا اتے پنجابیت دی وچاردھارا دے نقطے، پنجابی کویاں دی کویتا دا وچاردھارک ماڈل، بابا فرید، گورو نانک، بلھے شاہ، شاہ حسین، وارث شاہ بندے رہے ہن۔ آدھونک پنجاب 1947 توں بعد، اگانہ ہور ونڈاں ‘چ تقسیم ہندا چلیا جاندا ہے۔ پنجابیت دا اوچیتن کھر کھر کے، ‘آدھونک سیکولرزم’ دے سنکٹ تک ریڈیوس ہندا چلیا جاندا ہے۔ آدھونک سیکولرزم دا ایہہ سنکٹ دھرم-نریکھتا دا جہڑا بودھ کرواؤندا ہے۔ اصل وچ اوہ پچھمی اداروادی راجنیتک پروچن ولوں گھڑیا گیا سی۔ پنجاب دی سبھیچارک شناخت دی جو آدھارشا پنجابیت ‘چ سی اوہ بھاونا سیکولرزم دے سنکٹ وچ کویں وی نہیں سما سکی۔ نتیجے وچوں دھارمک سہردتا اتے سنیکت پنجابی سنسکرتی دے بمب ‘چ تریڑاں دا آغاز شروع ہویا۔ کیندر اتے راجاں دے ادھیکاراں

دے تناء وچّ، پنجاب وچّ، دھرم یدھ، انتم روپ وچّ دھارمک بنیادواد دے روپ وچّ پھیلدا ہے اتے پنجاب سمپر دائک تناء دا شکار ہندا ہے۔ کیوں پنجابی سنسکرتی دی پچھان دی زمین اک اجیہی سانجھی بھونے (مٹی) ہے جس وچّ وکھو-وکھرے دھارمک فرقے، جاتاں، دھرم اتاد اس مٹی وچّ گنے ہوئے ہن۔ جدوں پنجاب دی اس سانجھی بھونے، تے سنکٹ (سمپر دائکتا دے روپ وچّ) اؤندا ہے تاں پنجابی سرجناتمکتا، پنجابیت نوں پنر-پربھاشت کردی ہے۔ اس پریبھاشا لئی پنجابی سرجک نوں پھر توں مدھکالین پنجابیت دی ضرورت پیندی ہے۔ سرجیت پاتر پنجاب دے (1980) توں (1990) اس نو-سنکٹ دی سمپر دائکتا نوں پنجابیت اتے مانوواد دے درشتی توں مخاطب ہندا ہے۔ سرجیت پاتر پنجابیت اتے مانوواد نوں وی اک سانجھی کڑی، چ پروکے پرگٹ کردا ہے۔ پنجابی کاؤ-پرمپرا وچّ ایہہ سانجھی کڑی پہلاں ہی پئی ہے :

(1) میننوں تاں شیخ فرید بناں،

اسیو وی پھکا لگدا اے۔

میننوں تاں سنت کبیر بناں،

دو میل ہی نکا لگدا اے۔ (برکھ عرض کرے، پنہ : 89)

(1) ستلج توں جیہلم تیکن

جہلم توں لے ستلج تیکن

تیری جھانجر چھنکے

راوی پنج دریاواں دی

کیوں رہے توں گولی بن کے،

تینوں شیخ فرید دلاریا اے

گورو نانک دیو سواریا اے

توں امرٹی وارث شاہ دی این

پیلو تے قادریار تیرے

ہاشم تے برخوردار٪ تیرے (چن سورج دی وہنگی، پنہ : 45)

کوئی شک نہیں، مدھکالی چنتن اتے چیتنا پنجابیت دی دھروہر ہے۔ پنجابیت دی ایہہ

دھروہر، پنجابیاں دی شناخت ہے، پنجابیت دا سبھیچار۔ اس دھروہر وچ دھرماں دی، فرقیان دی

سانجھ ہے۔ اسے نوں پنجابیت دے گورو نال جوڑیا جاندا ہے۔ پر ایہہ نہیں کہ اس پنجابیت دی

دھروہر دی سانجھی بھاونا نوں کدے سنکٹاں نے نہ گھیریا ہووے۔ 1980-90 دا سماں وی اجیہے

سنکٹ دا ہی ہے، جدوں ہندو اتے سکھ فرقیان (دھرماں) وچّ سمپر دائکتا دے بیج بیجے جانے شروع

ہندے ہن۔ ہندو۔ سکھ دی سبھیچارک سانجھ بڑی پیڑی ہے، بڑی سنگھنی۔ پر ایہہ وی سچ ہے کہ
 ‘وکھری سکھ ہوملینڈ’ جاں خالصتان دی منگ نے اس پیڑی سانجھ (وچّ اکّ بے وشواسی ضرور
 پیدا کیتی سی۔ اسیں کئی وار ایہہ پڑھدے۔ سندے ہاں کہ اسدا کی راجنیتک کارن سی۔ ایپر دیشاں ن
 ونڈن اتے لڑائیاں لڑن دے فیصلے وی تاں راجنیتک ستا ہی لیندی ہے۔ پنجابیت دی جس سانجھی
 دھروہر دا ذکر میں کیتا ہے۔ پنجابی جن۔ مانس وچّ تاں اوہ اج وی پاکستانی پنجاب دے بشندیاں دے
 دلاں وچّ اتے بھارتی پنجابیاں دے دلاں وچّ برقرار ہے۔ راجنیتک ستا دا ہیزمونک چرتر سرجاتمکتا
 وانگ ایکٹ نہیں کردا۔ پر پنجابی سرجاتمکتا اس نوں اک سبھیچارک دپھیڑ دے سنتاپ دے طور
 ‘تے پیش کردی ہے۔ سرجیت پاتر وی اس نوں اک سبھیچارک دپھیڑ دے سنتاپ دے طور ‘تے
 پرگت کردا ہے :

اودوں وارث شاہ نوں ونڈیا سی،

ہن شو کمار دی واری اے۔

اوہ زخم پرانے بھلّ وی گئے،

نویاں دی جو پھیر تیاری اے۔ (برکھ عرض کرے، پنہ : 89)

ایہہ وی بڑی بچتر ستھتی ہے کہ آدھونک زمانیاں ‘چ بی پنجابی ساہت دی ‘ترنجھنی’ فطرت
 (ترنجھنی شبد میں ایشور دیال گوڑ دی کتاب ‘فریدہ خاکُ نہ ننڈی’ وچوں لیا ہے جسدا میری جاچے
 ارتھ اوہ سانجھی پنجابیت والا سبھیچار ہے جسدی بنیاد پنجاب دی دھارمک، سماجک اتے
 سنسکرتک ونّ۔ سونتا ہے) نوں وگاڑن دے یتن ہوئے جدکہ مدھکالی پنجابی سرجاتمک پرمپرا وچّ
 تاں گرمت، صوفی اتے قصہ ساہت اس ترنجھنی کاوک بھاوندا پرتو ہے۔ سرجیت پاتر پنجاب دی
 ترنجھنی سانجھ دا کوی ہے۔ اوہ پنجابی سماج وچّ اس سمیں پھیلائی جاندی رہی سمپر دائکتا نوں اک
 بودھک دانشور اتے اک سنویگی پنجابی بندے دے طور ‘تے مخاطب ہندا ہے۔ اک بودھک دانشور
 اتے پرگنیشیل شاعر دے طور ‘تے ساہمنے آؤندا ہے جدوں اوہ اس کٹلوگارد ‘چ شامل دھر نوں
 اصلی دشمن دی پچھان کرن دی سوجھی دا سنیہا دندا ہے۔ کیوں پاتر دے سنگھرش دا وچار دھارائی
 پروچن پرگنیشیل ہے۔ اسے لئی اوہ اک ترقی پسند شاعر وانگ کہندا ہے:

میں کد کہنا انصاف ن منگ،

جاں ایہہ حق لئی چھیڑ نہ جنگ۔

پر دشمن دی پچھان تاں کر

جاں

دکھاں دے خلاف اجے لڑنا

بھکھاں دے خلاف اجے لڑنا

جو چھاں دے بہانے کھا جاندے،

رکھاں دے خلاف اجے لڑنا۔

برکھ عرض کرے، پنہ : (89-90))

اس پرکار سرچیت پاتر دی کویتا وچّ جدوں پنجاب دے سنتاپ دا درد پرگٹ ہندا ہے تاں اس پرگٹا وچّ بہاوک بہاو ویس اتے بودھک سوجھ دا اک اجیہا مشرن ہے جس وچّ مانوواد، پرگٹیشیل وچار دھارا دا سیکولر آدھار، مدھکالین پنجابیت دی سانجھیوالتا دی بہاونا اتے سکھ دھرم دا سربت دے بھلے دا سندیش شامل ہو جاندے ہن۔ اوہ ورتمان نوں خوف، ہنسا، ماتم، ڈر اتے انیاں دے واتاورن، چوں لنگھدے دیکھدا ہے۔ پر کیونکہ اپروکت وچار دھارک (چیتن اتے اوچیتن) مقصد، اسنوں اکّ بھوکھ دی آس دندا ہے۔ اداسی اتے خوف، چوں وی اوہ، بہار دی اڈیک، دا ہی ادیش لے کے چلدا ہے۔ پنجاب دے سنتاپ نال سنبدھت اسدی کویتا جدوں نرنیاں دے چیلنج ساہمنے ہندی ہے تاں پاتر دی کاوک-سوجھ اتے وچار دھارا ڈولدی نہیں۔ اوہ اپنی سربت دے بھلے جاں کہہ لوو پنجابیت دی وچار دھارا نال لیس ہو کے، اس سمسیا دے سنسکرتک اتے راجنیتک کارناں توں وتھ نہیں تھاپدا، ایہناں، چوں لنگھدا ہے۔ ایہی کارن ہے کہ، پنجاب سنکٹ نال سنبدھت کویتا دے پرمکھ کوی دے طور، تے پاتر دی کویتا اک ماٹل بن جاندی ہے۔ پنجاب سنکٹ بارے پنجابیت اتے مانووادی نظرئیے توں بڑے کویاں نے لکھیا ہے پر اس کویتا وچّ بہتے، بہاوک کیرنے، ہن-بودھک سوجھ دی گھاٹ ہے۔ ڈاکٹر۔ ہربھجن سنگھ اتے سرچیت پاتر دی کویتا اس پکھ توں اپواد ہے۔ ایہناں دونوں کویاں دی کویتا، جدوں پنجاب نوں مخاطب ہندی ہے تاں پنجابیت دے سنکٹاں دی ٹھوس روپ وچّ نشاندیہی کردی ہے۔ میں اپنے ترک نوں پختہ کرن لئی پاتر دیاں کاؤ سطران نوں حوالے وجوں لے رہا ہاں :

کوئی دستار رت لبرٹی کوئی تلوار آئی ہے۔ (1)

لیاؤ سردلاں توں چکّ کے اخبار آئی ہے۔

لگائی سی جو تیلان نال، بجھدی نہ اپیلاں نال (2)

نہیں مڑدی دلیلاں نال اگنّ جو دوار نال آئی ہے۔

اساں بیجے، تسان بیجے، کسے بیجے، چلو چھٹو، (3)

کرو جھولی، بہرو انگیار لؤ کہ بہار آئی ہے۔

پہلی بہرویں فصل، (4)

ایہناں دی ادوں لگی۔
 وڈھے گئے نردوش جدوں،
 راہ جانڈے مارے۔
 وڈھن والے کون سن،
 ایہہ بھیت نہ لگا۔
 پر بیدوشاں خون تان،
 پگان سر لگا۔
 جتھوں تک چھاں تخت دی،
 اگاں ہی اگاں
 چوک-چراہے سڑدیاں،
 پگان ہی پگان۔

برکھ عرض کرے، پنہ 35-36))

سو پاتر ویہویں صدی دے نوویں دہاکے دے پنجاب سنکٹ نوں اکّ کوی اتے اک چنتک دے نظریے توں پیش کردا ہے۔ اس اندر لا کوی پنجابی سرجناتمک زمین 'چ پئیاں ساہتک پرپاٹیاں، دھناں، چناں، پرتیکاں اتے بمباولی نوں سانجھیوالتا دے چہنک راہیں پروندا ہے۔ 'لگی نظر پنجاب نوں' (نظر کویتا وچ) دی کاؤ اکتی ایویں نہیں، اس دے لوکدھارائی اوچیتنی ارتھ ہن۔ اس نظم دے چہن۔ اجیہے لوکدھارائی اوچینا نوں ترمت کردے ہن کہ پاٹھک اس نظم نال بھاوک سانجھ پا لیندا ہے۔ اس دی سوجھ وی نظر آؤندی ہے جہڑی پنجابی بندے نوں اس سنتاپ دے سچ نوں سمجھن لئی جھنجوڑدی ہے۔ ایہی کارن ہے کہ پنجاب سنکٹ نال سنبندھت پاتر دی کویتا، بھاوک نرنیاں توں پار دا سفر طے کرکے، پنجابی بندے نوں پنجاب دی سانجھی وراثت دے ارتھاں نوں سمجھن لئی پریردی ہے۔ تختاں (ستا دیاں سیاستاں) دا کی رول ہندا ہے ایہناں سمپردائک قتل عام نوں کراؤن 'چ پنجابیت دی بھاونا 'تے اتہاسک طور 'تے کدوں کویں غلطیاں ہونیاں، دا سنکیت بڑا سپشٹ ہے۔ ایہہ حقیقت ہے کہ ستا اتے دھارمک بنیادواد اکّ دھرے دے وستھار ہن۔ پاتر پنجاب سنکٹ دے سنتاپ نوں مانوواد اتے پنجابیت دی جس وچاردھارا دے نقطے توں پیش کردا ہے اوہ وچاردھارا نرسندیہ پنجاب دی سانجھی وراثت دی وچاردھارا ہے جسوں بناؤن وچ مدھکالی ساہت اتے چنتن پرمپرا، اتہاسک بھومکا نہاؤندی ہے۔

1. 5 پنجابی سبھیچار اتے پنجابی بھاشا دی ہو رہی دردشا دا چہنک سرجیت پاتر،

وچاردھارک طور 'تے اک اداروادی مانووادی اتے پرگتیشیل شاعر ہے اس لئی پنجابی سبھیچار اس لئی اک کھیتری گورو دی مانوی پچھان ہے نہ کہ کوئی وشیش دھارمک پچھان۔ جدوں اوہ اپنی

کویتا وچ سبھیچار اتے بھاشا دا سروکار (کرسرن) پرگٹ کردا ہے تاں اوہ پنجابی سبھیچار وچ وکھو-وکھرے دھرماں، فرقیان، جاتاں-گوتاں دے لوکاں دی اک سانجھی وراثت اتے ورتماں سانجھی جیون/جیون ودھی دا گورو ہے۔ سرجیت پاتر جدوں، وارث شاہ اتے شو کمار بٹالوی دی کویتا نوں حوالے دے طور 'تے ورتدا ہے تاں وی ایہہ حوالے پنجابی سبھیچار دے اس سنیکت بمب دی مڑ اساری دی سرجناتمکتا ہے جسوں ویہویں صدی دے نوویں دہاکے وچ سمپردائکتا اتے دھارمک بنیادواد دے سنکٹ منڈراؤن لگدے ہن۔ ایہہ پنجابی سرجناتمکتا دا دھر سدیوی اوچیتن ہے جسدی سابتک پرمپرا راہیں مدھکال وچ سرجنا بندی ہے۔ سرجیت پاتر جدوں وی پنجابی سبھیچار دی سانجھی بھونے 'تے سمپردائکتا دا سایہ دیکھدا ہے تاں اوہ اس مدھکالی کاو-پرمپرا نوں اک آدرش بناؤندا ہے جس پرمپرا نے پنجابیت دے نقشاں نوں گھڑیا ہے۔ سرجیت پاتر جویں میں پہلاں ہی کیہا ہے کہ اوہ اک اداروادی مانووادی اتے پرگٹیشیل شاعر ہے، دی ایہہ پرگٹیشیلتا اصل وچ پنجابیت دی سانجھی وراثت راہیں اپنے اصل ارتھ گربن کردی ہے۔ اسے لئی مینوں لگدا ہے کہ پنجابی کوی لئی آدھونک لوکتنتر ولوں گھڑے سیکولرزم (دھرم نرپکھتا) دے سنکپ نالوں، پنجابیت دا سنکپ ودھیرے ارتھوان ہے۔ سیکولرزم نوں بھارت دی برزوآ سٹیٹ نے سمیں سمیں ووٹ بینک دی راجنیتی لئی ورتیا ہے جسدے نتیجے وجوں آدھونکتا نے بھارتی اتے پنجابی بندے نوں دھرم-نرپکھ بناؤن دی بجائے، فرقیان اتے بن شوسل انجینئرنگ دی راجنیتی راہیں جاتاں 'چ ونڈ کے اپنے راجنیتک مفاد نوں ساہمنے رکھیا ہے۔ بھاویں کہ آدھونکتا توں سیکولرزم دی بھاونہ راہیں وگیانک سوچ (ٹیمپرامینٹ) والے بندے دی سرجنا دا بھرم سرجیا گیا سی پر کیونکہ برزوآ اتے تنگ-راشٹرواد (نیرو نیشنلزم) دے راجنیتک ایجنڈے نے کھیتی سبھیچارک ربتلی پچھاناں نوں فرقیدارانہ پچھاناں بناکے ہی دیکھیا۔ اس فرقیدارانہ سوچ دا اصل قدم آدھونک سمیں ہی شروع نہیں ہو گیا اتھوں تک کہ مڈھلے آدھونک کال جاں کہہ لوو 'سکرانٹی کال' وچ مہاراجہ رنجیت سنگھ دے راج نوں وی کئی اتھاسکاراں نے دھرم دے درشتیکون توں سمجھن دی بجر غلطی کیتی ہے۔ اجیہی بجر اتھاسک غلطی بارے ایشور دیال گوڑ دا کہنا ہے، 'غالب اتھاسکاری دے کجھ نمائندے اکثر بابا فرید توں بابا نانک تک لگبھگ تن سو سالوں دے سمیں نوں کیول پچھمی دریاں ولوں ہو رہے حملیاں دی بیہڑا-دیہڑی دا ہی دور سمجھدے ہن۔ اتھاسک دوراں دی اس قسم دی دقیانوسی کتھانکسازی کوئی اولاً رجھان نہیں۔ اٹھارویں صدی دے پنجاب نوں وی سکھ/خالصہ /مسلمان/انگان ٹکر تک ہی محدود رکھن دی برتی بستيوادی اتے اتر-بستيوادی پنجاب دے اتھاسکاراں وچ عام پرچلت ہے۔' (فریدہ خاک نہ نندی، پنہ: 93) 1947ء دی بھارت-پاک ونڈ دا آدھار دھرم نوں متھنا وی انتم طور 'تے انگریزی بستيوادی سوچ دا اوہ سمپردائک آدھار ہی سی جہڑا دھارمک فرقیان دی ونڈ نوں اوہناں دی آزادی نال جوڑدا ہے۔ 1947

دی اس ونڈ نے پنجابی سبھیچار دی سنیکت زمین نوں فرقیان وچ ونڈ دتا سی۔ جیکر کھیتی رہتل دی پچھان دے درشتیکون نال دیکھیا جاوے تاں اج وی پنجابیت دی پریبھاشا دا دائرہ، پاکستانی پنجاب تک پھیلیا ہویا ہے جس وچ سانجھی تہذیب اتے سانجھی بھاشا مول آدھار بندے بن۔ سرجیت پاتر جدوں اپنی کویتا دے وچار دھارک تھیم راہیں، پنجابیت نوں سنبودھت ہندا ہے تاں اس دی پنجابیت دی مول زمین مدھکالی پنجابی ساہت پر مپرا ولوں سرجت کیتی سانجھی رہتل والی ہی ہندی ہے۔ سگوں سرجیت پاتر تاں پنجابیت دی اس سرجت پریبھاشا نوں پنجاب سنکٹ ویلے، سانجھیوالتا اتے دھارمک سہر دتا دے سنیہے وجوں چتردا ہے۔ ایہہ سانجھی رہتل نوں اوہ اوہناں اتہاسک سندربھاں نال چتردا ہے جیہناں اتہاسک سندربھاں وچ پنجابیت دے نقش ابھردے رہے ہن :

ستلج توں لے کے جہلم تیکن
 جہلم توں لے کے ستلج تیکن
 تیری جھانجر چھنکے
 توں رانی پنج دریاواں دی
 کیوں رہے توں گولی بن کے

تینوں اس دھرتی نے ساجیا اے
 تاریخ نے ساز نوایا اے
 تینوں شیخ فرید دلاریا اے
 گورو نانک دیو سواریا اے
 توں امڑی وارث شاہ دی اے
 تے بلہے بے پرواہ دی اے
 پیلو تے قادر یار تیرے
 ہاشم تے برکھدار تیرے۔
 چن سورج دی وہنگی، پنہ : 45))

پنجابی سبھیچار نوں اک گوروشالی کھیتی رہتل دے چھنک دے طور 'تے پنجابی سرجنکاری دی بھومکا ہمیشہ پر تھم رہی ہے۔ آدھونکتا دی پچھمی چننن دے پرسنگ وچ، دھرم نرپکھتا دے سنکھپ نوں بھاویں برزو آ لوکتانترک سرکاراں نے انیکاں وار، پنجابیت دے گورو دی سانجھی آدھارشلا نوں نظر انداز کیتا ہے۔ جدوں راجنیتک ستا دے گلپاریاں وچ سیکولرزم دا سنکھپ گونجدا ہے تاں وی کئی وار ایہہ دھنی پنجابیت دی دھروہر تک نہیں پہنچدی۔ بھارت اتے پنجاب دے

سندربھ وچ آدھونک پروجناں نے سیکولرزم دی ستھاپتی نوں پرچاریا تاں ہے پر اس نال کھیتری رہنلاں دی ولکھن پچھان، تہذیب، بولی آدی پکھاں نوں نظر انداز وی کیتا ہے۔ پرنام سروپ کھیتری ٹکراء اتے بھاشا دے مسئلے ساہمنے آؤندے رہے ہن۔ برزوا وکاس دے پراجیکٹاں نے ویہویں صدی دے نوویں دہاکے وچ نو-ادارواد اتے وشویکرن دی وچاردھارا راہیں، سبھیچار اتے بھاشا دے کھیتر وچ وی نویں سنکٹاں نوں جنم دتا ہے۔ وشویکرن نے 'کاسموپالیٹن کلچر' دے ایجنڈے راہیں، انگریزی بھاشا دی بیزمنی (غلبے/چودھر) نوں ستھاپت کیتا ہے۔ ایہہ بھرم بنا دتا گیا ہے کہ ارتھکتا سنپنتا اتے ویکتی گت خوش حالی انگریزی زبان دی مہارت وچ پئی ہے۔ اس نو-ادارواد اتے وشویکرن دی وچاردھارا نے، بھارت وچ جیہناں راجاں وچ سبھ توں ودھیرے پرہاوا پایا ہے اوہناں وچوں پنجاب وی اک ہے۔ ویہویں صدی دے اٹھویں اتے نوویں دہاکے وچ، انگریزی پڑھن، سکھن دا پرچلن یکدم ودھ جاندا ہے۔ پبلک، ماڈرن، کونونینٹ سکولاں دا پنجاب وچ بے شمار وادھا ہندا ہے۔ پنجاب دا بشندا اپنے بچیاں نوں انگریزی مادھم سکولاں وچ ٹھیلکے اوہناں دا بھوکھ 'سرکھیت' کرنا شروع کر دندا ہے۔ پنجاب وچ جھونے دی فصل نال، جہڑے پرواسی مزدور ہر ورھے پنجاب آؤندے سن، ہن اوہ ہولی ہولی، پنجاب وچ پکے طور 'تے وسن لگے۔ پنجاب دی کسانی دی ارتھکتا نوں سامہن وچ ایہناں دی بھومکا پرتکھ ہے۔ شہراں، قصبیاں وچ چھوٹے موٹے کم-دھندیاں اتے مزدوری دے روپ وچ پرواسیاں (بہار، یوپی۔ توں خاص کر) دیاں کالونیاں وس گئیاں۔ پنجاب دے سبھیچار وچ، ایہناں پرواسی مزدوراں دی حاضری وی ہولی ہولی پرتکھ ہون لگی۔ پنجابی دے کجھ لیکھکاں اتے ودواناں نے اس نوں پنجابی سبھیچار دی شدھتا، امیری اتے گوروتا لئی خطرہ وی منیا۔ پر سرجیت پاتر نے، اس سبھیچارک بدلاء نوں اپنی نظم 'آیا نند کشور' وچ اک وڈے چنتک دے طور 'تے پیش کیتا ہے۔ نرسندیہ امرجیت چندن دے کہن موجب 'پاتر ایہہ کویتا لکھکے پہل کر گیا۔' (لکھت پڑت، پنہ : 104) 'آیا نند کشور' کویتا سانوں دسدی ہے کہ کوپن پنجابی دی امیر شرینی ہور سنپن ہون لئی جاں ہور امیر ہون تے بھلاویں وچ، انگریزی دے لڑ لگ کے، پنجابی نوں چھڈ رہی ہے۔ دوجے پاسے بہار توں پنجاب آ کے وسے پرواسی مزدوراں دے بچے، اسکھ رہے ہن۔ پنجابی زبان پڑھ رہے ہن۔ پنجابی سبھیچارک رہتل نوں ار پرواسی نہیں خور رہے سگوں پنجابی دی نویں بنی 'ایلیٹ' خور رہی ہے۔ پنڈاں دے سنپن/دھناڈھ اپنے پت/پوتیاں نوں کونونینٹ سکولاں 'چ انگریزی پڑھا کے، اوہناں دا بھوکھ 'سفل' کر رہے ہن۔ آیا نند کشور کویتا دا برتانت، پنجابی سبھیچار وچ آئے بھاشائی سنکٹ دا کھوجی برتانت ہے۔ اس کویتا دی تھیم دی سرجنا وچ پنجاب دے پچھلے چار دہاکیاں دے سبھیچارک سنکٹ دی گاتھا شامل ہے۔ اس گاتھا وچ، پنجابیاں دی پنجابی بھاشا پرتی بے رخی دا اصل (ریئل) چترن ہے۔ میں اصل چترن اس لئی کہہ رہا ہاں کیونکہ ایہہ کاؤ-برتانت، پنجابی بھاشا دے سنکٹ دے حقیقی کارناں 'تے انگلی رکھدا ہے۔ پنجابی نوں خطرہ

پنڈاں، چ رہ رہے دلتاں، غریباں، بیٹھلی کسانیاں توں نہیں دولتمنداں توں ہے۔ ایہہ دولتمنداں ہی بڑی تیزی نال پنجابی بھاشا نوں چھڈ رہے ہن۔ پنجابی بولی دے سنکٹ دا مسئلہ دھارمک جاں سمپر داک نہیں، آرتھک بن گیا ہے۔ ہے تاں ایہہ بھلیکھا ہی کہ انگریزی بھاشا خوش حالی جاں آرتھک سنپنتا حاصل کرن دا ذریعہ ہے، پر پنجابیاں دی اک دھناڈھ شرینی نے اس نوں حقیقت من لیا ہے پوری کویتا دیکھدے ہاں :

پچھے پچھے رزق دے

آیا نند کشور

چلکے دور بہار توں

گڈی بیٹھ سیالدا

نال بتھیرے ہور

رامکلی وی نال سی

سگھڑ لگائی اوس دی

لدھیانے دے کول ہی

اک پنڈ باڑیوال وچ

جڑ لگی تے پنگری

رامکلی دی ککھ، چوں

جنم بیٹی اوس دی

نان دھریا سی مادھری

کلہ میں دیکھی مادھری

اوسے پنڈ سکول وچ

گتاں بن کے ربن وچ

سوہنی پٹی پوچ کے

اوڑا ایڑا لکھ رہی

بیٹی نند کشور دی

کنا گوڑہا ساک ہے۔

اتھراں تے رزق دا

ایسے پنڈ دے لاٹلے
 پوتے اچھر سنگھ دے
 اپنے پیو دی کار وچ
 بہ لدھیانے آنودے
 کونوینٹ وچ پڑھ رہے
 اے. بی. سی. ڈی. سکھدے
 پوتے اچھر سنگھ دے

کنا گورٹا ساک ہے

اکھر تے اکانکھیا (لفظان دی درگہا، پنہ : 77-176)

ایہہ محض کویتا ہی نہیں سگوں، پنجاب دی تراسدی دیاں جڑھاں نوں تلاشن دا درشن ہے۔
 کویتا دی زبان وچ اس برتانت وچلے فکر پنجاب، پنجابی اتے پنجابیت دے وگڑ رہے نقشاں دی تہاہ
 پاؤن والے دانشور دی کھوجی پر تیبھتا دا پرمان ہن۔ امیر ہون دی لالسا وچ اپنی ماں-بولی توں دور
 جا رہی پنجابی دی اس 'نو-ایلیٹ' نوں پنجاب دوکھی کیوں نہیں کہنا چاہیدا۔ ایہہ کویتا اجیہے گمبھیر
 سوال کھڑے کردی ہے۔ اس پرکار، سرجیت پاتر پنجاب، پنجابی اتے پنجابیت دے مسئلے نوں اک
 دارشک دانشور دے طور 'تے نچھدا ہے۔ پنجابیت دی پریبھاشا دا اسدا دائرہ ساڈی اوہ سانجھی
 تہذیب اتے رہتل ہے جس وچ بابا فرید، گورو نانک، وارث اتے شو کمار بٹالوی دی روح ہے جسوں
 ایشور دیال گورٹ نے اپنی پستک 'فریدہ خاک ن نندی' وچ 'ترنجہنی' سماج کیہا ہے۔ اس ترنجہنی
 رہتل وچ ماں-بولی نوں سبھ توں ودھیرے خطرہ پنجابیوں دی اس 'نو-ایلیٹ' جماعت توں ہے۔

پاتر کاو وچ برکھ ہون دا ارتھ

مدھکال توں لے کے ہن تک قدرت اتے بنسپتی پنجابی کویتا دے انگ-سنگ رہی ہے۔
 مدھکالی ساہت پر مپرا وچ بارامہ ایسا کاو روپ ہے جسدے ارتھاں دا رنگ قدرت دے ورنن راہیں
 ہی کھڑدا ہے۔ اجوکی نویں کویتا وچ قدرت اک پرمکھ تہیم وجوں ابھر رہی ہے۔ پرمندر سوڈھی،
 ورنر پرہار، امبریش، سکھ پال دی کویتا وچ قدرت ارتھاں دے سنچار دا واہن بندی ہے۔ سرجیت
 پاتر دی کویتا وچ قدرت نوں وشیش میٹاپہار دے طور 'تے وار-وار آؤندی ہے۔ ایہہ میٹاپہار برکھ
 جاں رکھ ہے۔ اس میٹاپہار دے چہنک بڑے ڈونگھے ہن اتے سٹیک وی۔ سٹیک توں میرا بہاؤ ہے کہ
 رکھ دا اک خاص چہنک ہے جہڑا پاتر دی کویتا وچ دہراء دے روپ وچ آؤندا ہے۔ ایہہ چہنک، پاتر
 دا سیلف ہے، اس دی اپنی ہوند ہے، اسدا وجود ہے، اک اجیہا وجود جس وچ اسدی اداسی، خوشی،

آشا، نراشا پرگٹ ہندی ہے۔ اوہ رکھاں دی جیراند دا کوی نہیں، نہ ہی بٹالوی واگ رکھاں نال رشتے دی داستان سر جدا ہے۔ اوہ تاں آپ رکھ ہے جتھے اوہ اک وتھ تے کھلو کے رکھاں نال گفتگو وی کردا ہے۔ اتھے وی اس گفتگو وچّ اسدی روح شامل ہندی ہے۔ جے کتے کتے اوہ ہوا بندا ہے تاں اتھے رکھ/برکھ اس لئی ساز بن جاندا ہے۔

میں ہوا ہاں تے رکھ ہی میرا ساز ہے،
 پر کسے شہنشائی نوں اعتراز ہے۔
 اسنوں پچھے بناں پیڑ برکھاں دی کیوں،
 گیت دھرتی دے دکھ سکھ دے گاؤندی رہی۔

برکھ عرض کرے، پنہ : 13))

پاتر دی کویتا وچّ رکھ اتے ہوا، اسدی کویتا دی مکھ پریرنا وی ہن۔ ایہہ میٹاپہار بن کے، کویتا دے پریرک بن جاندا ہے۔ اوہ ایہہ سویکاردا ہے کہ جو رکھاں اتے پوناں دی گفتگو سی اسے نوں اسنے کویتا، چ ڈھالیا۔ (میں اسدا ہی لفظاں، چ انواد کیتا، جو رکھاں تے پوناں، چ گل بات ہوئی) برکھ، پاتر دی کویتا وچّ بہاویں ساز ہے، بہاویں پرچم جاں قدرت دیاں پوناں نوں پتیاں راہیں سنیہا بھیجن والا دوت، ہر روپ وچّ اسدا استتو برکھ دا ہی میٹاپہار ہے۔ میں ایہہ نہیں کہہ رہا کہ پاتر دی سمجی کویتا وچّ، اسدا سیلف اکلے برکھ دے میٹاپہار راہیں پیش ہندا ہے سگوں میں ایہہ کہہ رہا ہاں جدوں پاتر دی کویتا وچّ برکھ دا ذکر آوندا ہے تاں ایہہ برکھ مکھ روپ اس دے سیلف دا ہی اک مہتوپورن روپ ہندا ہے :

ایہہ ہے میری میکشی
 ایسے، چ مست ہاں
 پوناں، چوں زہر پی رہا ہاں
 میں درخت ہاں (لفظاں دی درگاہ، پنہ : 49)

اکّ ایکوکرپٹیسزم دے سمرتھک نوں ایہہ کویتا و اتاورن دی سنبھال جاں درختاں دی آکسیجن دین دی کویتا جاں اس توں ہور ودھیرے قدرت دے فکر دی کویتا وی لگّ سکدی ہے کیوں اس کویتا وچّ درخت اک نانو ہے۔ سمبندھن کرتا ہے جہڑا پوناں، چوں زہر پیندا ہے۔ پر اس کویتا نوں پاتر دی سمجی کویتا وچّ برکھ دے پھیلے میٹاپہارز (روپکاں) دی تہاہ پاؤنی پویگی۔ کیونکہ برکھ اسدی اپنی ہوند دی نیائیں ہن جاں برکھ وانگ ہے اسدی ہوند دا مہتوپورن وجود۔ اڈرے اڈرے روپاں وچّ اوہ اس وجود دی چیتنا نوں اتے سنویدنا نوں برکھ راہیں پرگٹ کردا ہے۔ اسدی کویتا وچّ جہڑی چپّ دی سنویدنا وی ہے اس وچّ برکھ دی بہومکا مکھ ہے (کھڑک ہووے جے ٹگے پتہ وی) اتھے اک شانت ماحول دی ضرورت ہے جس وچّ اوہ اپنی عرض اپنی سنویدنی گفتگو کر سکے۔

اسدی کویتا دی سنویدنا دا مہتوپورن حصہ، رکھاں اتے پوناں دی گفتگو دا انواد ہے۔ ’رکھاں اتے پوناں دی گفتگو کی ہے۔ دا چہنارتھ، پاتر دی کویتا دے ہور وستھاراں راہیں پرگٹ ہندا ہے۔ بلدی، اداس ہوند پوناں، چوں زہر پین والی میکشی بن کے آکسیجن دی بھومکا وی نبھاؤندی ہے۔ اس طرحاں درخت/برکھ، پاتر دی کویتا وچ نرے قدرت دے سپین دے درش نہیں سگوں ایہناں دے روپک ڈونگھے ارتھاں دا سنچار کردے ہن۔ کدے اوہ آپ رکھ بن جاندا ہے جہڑا بلدا ہویا وی کسے بہار دی اڈیک، چ رہندا ہے، پتجھڑ اس رکھ نوں سکاؤندی تاں ہے پر اس، تے پھر توں ہرے پتے آ جاندے ہن۔ پتیاں دا چہنک پاتر دی وچار دھارائی مہاں-آشا ہے :

میں کیہا رکھ نوں کوئی نظم سنا،
ڈالی ڈالی، چوں پنگرے حرف ہرے۔ (برکھ عرض کرے، پنہ : 15)

رکھ بول نہ سکدے بھاویں،

بندیاں دے دکھ جاندے۔

برکھاں دا گیت سنکے،

میری روح وچ چائن ہویا۔ (اوبی، پنہ :)

رکھ، جدوں جنگل ہو کے دھکھن لگدے نے۔ شوکن لگدے نے جہالت بندے ہن تاں پاتر، نوں رکھ اپنے دوست پرتیت بندے ہن۔ اصل وچ پاتر دی کویتا وچ جنگل دا روپک وی اکہرا نہیں، کئی ارتھاں، چ پھیلدا ہے۔ پر جدوں بندے اندر جنگل آگ آؤندا ہے، اوہ وحشی بن جاندا ہے تاں رکھ دی ہوند اس آتمک آواز بن کے، اس وحشی جنگل نوں سمجھاؤن دے راہے پیندا ہے۔ جیہناں رخان توں جنگل بندا ہے، پاتر نوں اوہناں رکھاں، تے وشواس ہے۔ اجیہے کاوک ویریویاں وچوں جنگل اصل وچ اس وحشی ہنسک سماج دا پرتیت بندا ہے جس وچ مانوی سبھیتا دی سنویدنا ختم ہون لگدی ہے۔ رکھ اتھے اجیہے مانو دا پرتیک ہے جہڑا پاتر نوں اپنا دوست لگدا ہے جاں اسدی کاؤ-سنویدنا دا ہی واہن بندا ہے۔ اسے لئی اوہ، ’کلے کلے‘ رکھ نوں سمجھاؤن دی بات پاؤندا ہے جنگل، چ آگے کنڈیاں نوں، چگن دی سنویدنا دیکھدے ہاں:

شوہک رہے جنگل نوں کیکن چپ کر اوں میں۔

کلے، کلے رکھ نوں جاگے کی سمجھاواں میں۔ (اوبی، پنہ : 22)

سرجیت پاتر دی کویتا وچ برکھ دا مکھ روپک تاں اسدی اپنی ہوند دے چیتن اتے اوچیتتی آپے نال سنبندھت ہو کے ارتھاں دا سنچار کردا ہے۔ پر جدوں ایہی برکھ بوٹے جنگل بن جاندا ہن تاں ایہناں برکھاں اتے بوٹیاں دے روپک وبھن ارتھاں، چ پھیل جاندا ہے۔ ’جنگل‘ دا روانتی میٹاپہار تاں کویتا وچ سبھیتا دے خلاف دا رہا ہے پر پاتر دی کویتا وچ برکھاں/بوٹیاں توں بنے

جنگل دا اک ولکھن میٹاپہار اگھڑدا ہے۔ ایہہ میٹاپہار ہے لوکائی دی چیتنا دا۔ جدوں جنگل لوکائی دی چیتنا دے روپ ادیپت ہندا ہے تاں اسدی ہونی بلن دا ہے۔ اک روپک تاں اس بلدے برکھ دا ہے جہڑا کسے مہاں-آشا دی اڈیک، چ ہے دوجا بلدا برکھ ویکتی توں سموہ، چ رپانترت ہوکے لوکائی دے ارتھاں، چ، محلاں، نال ٹکراؤن نوں تیار ہندا ہے :

بوٹا بوٹا اس جنگل وچ رل وی سکدا ہے۔

ایہہ جنگل جو دھکھدا ہے ایہہ بل وی سکدا ہے۔

بلدا بلدا محلاں ولّ نوں چل وی سکدا ہے۔ (اوبی، پنہ : 22)

پر ہر روپ وچ پاتر دی کویتا وچ برکھ دا سگنیپہائر (ارتھاں دا سنچار) اسدی اپنی ہوند راہیں ارتھ گربن کردا ہے۔ اسے لئی پاتر دی کویتا وچ برکھ دی چہنکاری خاص اتے پرمکھتا حاصل کردی ہے۔، رخ سرچیت پاتر دی کاؤ-گھالنا دا کیندری آدھار-بندو ہی نہیں سگوں گہر-گمبھیر، آتم-منتھن دے فلسروپ پراپت ہوئی انوبھوتی دی سہج، سجد، سپرد، سجویو تے سلکھنی سلگھدی ابھیونکتی دا سشکت مادھم وی ہے۔ (ڈاکٹر۔ سادھو سنگھ، پاتر-کاؤ دی انتم-یاترا، پنہ : 37)

رکھ/برکھ پاتر لئی آتم-منتھن دی انوبھوتی توں اگانھ دی کاؤ-چیتنا دا ذریعہ ہے۔، ہرے حرفاں توں لے کے سڑدے جنگلاں اتے دھرتی توں ہجرت کر رہے رکھ تک دے بمب پاتر دی کویتا دے تھیم نوں پر بہاوشالی اتے ارتھ-بہرپور بناؤن، چ بھومکا نبھاؤندے ہن۔ ایہناں دے بمب، روح نوں چین اتے سکون دین والے وی ہن، بلدے ہوئی لوکائی دا چہن وی جہڑی محلاں نال ٹکراؤن لئی تیار ہے، سنواد دا ذریعہ وی، دکھاں/درداں نوں سانجھیاں کرن والا دوست وی ہے اتے پوناں ہتھ پیلے پتر بھینج والا دوت وی۔ سمکال دی کویتا وچ برکھ دے اجیہے سہجاتمک سگنیپہائرز دی سرجنا سرچیت پاتر دی پرتبھا دے ہی حصے آئی ہے۔

اس عدالت، چ بندے برکھ ہو گئے

فیصلے سندیان سندیان سک گئے۔

آکھو ایناں نوں اجڑے گھریں جان ہن

ایہہ کدوں تیک ایتھے کھڑے رہنگے۔

ہوا لکھے حرف، پنہ : 28))

اس پرکار سرچیت پاتر دی کویتا وچ رکھ/برکھ محض قدرت دا حسین چترن نہیں، اسدی کویتا دے وشیش میٹاپہرز اتے چہن ہن جہڑے کویتا دی وچار دھارائی سار دے ارتھاں نوں پرگٹ وی کردے ہن اتے کویتا دے سہج دا آدھار وی بندے ہن۔ رکھ اتے برکھ دا ایہہ چہنک مکھ روپ وچ تاں سنویدنشیل اتے سنویگی بندے دی ہوند دا ہے جہڑا، بہار دی اڈیک کر رہا ہے جاں ستا دے نظام ولوں انصاف اڈیکدے-اڈیکدے سک جاندا ہے۔ پر ایہہ رخ دی ہوند جدوں، جنگل، بن جائدی ہے تاں

ورتمان سنتاپ ہنڈھا رہے سماج دی تصویر دے روپ وچ ساہمنے آؤندی ہے۔ رکھ تے برکھ پاتر دی کویتا وچ شبدان توں اگانھ جا کے روپک بندے ہن، چہن بندے ہن، پرتیک بندے ہن، کوڈ بندے ہن۔ کویتا دے سنچاری کوڈ بن کے، وکھ-وکھ سندر بہاں وچ وکھ-وکھ روپ وچ کویتا دے پر بہاؤ نوں ودھاؤندے ہن۔ ارتھاں نوں ڈونگھیاں کر دے ہن۔ رکھاں/برکھاں دے چہنکاں دی تہاہ توں بناں سرجیت پاتر دی کویتا دے پروچن نوں پڑھیا/سمجھیا نہیں جا سکدا۔ ایہہ پاتر دی کویتا دی روح ہن۔ اس پرچے راہیں سرجیت پاتر دے وچار دھارک سواد دیاں جیہناں پرتاں نوں پھرواں دا یتن کیتا گیا ہے، پاتر دی کویتا دیاں وچار دھارک پرتاں دا پھیلاؤ اس توں وی اگے ہور کئی دشاواں تک پھیلایا ہویا ہے۔ میں ایہناں پرتاں اتے دشاواں دے کجھ مہتوپورن بندواں تک پہنچ سکیا ہاں، ساریاں تک نہیں۔ خاص طور ’تے سرجیت پاتر دی کاؤ-بھاشا دے سہج-شاستری پکھاں اتے پرتاں دا وستھار اس ادھنیں وچ شامل نہیں ہو سکیا۔ میں اس لیکھ دا انت اس دیاں کاؤ-سطراں نال ہی کر رہا ہاں:-

میری ہر شاخ وچ دھرت دا سوگ ہے،
 میرے پتیاں نوں پتجھڑ سکاؤندی رہی۔
 پتے کر دے رہے لفظ بن دھرت ’تے
 میں ایہہ لکھیا ہوا جو لکھاؤندی رہی۔

ڈاکٹر. پروین کمار
کوآڈینیٹر، پنجابی وبھاگ، CDOE
پنجاب یونیورسٹی چنڈی گڑھ I

من دی چپ : سمکالی سدھانتک پروچن

ڈاکٹر. پروین کمار

The Ideology of communicational "transparency, " which goes hand in hand with the commercialization of knowledge, will begin to perceive the State as a factor of opacity and "noise".

John-Francois Lytord

منکھی سبھیتا دے ویہویں اتے اکیویں صدی وچ وڈے پرورتن واپرے ہن۔ ایہناں سدھانتک پرورتنان نں اگر Time Space وچ رکھ کے دیکھدے ہاں تاں لگبھگ چار دہاکے ہو گئے ہن۔ سمکالی World Philosophy دے وچ جو Idea وشو نوں چلا رہا ہے اوہ وی پرشنچنھ دی برتی بیٹھ آ گیا ہے۔ سمکالی سبھیتا دے گیان پروچن نوں Western Philosophy نے پورن روپ وچ Dominate کیتا ہویا ہے۔ اس وچ کوئی شک نہیں کہ اس نے اس سنسار نوں بہت گیان وان وی کیتا ہے پر پوری Western Civilization دا مول روگ ایہہ ہے کہ ایہہ Another Civilization نوں گھٹا کے دیکھن ول رچت رہی ہے۔ اس طرحاں دی برتی نال وشو Philosophy وچ سامراجی برتی حاوی ہو گئی۔ کسے وی Concept دی Developing place بندی ہے پر بھوگولک سپیس نہیں بندی۔ (Immanuel Kant 1988:12) اس طرحاں وچار دے پدھر تے سپیس دی Dominance دی برتی وی حاوی رہی ہے۔ اس نال وچار تے پدھر تے Philosophy نے جو Dialogue سمجی دنیاں نال کرنا سی اوہ کر نہ سکی۔ اس وچار دے وبارک روپ نے سوے نوں پرپھلت کر کے زندگی دوسرے سبھیچاراں نوں تحفے وجوں دینی سی پر اوہ انج کرن توں اسمرتہ رہی ہے۔ اس وچارکی نے منکھتا نوں اک خاص طرحاں دی سیدھ پردان کرنی سی۔

اکیویں صدی دے سدھانت نے وشو نوں اک خلاء دی ستھتی وچ لیا کے کھڑا کر دتا ہے۔ ایہہ ہن ثابت ہو چکا ہے کہ اس وشو وچ نہ تے منکھ اتے نہ ہی کوئی ہور Species کیندر وچ ہے۔ (Francesca Ferrando 2019: XIV) ایہناں پرورتنان دا اثر پنجابی سابت اپر وی پیا ہے۔ آدھنک پنجابی کویتا وچ وی اک خاص طرحاں دی پیراڈائم شفٹ واپری ہے۔ سمکالی پنجابی کویتا وی پیراڈائم شفٹ (Paradigm shift) دے دور وچوں گزر رہی ہے۔ اس طرحاں دی سدھانتکی شفٹ دا کال ونڈ کافی دہاکیاں وچ پھیلایا ہویا بندا ہے۔ ویہویں صدی دے اخیرلے دہاکے سماجک بدلاء دے دہاکے سن۔ ایہہ بدلاء سکارتمک ہے جان ناکارتمک ایہہ سوال وی اجے برقرار ہے۔ پنجابی کویتا دی ودھا اس بنیادی بدلاء نوں ستے سدھ ہی اپناؤدیں ہے۔ اس کر کے پنجابی کاؤ-چنتک کسے

سمپورن سنرچنا نوں اپنا نہیں رہے۔ اوہ اس شفٹ نوں پنر-اتپتی دا دور مندے ہن۔ اس طرحاں نوں ملّ اجے گتی شیل ورتارے وچ ہن۔ کویتا اپنے آپ وچ ستنتر ورتارا ہے۔ اس توں کسے خاص وچار دھارا دی منگ کرنا اس نال انیاں ہو سکدا ہے۔ کویتا وچ کھدمکھتاری (Autonomy) دی جگا پچھان (Identity) دے سماج نال سنبندھاں (Relationship) دی سنرچنا دی پنر-چنتن کرنا لاہے وند ہووے گا۔ کویتا وچ ہمیشہ نواں واپردا ہے۔ سمکالی پنجابی کویتا وچ سورنجیت سوی دی کویتا وی اس نو-پیر اڈائم شفٹ وچ مکھ رول ادا کردی ہے۔ ویہویں صدی دے اخیر لے دہاکے توں ایہہ شفٹ شروع ہوئی سی ورتمان وچ پورن روپ وچ اپنے استتو ول ودھر رہی ہے۔ اس کھوج-پتر دی سیما نوں دیکھدے ہوئے سورنجیت سوی دی 'من دی چپ' کاؤ-سنگریہہ نوں وستو سمگری وجوں نردھارت کرانگے۔

وچ Christianity دی بائبل وچ 'شبد' دا سنکلپ God دی اتپتی Western Philosophy منیا جاندا ہے۔ ایہہ شبد دی Philosophy ہر ویکتی دے انتریو من وچ سمایا ہویا ہے۔ اتھے ایہہ گلّ دھیان دین یوگ ہے کہ جو Narrative ہے اوہ شبد صرف ارتھ تک سیمت ہے۔ اس لئی Perspective ہر طرحاں دے ٹسکورس نوں ہر طرحاں دے سبھیچار نوں اکو Perspective طرحاں نہاردا ہے۔ ایہہ اس ورتمان Philosophy دی وڈی Problem ہے۔ اس Problem نوں سورنجیت سوی دی چیتنا نے پکڑیا ہے۔ اس لئی سمکالی کویتا وشو Philosophy نال سنواد کر رہی ہے۔ سوی شبد، سرت، دھن اتے مورت نوں پورک اوستھا وچ لے کے اک نو-کویتا راہیں سنواد کر رہا ہے۔

منکھ سٹور ہے

شبد دے صندوق 'چ

باقی جیا-جنت

جین دے

کتھے اوہ صندوق

جس 'چ بند

جیون توں

پہلا دا ڈرامہ

دھرت دے

پار-ارار

کتھے ہو

زیولوجی

جگرافیئے والیو! (سورنجیت سوی 2021:31)

سوی اپنے اس تھیسس راہیں ایہہ سوال کر رہا ہے کہ جیون سریر توں پہلوں دے سوالاں
نوں حلّ کر کے ہی سمپورن سرنچنا نوں سمجھیا جاوے گا اتے جیون دے پہلاں دے Narrative
نوں حلّ کرنا اتے اس دھرتی گریہہ دے Beyond نال سنواد کرنا ہووے گا۔ اس نال اوہ سوالاں دے
نال-نال اپنے کاو راہیں ہی اتر وی دے رہا ہے۔ ایہہ اتر اس دی کاو-چیتنا وچ چیتن جاں اوچیتن پدھر
’تے واپر رہیں ہے۔ سوی اس پورے برہمنڈ دے سرنچانتمک ڈھانچے وچوں کومل کلا راہیں اس
برہمنڈ دی گیان پدھتی نوں سرنچانتمک وشے راہیں پیش کر رہا ہے۔

شبّد دے حضور

شر ساز

پیٹنگ کروا رہے

رنگ لکھوا رہے

کویتا

تیرا احساس

کروا رہا نرت

تیری آبا دے

گیت گا رہاں... (2021:35)

من دی چپ وچ سنگیتکتا، ناد، ردم اپنے اک ڈائلاگ وچ ہن۔ اکیویں صدی دا وچار اک الگ
Shape لے چکا ہے۔ ایہہ Shape تکنولجی دی اتہاسک ستھتی، Mass migration, Wars,
Terrorism, Xenophobia اتے اس دیاں Expulsions وچوں اجاگر ہویا ہے۔ ایہناں پرستھتیاں
نال وشو وچار ’تے بہت وڈا پرہاو پیا ہے۔ اس نال وشو دے ڈاٹے وچ بدلاء وچ آ رہا ہے۔ لیٹن
Humanism نے Myth, Tradition اتے Religion نوں ستھان نہیں دتی۔ اس بارے
Protagoras said: “About the Gods I am able to know neither that they exist nor
that They do not exist nor of what kind they are in form: for many things
prevent me for knowing this, Its obscurity and brevity of man’s Life
مانوواد، اٹلیٹن ریناسس اتے گیانکرن دی شکتی نال مانو اس دھرتی ’تے سپریم ہو گیا ہے۔ مانو نے
اس Planet تے Dominate کیتا ہے۔ Anthropocentrism نے دھرتی ’تے ایہہ وشواس دویا کہ
مانو ہی اس دھرتی ’تے مہتوپورن ہے۔ قدرت نوں اک گنو سمجھ کے چویا گیا۔ وشو اک نویں
سدھانتکی دی بہال وچ ہے۔ سوی دی کویتا اس وچار دی شفٹ نوں سمج رہا ہے۔ سوی دی چیتنا
ورتمان دور وچلے بیک ہوئے منکھ دے درد نوں پیش کر رہا ہے۔ اوہ اکیویں صدی دے منکھ جو کہ

مشین دے روپ وچ تبدیل ہو چکا ہے اس دے درد نوں بیان کردی ہے۔ اوہ منکھ دی سریر وچ مائیکرو چپس دی ماترا ودھ جان نال منکھ دی بدلی ہوئی ستھتی توں چننت ہے۔ سوی آدھونکتا دے سمیں پیش ہوئے سدھانت دے ساہمنے اک نویں ڈاٹے دے روپ وچ وچار نوں ابھار رہا ہے۔ سوی اپنی کویتا ہیک ہویا منکھ وچ لکھدا ہے:

اؤدے سمیں 'چ

مائیکرو ہائیو چپ

نے بھر دینا میرا جسم

جاسوس روباو نال

ہیکر نے ہیک کرنا

اپنی کھرودی حکم دین لئی

تاناشاہ وی کردا رہا

بازار وی

جنگ مہبت نفرت لالچ

ہیک کردے

ہن ایلگوردم

تے ہائیو میٹرکس

عام آدمی

سدیا توں شکار

نابرابری

انج پی

ایگریڈ ہندی آئی

(2021:53)

سورنجیت سوی شبد، سرت، دھن، مورت دی complementary position وچوں اپنے وچار نوں تیار کر رہا ہے۔ اوہ اک اجیہی اوستھا دا ذکر کر رہا ہے جو Beyond Mind ہے۔ Beyond Mind اوستھا نوں تسیں Logic & Reason نال بیان نہیں کر سگدے۔ اس اوستھا وچ مہان دایا (Great Compassion) واپردی ہے۔ ایہہ زیادہ تر کاؤ روپ وچ ہی واپردی ہے۔ وشو دا Futuristic Thought کاؤ روپ وچ ہووے گا۔ اس لئی سوی کاؤ وچ اوہ Symptoms ابھر کے آ رہے ہن۔ اس لئی اوہ اک الگ پیراڈائم وچ شفٹ کر جاندا ہے۔ اس اوستھا وچ Things absurd لگن لگ جاندیاں ہن۔ اس لئی ایہہ اوہ ستھان ہے جو سماں ستھان دے سنکلپ وچوں Transcend ہو کے

اجیہی اوستھا جو Processing وچ اتے کریاشیل روپ وچ ہے۔ گربانی وچ اس اوستھا دیاں بہت ادابارناں مل جانگیں۔ صوفی-کاؤ پورا اس اوستھا دی چرچہ کردا جینڈر وچوں Transcend ہو کے الگ Position اختار کر لیندا ہے۔ ایہہ اک طرحاں نال درشتیکون ہے جو سوی شبد سرت، دھن، مورت وچ اجاگر ہندا ہے پر اس دی اجاگر اوستھا دی مورت دی سرنچنا الگ ہوویگی۔ اس اوستھا وچ Self اتے Subjectivity وچ وی انتر-سنبندھ ہون گے۔ اس Higher state اوستھا وچ تسیں محسوس کردے ہو کہ تسیں کوئی وچار نہیں ہو۔ تسیں اک طرحاں دی Poetry بن جاندے ہو جو بناں جاں Beyond Language ہو۔ ایہہ اک طرحاں نال الگ Energy دا روپ لے لیندی ہے۔ اس اوستھا نوں سورنجیت سوی اپنی کویتا راہیں دندا ہے۔

تن من'چ تیرے

بیٹھ گیا

میں ساز بن

اپنیاں

نازک اگلاں نال

چھوہ کے دیکھ

گرہ'چ بیٹھیاں سراں

کنج کائنات'چ پھیلیاں

میرا کن کن

مہبت دا راگ بن کے

کر رہا پرکرما

سر-ساز-رنگ-رہس

ہو رہا الوکک ناچ

اننت دے رنگمنچ'تے

نظارہ دیکھ رہا

برہمنڈ

موک درشک بنیا! (2021:113)

اس وچ سر ساز رنگ راگ اتے رہس اپنی پورک اوستھا وچ بن۔ ایہہ مہبت دے پیغام وچ پھیل رہے بن۔ ویہویں صدی دا وچار Matter دی Concreteness وچوں پیدا ہویا ہے اس وچ مہبت دا فلسفہ نہیں ہے۔ ایہہ وچار نیوٹن دے پرسپییا توں اپنی خوراک لے رہا جس دا مکھ وچار

Mathematical frame work for understanding the physical world based on the

law of motion and gravity پر آدھرت سی۔ اس لئی دنیاں ہن اک خلاء دی اوستھا وچ چلی گئی ہے۔ آدھونکتا دے اس ماڈل بارے ایلن لیو دا وچار ہے کہ اتر-ادیوگک پچھم وچ ہزار سال دے اتہاس نے اسپشٹ شروعات اتے اسپشٹ انتاں دی کوئی نویں چیتنا شروع کیتی ہے۔ (Alan Liu, 2008:1) ایہہ وچار پنجابی کویتا دا نواں روپ اک الگ پیراڈائم شفٹ وچوں آ رہا ہے جس نوں ستھاپت ہون لئی کئی دباکے کم کرنا ہووے گا۔ اس وچار نوں ہانڈگر وی مانتا دندا ہے کہ وشو دی مکتی دا راہ کویتا اتے چنن دی انتر-سنبندھت اوستھا وچ ہے۔ سوی اپنی کاؤ وچ لکھدا ہے:

انناں پلاں، چ

اندر باہر

ہل-جل

لہراں، چ تناؤ

شبدا، چ پھیلاؤ

سر سرجن

کوئی راگ نواں

رنگ لشکن

سترنگی پینگھ، چ بیٹھے

کائنات

ملن لگی

بیج پنگریا

ٹاہنی لہرائی

ٹوڈی پل، چ پھل بنی

فیل گئی

خوشبو چپھیر!

دھرت گریہہ

تر پئے نویں راہیں

برہمنڈ دی

گہری چپ، چ

ہون لگی پھسپھساہٹ

چھوہ دے پلاں دی

پہلی سرگوشی

سورج دی تار کوئی لنگھی کولوں (2021:114)

سورنجیت سوی من دی چپ دے پروچن ربّ جاں آتم تکّ چہن سیمت نہیں ہن۔ اس وچ چہن انؤپستہتی دی سرنچنا ہے۔ ارتہات چہن دی سارتھکتا آتم (Subject) توں آزاد ہو کے چہناں دیاں لڑیاں دا روپ لے لیندی ہے۔ ایہہ چہناں دیاں لڑیاں کال (Time) دے پربھاو نال (1990 ای: توں بعد انسان جدوں زیادہتر Cyborg, Pacemaker اتے Stent اتے نربھر ہوئے) روپ بدل لیندے ہن۔ ایہہ درجہ اتہاسک نشانہ دا روپ گرہن کر لیندا ہے۔ جویں ویہویں صدی وچ Western Philosophy دے وڈے Traces Speed اتے Competition بنے پر ایہہ سمپورن ستہتی نوں محسوس نہیں کر سکے۔ اس نوں South Asian دھرتیاں دے thought دا Art اپنی Beauty نال سمپورن کر کردا ہے۔ سوی اپنے کاؤ روپ راہیں چہناں دی لڑیاں دی جھلک پیش کردا ہے جویں:

زمین وچوں

اسمان تکّ چنیاں

جنم دیاں

رہن دیاں

حکم دیاں

ہؤمے دیاں

دھرم دیاں

مرن دیاں

سڑن دیاں

سماں کی سطران دی

عبارت بنیاں

مکتا دی بہاشا

بولدیاں اٹاں

شمسان تکّ وچھیاں

ارپت کردیاں

استھیاں

وارثاں نوں

منکھّہ دی مہانیا ترا

تے ہون تھین

سمجھاؤ دیاں... (2021:122)

ایہہ آدھنکتاواد جو ہن AI اتے ChatGPT دا روپ لے چکا ہے۔ اس دے پر بہاوتے نتیجیاں نال کوہیں نیڑنا ہے۔ اس آدھنکتاواد دی کٹڑتا نے دھرتی دے عام انسان نوں حاشیے تے کر دتا ہے۔ اس نال عام منکھ دیاں مشکلاں ہور ودھ گئیاں ہن۔ ایہہ اس لئی واپریا کہ آدھنکتا دے ماڈل وچ منکھتا سینٹر وچ ہے ہی نہیں۔ ایہہ کجھ منکھاں دی پاور وچ تبدیل کرن دا رستہ سی۔ اس لئی ایہناں اکیویں صدی دے پرمکھ سوالاں دا بدلاء کی ہووے؟ اس دور دی نیتکتا کی بنے؟ اس سنکٹ دور وچ ارتھ بھرپور ڈاٹا ہی دنیاں دے بدلاء دی دشا پردان کر سکدا ہے۔ ایہہ ڈاٹا سوی ورگیاں سرجنا دیاں ٹیکٹاں وچوں ہی مل سکدا ہے۔ جس وچ شبد سرت دھن مورت دا اک نواں پیٹرن ہی نویں دشا نردیش پردان کر سکدی ہے۔ ایہہ پیٹرن پرپنرا، آدھونکتاواد اتے اثر۔ آدھنکتاواد دے نال سنوادک درشتیکون وچ ہون گے۔ اس طرحاں دی ادھنیاں ودھیاں نوں ایہناں دھرتیاں دے وستو سمگری (Data) وچوں ہی تیار کر سکدے ہاں۔

سہانک پستک-سوچی

- سوی سورنجیت (2021), من دی چپ، لدھیانہ، شبدلوک
نور ستندر سنگھ، رویل سنگھ (2002), سمکالی پوربوا دی چنتن، دلی، پنجابی اکادمی
Ferrando Francesca, (2020) Philosophical Posthumanism, London:
Bloomsbury Academic Bloomsbury Publishing Plc.
Kant Immanuel, (1990) Critique of Judgement, Cambridge: Hackett
Publishing Company.
Lyotard Jean Francois, (1982) The Postmodern Condition: A Report on
Knowledge Manchester, University Press.
Liu, Alan, (2008) Local Transcendence, London: The University of
Chicago Press.

ڈاکٹر. پروین کمار
کواڈینیٹر، پنجابی وبھاگ،
CDOE
پنجاب یونیورسٹی چنڈی
گڑھ I

کنولجیت سنگھ

ودیک یوگتا: پیئیچ ڈی.

(پیئیچ ڈی. دا وشا: آدھونک پنجابی کویتا وچ پنجابیت اتے پنجابی سبھیاچار دی پیشکاری
دھنی رام چاترک، پرو. پورن سنگھ، فیروزدین شرف، پرو. موہن سنگھ، جوگا سنگھ اتے امرجیت
(چندن دے وشیش سندربھ وچ

پرو. پورن سنگھ دی کویتا دا سبھیچارک اوچیتن

کنولجیت سنگھ

ویکتی دی اپنے سبھیچارک سموہ نال سانجھ دا آدھار اس دا سبھیچارک اوچیتن ہے، جہڑا اس دی سبھیچارک پچھان دا مول ہندا ہے۔ سبھیچارک اوچیتن ہر ویکتی دی چیتنا (Psyche) دا انگ ہے۔ کسے وی سبھیچارک سموہ دی سبھیچارک پچھان اس سموہ دے سبھیچارک اوچیتن وچوں اپجی ہے۔ سبھیچارک اوچیتن توں بھاؤ منکھی چیتنا (Psyche) دا اوہ سطر ہے، جو نجی اتے سموہک اوچیتن دے وچکار ہوند رکھدا ہے۔ جوسیف ہینڈرسن انوسار سبھیچارک اوچیتن: اتہاسک سمرتی دا اوہ کھیتر ہے، جہڑا سموہک اوچیتن اتے سبھیچار دے وئکت پیٹرنان “ دے وچکار ہوند رکھدا ہے۔ چیتن اتے اوچیتن دوویں اس وچ سملت ہو سکدے ہن، پرتو اس دی پچھان سموہک اوچیتن دے آدی سنسکاراں (Archetypes) نال ملدی ہے، جو متھ اتے ریت دے نرمان وچ مددگار ثابت بندی ہے۔۔۔”¹

سموہک اوچیتن دا نرمان آدی سنسکاراں توں ہندا۔ ایہہ آدی سنسکار منکھتا ویاپک ہن اتے ایہہ ہر منکھ دے اوچیتن دا حصہ ہن، جس کارن جنگ ایہناں توں پیدا ہوئے سانجھے اوچیتن نوں سموہک اوچیتن دا نام دندا ہے۔ آدی سنسکار جدوں پرمپرا دوارا وئکت ہندے ہن، تاں ایہہ اپنا اوچیتنی چرتر چھڈّ کے مانوی چیتنا دا انگ بن جاندے ہن۔ آدی سنسکار سمچی منکھتا دے بھاوک اتے مانسک ووہار دے پیٹرن ہن۔ پرتو ویاپک روپ وچ آدی سنسکاراں دی ابھویکتی سبھیچار دے کھیتر وچ ہی سنبھو ہے۔ اس توں پہلاں ایہہ اوچیتن دا حصہ ہن۔ اوچیتن ‘چوں باہر نکل کے ایہہ سبھیچار (متھ، ریت، پرمپرا) راہیں ابھویکت ہندے ہن۔ ایہہ کھیتر سبھیچارک اوچیتن دا کھیتر ہے۔ سموہک اوچیتن سبھیچار دے چھناں راہیں وئکت ہندا ہے۔ سبھیچارک چھن سبھیچارک اوچیتن دا انگ ہندے ہن۔ سبھیچارک اوچیتن، نجی جاں سموہک اوچیتن وانگ صرف اوچیتن دا کھیتر ہی نہیں ہندا، سگوں چیتن اتے اوچیتن دوویں اس وچ شامل ہندے ہن۔ سبھیچارک اوچیتن کسے ویکتی اتے سبھیچارک سموہ دی چیتنا (Psyche) دا اوہ حصہ ہے، جو اسنے سبھیچاریکرن دی پرکریا دوران گربن کیتا ہے۔

سبھیچارک اوچیتن سموہک اتے نجی اوچیتن دے وچکار موجود ہے۔ سبھیچاریکرن دی پرکریا سبھیچارک ہستانترن ہے، جس وچ ویکتی اپنی سمچی سبھیچارک وراثت نوں سبھیچارک

پر میرا دے روپ وچ گرن کر دا ہے۔ ملّ پر بندھ، ریتی-رواج، وشواس پر بندھ اتے بہاشا آدی اس سمجّ وچّ شامل بندے ہن۔

پرو۔ پورن سنگھ پنجابی سبھیچار اتے پنجاب دے لوک جیون دا کوی ہے۔ اس دی کویتا دی پٹھ بھومی وچّ پنجاب اکّ دھارا وانگ و ہندا ہے۔ دھنی رام چاترک وانگ پرو۔ پورن سنگھ پنجاب دے لوک جیون نوں اس دے پر میراگت روپ وچّ آرشدا تے کلپت کر دا ہے۔ پرو۔ پورن سنگھ لئی پر میرک پنجاب ہی سمپورن تے اتم پنجاب ہے، جس دا اتیت بھوکھ لئی آرش ہے۔ پورن سنگھ دی کویتا پنجاب دے لوک جیون پر تی کاوک-موہ دی ابھویکتی ہے۔ انگریزی توں علاوہ پنجابی وچّ اس دیاں بہت ساریاں کویتاواں ہن، جیہناں وچّ اسنے پنجابی لوک جیون دا کاوک چترن کیتا ہے۔ اس دی کویتا پنجاب دے لوک جیون دی کاوک تصویر کشی ہے، جس وچّ اکّ توں بعد اکّ پنجابی جیون دے چتر پیش بندے ہن۔ ہر کویتا اکّ وکھرا تے نواں درش سر جدی ہے۔ ایہناں کویتاواں دی مکھ ٹیک امیجری ہے۔ پرو۔ پورن سنگھ نوں پنجاب دا پر میرک جیون پرانا نہیں، سگوں اس وچّ اس نوں نوانپن لگدا ہے۔ پنجابی لوک اتے اوہناں دے جیون درش اس نوں خوشی بھری حیرانی دیندے ہن اتے اسدی اتسکنا نوں ودھاؤندے ہن:

اوئے! مجور چنگے لگدے!

نکے نکے خیال ایہناں دے،

اوہناں وچّ ڈھلیاں ایہناں دیاں زندگیاں،

سادے سادے چہرے، بے نقاب جہے،

ن چھپدے ن چھپاندے کجھ اپنا۔

ننگے ننگے دل ایہناں دے،

بھولے بھالے لوک تے آلیاں بھولیاں گلاں۔

ایہناں دی غریبی نکے،

ایہناں دا سنتوکھ وڈا،

ایہہ ٹھنڈے پانی وانگ،

میرے جی نوں ٹھار دے۔²

پنجاب دے مجور 'کویتا پنجاب دے لوک جیون دی پیشکاری کرن والی پرتندھ کویتا کہی'

جا سکدی ہے۔ ایہہ کویتا پنجاب دے لوک جیون پر تی پرو۔ پورن سنگھ دی درشتی نوں وی پرگٹ

کردی ہے۔ اوہناں دے پنجاب دے جیون پر تی پرتکھن دے سہج نوں وئکت کرن والی ایہہ اوہناں دی

مہنوپورن کویتا ہے، جو پنجاب دے جیون دے یتھارتھ اتے پرو۔ پورن سنگھ دے درشن/سوچ/سپنیاں

دے پنجاب نوں پیش کردی ہے۔ دوواں وچّ کوئی انتر جاں پاڑا نہیں ہے۔ پرو۔ پورن سنگھ دی کلپنا دا

پنجاب آدرش پنجاب ہے۔ اس دے لوک آدرش لوک ہن اتے اتھوں دا جیون وکھو وکھو دھراتلاں تے جیوندا آدرش جیون ہے۔ پرو۔ پورن سنگھ پنجاب دے لوکاں دی سادگی دا کوی ہے۔ اوہناں دے سنتو کھی درشتیکون دا قائل ہے۔ اس لئی پنجاب گورو دا پرتیک ہے۔ پنجابی سبھیچار دا جیون بمب اس دی کویتا وچ پیش ہندا ہے۔ کمہار تے کمہارن، پنجاب دے مجور، حل واہن والے، کھوہ اتے، دریا کنارے، سادھنی دی ڈھوک، گھر دی گہل چنگی، جوان پنجاب دے، پنجاب دی اہیرن اکّ گوبے تھپدی، رونق پنجاب دی آدی اس دیاں پنجاب دے لوک جیون نوں پیش کردیاں کویتاواں ہن۔ ایہناں کویتاواں دا وشا پرمپرک پنجاب ہے اتے ایہناں کویتاواں دے پاتر سدھارنتا والا جیون جوڈے سدھارن لوک ہن۔ ڈاکٹر۔ سہندر سنگھ ونجارا بیدی انوسار:

پنجاب اکّ نگر سجویو روپ ہے، جس وچّ اس دی پرکرتک سندرتا، پرمپراگت چرترا، “ ادھیاتمک سہج، آدی دیاں وں سونیاں جوتاں اکھنڈ وراثتے ولکھن جلو بن کے روپمان ہن اتے اتھوں دے لوکاں دی سوچ وچّ ہی نہیں، جیون دے سارے پساں اتے پھیلیاں رہندیاں ہن۔ اس وراثت جلو والے پنجاب نوں اپنے پرپنچی سروپ وچّ، پنجابی کاؤ وچّ اس بھانت پھلاں نہیں پیش کیتا گیا، جس بھانت پورن سنگھ دے کاؤ وچّ دیکھن نوں ملدا ہے۔ ایہناں کویتاواں وچّ پنجاب نوں اوہدے اکھنڈ سروپ وچّ انوبھو کیتا جا سکدا ہے۔... پنجاب اپنے انیکاں تتو، درشاں، روڑیاں سمیت ساڈے ساہمنے پوری آہا وچّ اٹھکھیلیاں کردا پرتیت ہندا ہے۔”³

پرو۔ پورن سنگھ دیاں کویتاواں “جوان پنجاب دے” اتے “ہل واہن والے” اسدیاں پرتیندھ کویتاواں ہن، جو اتھوں دے جیون دی سنر کاوک ابھویکتی ہن۔ پرو۔ پورن سنگھ دے سبھیچارک اوچیتن دا پنجاب اکّ مدھکالی قدران قیمتاں نوں پرنائے، دھارمک آستھا دے ادھین اتے سدھارن جیون جین والے لوکاں دا پنجاب ہے، جتھے سانجھا سبھیچار اس دی ہوند اتے پچھان دا ادھار ہے۔ اس وچّ کوئی شکّ نہیں کہ اوہناں دی سمجی کویتا دا مکھ بندو پنجاب ہی ہے۔ پنجاب اس دی چیتنا وچّ اپنا گہرا رچیا بویا ہے کہ انان دی کویتا پنجاب نوں دتی اسیس بن جاندی ہے:

وسن تیرے محل تے ماڑیاں،

وسن ہور ودھ خوش تیریاں نکیاں نکیاں جھگیاں،

وسن تیرے دیس پردیس سارے

سکھی سکھی تیرے جائے تے جائیاں۔⁴

پرو۔ پورن سنگھ نوں چیتنا والا پرمپراوادی کوی ہے۔ پچھمی اتے پچھم وچّ پراپت کیتی سکھیا اتے انوبھو نے اس دے جیون درشتیکون نوں بور وشال کیتا۔ پرو۔ پورن سنگھ نے وشو ساہت اتے وشو درشن دا گمبھیر ادھنین کیتا۔ اس ادھنین نے اسنوں پنجاب نال بور ودھیرے بھاوناتمک پدھر تے جوڑیا۔ پرو۔ پورن سنگھ پنجاب پرتی اپنے پیار، موہ اتے بھاوناتمک لگاؤ دی کاوک

ابھوکتی کردے ہوئے رومانٹکنا دی پدھر 'تے پہنچ جاندا ہے۔ پرمپرا اس لئی گورو دا سوما اتے پرتیک ہے۔ جیکر پرو۔ پورن سنگھ دے سپنیاں، آدرشاں تے اکانکھیاواں دا پنجاب دیکھنا ہووے تان اسدی کویتا 'پنجاب دی اہیرن اکّ گوہے تھپدی' پڑھی جا سکدی ہے۔ اس کویتا وچّ اوہ پنجاب دی سبھیچارک پرمپرا دا ذکر کردا ہے۔ اوہ پنجاب دے زرے-زرے نوں پیار وچّ بھجیا اتے آزادی دی بھاوننا نال بھرپور کہندا ہے۔ ایہہ کویتا اس دے اوچیتن وچّ وسیا پنجاب دا بمب ہے:

پنجاب دی مٹی دا ذرہ ذرہ کمبیا پیار وچّ،

اسے الٰہی سر وچّ دریا پئے وگدے۔

دریاواں دے میلے اتھے، دریاواں والے وچھوڑے

ڈونگھے تے لمے سارے، وڈے وڈے درد او۔

اتھے کھل دا میدان ہے،

اتھے پیار تے بڑھاں دا آویش ہے،

اتھے پہاڑ پیار وچّ پگھلدے۔

اتھے کوئی انپچھاتا جیہا الٰہی سواد ہے۔

مینوں پنجاب جیہا ملکہ کوئی ہور نانہہ دسدا،

وسدا تے بسدا کھیڈدا،

مجوری کردا پیار دی۔⁵

ڈاکٹر۔ سہندر سنگھ ونجارا بیدی انوسار:

پرمپرا اس لئی اکّ گورو ہے، شکتی ہے۔ اوہ پنجاب نوں اس دی پرمپرا توں نکھیڑ...“

کے نہیں دیکھدا۔ پرمپرا توں وچھنا پنجاب پورن سنگھ نوں کھنڈت پرتیت ہندا ہے۔⁶

پرو۔ پورن سنگھ دی کویتا پنجابیت دی پرتیندھ کویتا ہے۔ پنجابی سبھیچار دے نائک اتے

نائکاواں اوہناں دی کویتا وچّ اپنے رومانٹک اتے شردھامنی چرتتر سمیت پیش ہندے ہن۔ 'کھلھے

میدان' کاؤ-سنگریہہ وچّ 'پورن ناتھ جوگی' اوہناں دی لمی کویتا ہے۔ اس کویتا وچّ پورن نائک دا

کاؤ چترن 'جوان پنجاب دے' کویتا والے پنجاب دے جوان نال میل کھاندا ہے۔

پورن اٹھ گیا ولّ محل لونا

جاوے جوین کھڑیا اکّ فقیر ہووے۔

جوانی تے پھیر پورن، سونے نوں سہاگا سی

موج اپنی وچّ بھریا ربّ دے ڈر تے یاد وچّ،

پورن جانودا چڑھیا، جاندا وانگ خوشبو دے سی۔⁷

پورن اتے 'جوان پنجاب دے' کویتا دے نائک وچکار کوئی انتر نہیں ہے۔ پورن بے پرواہ 'فقیر' ہے۔ آدرشک طور 'تے جوان ہے اتے اپنی ہی 'موج' وچ رہندا ہے۔ اوہ سپین دا آدرش ہے، اپنے آدرشاں اصولاں 'تے کھڑھن والا ہے، بغاوتی ہے، آزادی نوں پیار کرن والا ہے تے بندھناں نوں سویکار نہیں کردا۔ اس دا من 'اننت' ہون نوں کردا ہے:

آکاش دی باہاں نوں چھڈّ کے تیری باہیں پینا،

کجھ مینوں قید جہی دسدی...

پر سبھاء میرا ساتھ کھلے میداناں، دے آکاشاں دے، سمندراں دے،

اننت جیہا ہون نوں جی میرا کردا۔⁸

پرو۔ پورن سنگھ دی کویتا نوں اس دے دور دی اتہاسکتا نالوں توڑّ کے نہیں سمجھیا جا سکا۔ اس سمیں دے پنجاب دے حالات اتے اس دے وشو دے چنتن، ساہت، کلا اتے سبھیچاراں نال واہ نے اس دی چیتنا اتے انوبھو نوں سمردھ اتے وشال کیتا۔ پرو۔ پورن سنگھ نے پچھمی اتے بھارتی درشن، اتہاس، ساہت اتے پرمپرا دا ڈونگھا ادھنن کیتا سی۔ اس نوں دوواں پرمپراواں دا ڈونگھا گیان اتے سمجھ سی۔ پچھم دی وگیانک چیتنا، لوکتنترک ملاں، ویکتی گت آزادی اتے ویکتی دی شخصی ہوند نوں سویکرتی نوں اسنے آتمسات کیتا۔ بھارتی پرمپرا وچوں اسنے مانووادی ملّ، ادھیاتم والے درشن اتے پرکرتی پرتی پیار دی بھاونا نوں گرہن کیتا۔ ایہناں دوہاں گیان پرمپراواں (بھارت اتے پچھم) نے اس دی نجی شخصیت اتے سرجنشیلتا نوں پرہاوت کیتا۔ اس سمیں دا بھارت انگریزاں دی بستی سی، جس دا پنجاب وی اک حصہ بن چکیا سی۔

اس سمیں پرو۔ پورن سنگھ کاو رچنا کر رہے سن۔ اوہناں دی کویتا ایہناں سارے تتاں/ حالاتان/ پرستھتیاں نوں اپنے وچ سمو کے پیش کردی ہے۔ ایہناں دی پرتی دھنی اس کویتا وچ سنی جا سکی ہے۔ اس دی کویتا دا کینوس ویکتی توں لے کے وشو تک پھیلایا ہویا ہے۔ ڈاکٹر۔ سکھدیو سنگھ انوسار:

بہو-دھرم انوبھو، وگیانک ادھنن، کھلے جاپانی سبھیچار دے اتی نیڑلے انوبھو“

اتے پوربی اتے پچھمی دارشنگ، دھرم شاستری تے ساہتک پرمپراواں دے نیڑلے سمپرک نے پورن سنگھ نوں انوبھو دی امیری تے درشتی دی وشالنا بخشی۔ اس نے نیطشے، برگساں، والٹ وٹمین، ڈاکٹر۔ محمد اقبال اتے بھائی ویر سنگھ دے دارشنگ وچاراں نوں سکھ رہسواد اتے پچھمی مانووادی درشن دی لوء وچ آتماسات کردیاں ایہناں نال سمباد٪ وی رچایا۔... بہو-ودھتو (Pluralism) پورن سنگھ دے چنتن، رچنا، جیون-شیلی، اتے وبار دا مکھ سوتر ہے۔... اسنے

پنجابی لوک-کاو، گربانی صوفی کلام، امریکن، انگریزی، جرمن، فرانسیسی، روسی، جاپانی، فارسی، اردو اتے ہندی سابت پرمپراواں دے پرہاواں وی قبولے۔⁹⁹

پرنٹو ایہناں سبھ پرہاواں دے باوجود وی اس دی کویتا دا سبھاہ 'پنجابی' ہی رہندا ہے۔

پرو۔ پورن سنگھ نے کاو رچنا بہاویں انگریزی وچ وی کیتی، پرنٹو اتھے وی اوہ اپنے پنجابی سبھاہ تے چتر نوں تیاگدا نہیں۔ پرو۔ پورن سنگھ دی کویتا دا پنجاب اس سمیں انگریزی سامراج ادھین پنجاب وچ آ رہے بدلاواں نال سنواد کر رہا پنجاب ہے۔ انگریزی شاسن، نواں ودیک ڈھانچہ، وگیانک چنتن دی پڑھائی، اتپادن دے مشینی سادھن - ایہہ سبھ پنجاب دی ستنتر پچھان، دھارمک سکھیا، دھارمک چنتن اتے اتپادن دے منکھی اتے پشو ادھارت سادھنا نوں وستھاپت کر رہے سن۔ اس ستھتی کارن پنجاب دے پرمپراگت جیون وچ بدلاء آ رہے سن اتے ایہہ آدھونک جیون جاچ وچ بدل رہا سی۔ ایہہ ستھتی سمبادک تناء والی سی۔ پرو۔ پورن سنگھ دی کویتا اس سنواد نوں ابھویکت کردی ہے۔ اوہناں دی کویتا وچ پنجاب جدوں وی پیش ہندا ہے، اسدی پٹھ بھومی وچ ایہہ سنواد کارج شیل رہندا ہے۔ اس دی کویتا وچ پنجاب دا شردھامئی جان رومانٹک گنگان اک پاسڑ نہیں رہندا، سگوں انگریزی شاسن دی ادھینگی اتے اس دوارا پنجاب دے جیون وچ آ رہے بدلاء دے پرتی ورودھ بن جاندا ہے۔ انچاہے، پنجاب دی پرمپرا اتے اس دی روانگی نوں توڑن والے آدھونکتا دے بدلاء دے ورودھ وچ اپنی پرمپرا نوں اچیاؤنا، وڈیاؤنا اتے ہمیشاں اسے طرحاں چلے رہن دی کامنا کرنا جاں اسیس دینا اسدی کویتا دی وشیشتا بن جاندا ہے۔ 'دیس نوں اسیس ساڈی غریباں دی' کویتا وچ اس دی ایہہ کاو درشتی دیکھی جا سکدی ہے۔ اس کویتا وچ اوہ پنجابی جیون نوں رچ کے وڈیاؤندا ہے۔ پنجابی جیون جس طرحاں دا وی ہے، اتہ ہے۔ پنجابی لوک، ایہناں دے گھر، کھیت، پشو، دھرتی، دریا، جنگل، موسم، فصلاں سمیت سمچا اتیت اتے ورتمان مان بھریا ہے اتے ایہہ پرواہ اسے طرحاں چلدا رہنا چاہیدا ہے:

وسن تیرے محل تے ماڑیاں،

وسن ہور ودھ خوش تیریاں نکیاں نکیاں جھگیاں۔

سکھی وسن تیرے جائے تے جائیاں

جین تیریاں ساویاں بوہڑاں،

جین تیرے لکھاں رنگ دھرت آکاش دے،

جین تیریاں سوانیاں، جین تیرے مال ڈنگر

بھریاں رہن تیریاں لسی دیاں چاٹیاں

جین سارے کم کرن والے

مانیں توں اپنا پیار اچا اوہ گراں والا صدقے¹⁰

اس سمیں پنجاب دے جیون وچ آ رہیاں آروپت تبدیلیاں دے کارن پنجاب دا ورثہ، اس دیاں پرمپرک سنستھاواں اتے ملاں وچ پرورتن آ رہا سی۔ پنجاب دا سبھاء بدل رہا سی۔ پرو۔ پورن سنگھ اس نکار اتمک پرورتن نوں اسویکار اتے ردّ کردا ہے۔ اس دے مقابلے ’تے اوہ پنجاب دے سبھیاچارک چرتن نوں مانوادی اتے نہ-تیاگنیوگ مندا ہے۔ پنجاب دے مول سبھاء وچ تبدیلی اس نوں پروان نہیں ہے۔ اوہ پنجاب دی سنسکرتی اتے اس دے ملاں نال جڑیا ہویا ہے۔ اس نوں اس گلّ دا احساس وی ہے کہ ’نویں سبھیاچار‘ دوارا لیاندے پرورتنان نے پنجاب نوں بدلنا ہی ہے، پرنٹو اوہ ایہناں پرورتنان نوں اسویکار کردا ہے۔ کیونکہ ایہہ تبدیلیاں پنجاب دے سبھاء دے انوکول نہیں ہن۔ ایہناں دوارا پیدا کیتا نواں سبھیاچار نہ تاں پنجابی ہے اتے نہ ہی مانوی۔ جو پرورتن آ گئے ہن، اوہ اس دے پرمپرک پنجاب نوں خور رہے ہن۔ پرانے پنجاب نوں آوازاں، پنجاب نوں کوکاں میں، سوہنی دا بتّ کویتاواں اسدی اس اکانکھیا دی کاوک ابھویکتی ہن۔ پرو۔ پورن سنگھ پنجاب دے پرانے سبھیاچار نوں آوازاں ماردا ہے، جس دی روح وچ پیار، سانجھ، مہمان مہمان نواز، حوصلہ، شرم اتے شرافت ہے۔ نواں پنجاب ٹٹّ رہا ہے، جس وچوں بھائیچارک موہ، پرانے ریتی رواج، ورثہ، سچا وپار، سنتوخ ختم ہو رہے ہن۔ ایہناں دی تھاں آدھونک جیون تیزی بھریا ہے، جس وچ پرمپراگت جیون لئی کوئی تھاں نہیں ہے۔ پرمپراگت/پرانا پنجابی سبھیاچار اپنا اصلی چرتن گنوا رہا ہے۔ نواں سبھیاچار پیار اتے آزادی توں سکھنا ہے۔ پرو۔ پورن سنگھ ایہناں دوواں نوں ’پنجابیت‘ اتے ’پنجابی سبھیاچار‘ دے مکھ گن مندا ہے اتے ایہہ پنجابی سبھاء دی آتما ہن۔ نویں پنجاب وچ ایہہ دوویں ملّ کھر رہے ہن۔ بدل رہے پنجاب وچوں اصلی پنجاب گواچ رہا ہے، کھر رہا ہے۔ پرو۔ پورن سنگھ انوسار پرانے پنجاب دے چرتن نوں بحال کر کے ہی پنجاب نوں قائم رکھیا جا سکدا ہے۔ اتھے پرمپرا پرو۔ پورن سنگھ دی ٹیک بندی ہے:

آپ پنجاب - پیار توں مڑ آ!

آ سکھ - پنجاب توں مڑ آ!

بھلّ بخشنا، یاد کرنا ربّ دیاں مہراں۔

کوئی حساب نہ ہووے،

پیار ہی پیار چکھنا۔¹¹

پنجابی سبھیچار وچ آ رہے نوں پرورتتاں نوں اوہ اپنی کویتا وچ نکاردا ہے۔ پرنٹو پچھمی گیان/وگیان تے ادھارت نوں چیتنا دے ہاں۔ پکھی ملاں نوں اوہ چیت۔ اچیت اپنی کویتا راہیں ابھویکت کردا ہے۔ مدھکالی چیتنا ربّ نوں اکو اکّ کرتا مندی ہے۔ ربّ اتے اس دے کرم ساہمنے ویکتی کجھ وی نہیں ہے۔ ویکتی دی اچھا اتے ہستی ربّ دی اچھا اتے ہستی ساہمنے مہتوبین ہے۔ کرتا ربّ ہی ہو سکدا ہے، ویکتی نہیں۔ پرو۔ پورن سنگھ اس وچار نال سہمت نہیں ہے۔ اوہ ویکتی دی نجی پچھان اتے مہتو نوں سویکار کردا ہے۔ اوہ ربّ دی ہوند توں منکر نہیں ہے، پرنٹو ویکتی نوں ربّ توں وکھری پچھان دا دھارنی مندا ہے۔ اوہ ویکتی دی ستنتر ہوند اتے اس دے آتم وشواس نوں اپنی کویتا وچ پرگٹاؤندا ہے:

سہنیاں ! ملّ پا توں اپنا،

ودھ تھیں ودھ ہور ہالیں بہن سارا،

تیرا ملّ کوئی نانہ،

توں قیمتاں تھی پرے،

سکڑدا اتہاس سارا

تیرے سنکلپ دے زور نال،

ہور ہو تڑدا، پلٹدا جوین توں آکھیں۔¹²

ڈاکٹر۔ عطر سنگھ پرو۔ پورن سنگھ دی کویتا دی اس وشیشتا نوں منکھی شخصیت دے آتم۔

وشواس دا سنیہا کہندا ہے۔ اوہناں انوسار:

اوہ پچھمی سبھیچار تے اس دے سدھے پرہاو بیٹھاں ابھر رہے، پورب دے سورج ”

جاپان وچ مشینی۔ یگ دیاں پراپتیاں توں پیدا ہون والے منکھی شخصیت دے آتم۔ وشواس دا سنیہا لے

کے آیا سی۔ آتم۔ وشواس دا ایہہ تتّ پنجابی کویتا دے کھیتر وچ اصلوں ہی نواں انوبھو سی۔¹³

اصل وچّ پرو۔ پورن سنگھ دا ایہہ کاؤ سدھانت گربانی اتے پچھمی درشن دا سنسلیشن ہے۔

ایہہ چیتنا ویکتی نوں اس دی ہوند، سمرتھا اتے قابلیت اپر وشواس کرن لئی پریرت کردی ہے۔ اس

سمیں وکھ۔ وکھ دھرمان دے آگؤ اپنے دھرم دے پرچار، سدھار اتے پچھان دی ستھاپتی لئی لگے

ہوئے سن۔ پرنٹو ایہہ اندولن اتے لہراں پنجابی لوک۔ سموہ نوں دھارمک پدھر تے ونڈن دا کم کر

رہیاں سن۔ دھارمک پچھاناں درڑھ ہو رہیاں سن جو پنجابی لوک۔ سموہ دے سنکلپ لئی خطرہ سن۔

پرو۔ پورن سنگھ وی اپنی مانوادی اتے سانجھی پنجابی پچھان دی چیتنا ادھین ایہناں دائریاں ’تے ادھارت پچھاناں نوں ردّ کر دا ہے۔ اوہ دھرم دے اجیہے چرتہ نوں اسویکار کر دا ہے جو پنجاب نوں اتے اتھوں دے لوکاں نوں اجہیاں ونڈاں اتے دائریاں دی مانسکتا وچّ قید کر دندا ہے۔ منکھ دا اصلی دھرم آزادی ہے۔ آزادی ہی اس دی اصلی پچھان ہے۔ دھرم اتے باقی دائراگت پچھاناں آزادی، منکھتا تے پنجاب لئی بندھن ہن۔ آزادی پنجاب دا ’مڈھ قدیمی’ سبھاء ہے:

مسلمان، سکھ، ہندو کوئی ہووے،

پنجاب-گلی دی سچی سچّ ساری، ایہہ رلی ملی، ملی جلی۔¹⁴

ایہناں پرستھتیاں دے وچکار پرو۔ پورن سنگھ دی کویتا پنجابییاں دے سویمان نوں ونگاردی اتے پریرت کردی ہے۔ پنجاب دے پرمپرک گورو نوں پندرستھاپت کرن لئی اوہناں نوں یتن کرن دا کاو۔ اپدیش دیندی ہے۔ کویتا ’ہمالہ دیاں بلدیاں جوتوں’ پنجابی نوجوان نوں ہمالہ جہی درڑہتا تے طاقت نال نویں حالات نال سجھن لئی کہندی ہے:

اٹھ پنجاب دے گبھروا، اٹھ

دھار ایہہ کھنڈا اکال دا،

ہمالہ سارا انگن اپنے وچّ ستھاپ توں،

گورو سنبھال سبھ او لنڈیا!¹⁵

ڈاکٹر۔ سریندر سنگھ ونگارا بیدی انوسار پرو۔ پورن سنگھ:

پنجاب نوں اپنی پرمپراگت نہار، چرتہ اتے سنسکرتی وچّ سرچیت ویکھن دی چیشٹا رکھدا “ ہے، کیوں جو ایہہ پنجاب دی ولکھن پچھان دے مول نقش بنے رہے ہن۔”¹⁶

پرو۔ پورن سنگھ دی کویتا نویں پچھمی چنتن، جو وگیانک آدھاراں ’تے اسریا ہویا سی اتے پوری چنتن، جس دا آدھار ادھیاتمواد اتے مانوی ملّ سن، دے سکاراٹمک سنسلیشن ’تے ادھارت ہے۔ پرو۔ پورن سنگھ نوں تنکالی پنجاب وچّ چل رہیاں دھارمک لہراں / اندولناں دے مول ادیش دی پچھان سی۔ بہاویں ایہناں لہراں دا مکھ ادیش اپنے-اپنے دھرماں وچّ آچکیاں کریتیاں نوں دور کر کے سمیں دے ہان دا بناؤنا سی۔ دوسرا ادیش ایہناں لہراں نے ایہہ اپنایا کہ اپنے دھرم دے لوکاں نوں دھرم نال جوڑیا جاوے، کیونکہ وگیانک چنتن سنستھاگت طور ’تے دھارمک چنتن نوں ردّ کر دا سی۔ وششٹ دھرم نوں وگیانک چنتن توں خطرہ پرتیت ہو رہا سی۔ انگریزاں دی بہارتیاں نوں دھارمک طور ’تے وکھرا تے اکّ دوجے توں دور کرن دی سامراجی نیتی نے وی دھارمک نیتاواں نوں اپنے اپنے دھرم دا پرچار، پرسار اتے سدھار کرن ولّ مجبوری وس پریرت کیتا۔ پرتتو ایہناں دھارمک لہراں تے دھارمک نیتاواں دے آپو اپنے دھرماں لئی کیتے یتنان دا نتیجہ ایہہ ہویا کہ

دھارمک دائرے اتے دھرم دی پکڑ مضبوط ہونی شروع ہو گئی۔ ایہناں لہراں نے دھرم دے پیروکاراں نوں دھارمک طور ’تے چیتن تان ضرور کیتا، پرنتو اس دھارمک چیتنا نے سنکیرنتا تے سمپردائکتا دا روپ دھارنا شروع کر لیا۔ دھرم دی پکڑ سمپردائک روپ وچ مضبوط ہونی شروع ہو گئی۔ پورن سنگھ دی کویتا پنجاب وچ سمپردائک چرترا اپنا رہی دھارمک پچھان اتے چیتنا پرتی سجگ سی۔ اس سمیں دے بھارت اتے پنجاب دے حالات بارے اس نوں باریک سمجھ سی:

پورن سنگھ دے جیون اتے ساہت بارے جنی کُ چرچہ ہن تک ہوئی ہے، اس توں ایہی “

پرہاو ملدا ہے کہ اوہ مول روپ وچ اکّ کوی وانگ وچریا۔ کلا سرجنا، دھرم-شاستری چنتن تے رسائن وگیان دے کھیتر وچ کھوج اس دے دوجیلے سروکار رہے۔ اسدی پنتی مایہ دیوی پورن سنگھ ولوں لکھیاں اسدیاں یاداں اس گلّ دا دستاویزی ثبوت ہن کہ پورن سنگھ سمکالی راجنیتی توں اکا ہی بے خبر نہیں سی۔”¹⁷

پرو۔ پورن سنگھ دے سبھیچارک اوچیتن وچ پرانے پنجاب دیاں سمرتیاں ہن۔ نواں پنجاب ایہناں سمرتیاں دے بیمیچ ہے، ایہناں دے ہان دا نہیں ہے۔ اس دی کویتا ورتمان وچوں پرانے پنجاب نوں بھالدی ہے۔ اسے تلاش وچ اوہ وار وار اتیت ولّ مڑدی ہے۔ ورتمان دا پنجاب اتیت دے سانجھے اتے مانوی ملاں توں کورا ہے۔ ایہہ پنجاب پرو۔ پورن سنگھ دے اوچیتن دے پنجاب دے بمب نال میل نہیں کھاندا۔ اس دے اوچیتن وچلا پنجاب لوک-سنسکرتی والا پرمپراگت پنجاب ہے۔

حوالے اتے ٹپنیاں

1. Joseph L. Henderson, Shadow And Self, Page-103
2. ڈاکٹر. دهن ونت کور (سمپا.)، پرو. پورن سنگھ کاؤ رچناولی، پنہ-52
3. ونجارا بیدی، پنجابی ساہت اتہاس دیاں لوک-روڑھیاں، پنہ 109
4. ڈاکٹر. دهن ونت کور (سمپا.)، پرو. پورن سنگھ کاؤ رچناولی، پنہ-77
5. اوہی، پنہ-83-84
6. ونجارا بیدی، پنجابی ساہت اتہاس دیاں لوک-روڑھیاں، پنہ 109
7. ڈاکٹر. دهن ونت کور (سمپا.)، پرو. پورن سنگھ کاؤ رچناولی، پنہ-12
8. اوہی، پنہ-30
9. سکھدیو سنگھ، پنجابی کویتا پتر سنواد، پنہ 86-87
10. ڈاکٹر. دهن ونت کور (سمپا.)، پرو. پورن سنگھ کاؤ رچناولی، پنہ-77-79
11. اوہی، پنہ-106-107
12. اوہی، پنہ-68-70
13. ڈاکٹر. عطر سنگھ، کاؤ ادھنیں، پنہ 99-100
14. 10. ڈاکٹر. دهن ونت کور (سمپا.)، پرو. پورن سنگھ کاؤ رچناولی، پنہ-101
15. اوہی، سوال-64
16. ونجارا بیدی، پنجابی ساہت اتہاس دیاں لوک-روڑھیاں، پنہ 111
17. سکھدیو سنگھ، پنجابی کویتا پتر سنواد، پنہ 100

کنولجیت سنگھ

پنجابی ادھنیں سکول

پنجاب یونیورسٹی چنڈی گڑھ

9815002207

ڈاکٹر. ہرپریت سنگھ
سہانک پروخیسر فمکھی
یونیورسٹی انسٹیٹیوٹ آف بیومینیٹیز
ایس.بی.بی. ایس. یونیورسٹی، جالندھر
9464315244

سخائی دیوتا: پوتر دھرتی دے ہاشیاگت 'دیوتے'

اومپرکاش والمیکی دی

پستک 'سخائی دیوتا' دی پڑچول

ڈاکٹر. ہرپریت سنگھ

سخائی دیوتا پستک دا پاٹھ آسان نہیں ہے۔ سنتاپ دی لیک لہو وچ دوڑدی ہے۔ دھرتی دا 'بھار کسدے سر ہے؟ اس برہمنڈ وچ مانوتا کتھے ک' ہے؟ کی منکھ وجوں جنمے بندے دی کجھ ک' لوک جون بدل سکدے ہن؟ پاشوکتا دا کرور ناچ ہو سکدے سبھیتا دی وڈیائی وچ؟ اپنا-آپ منکھ وجوں ستھاپت تے ثابت کردیاں گزر جانا پاپ نہیں ہے؟

اتھاس نوں ایہہ تمام سوال کریددے ہن۔ سوال اجیہے ہن جو شیشہ چکی کھڑے ہن۔ تڑکیا ہویا شیشہ۔ عکس بہت سارے ہن۔ پر اسنوں تڑکے شیشے دے ٹکڑیاں نوں جوڑنا پاٹھک نے ہے۔ سوال دا جواب مل جائے گا۔ ایہہ پستک اتھاس بودھ دا پرمانک تے پرپک انوبھو ہے۔ اس کتاب دے مہتو اتے ادیش بارے اومپرکاش والمیکی لکھدے ہن کہ 'اس پستک دا ادیش اتھاسک ظلم، سوسن، زبر دا وسلیسن کرنا ہے۔ اس دے اتھاسک، سبھیچارک پچھوکر ڈا ملنکن کرنا ہے اتے اس دے ساہمنے کھڑھیاں سمسیاواں دی تبصرہ کرنا ہے۔ اس لمے بھیانک، نرک بھرے دور وچ اس دیاں پراپتیاں، سگھرشاں دی کھوج کرکے، اک اجیہی مثال پیس کرنی ہے، جو اس نوں بھوکھ دے ہنہیرے وچوں باہر نکلن دی پیرنا دے سکے۔ اس واسطے اتھاسک ویروے ہی کافی نہیں ہن سگوں ورتمان دا ملنکن وی انا ہی ضروری ہے۔ آنکڑے اتے تتہ ناکافی، ہن، تتھمولک قسم دی سروت-سمگری ملدی نہیں ہے۔'

اس طرحاں ایہہ پستک بھارتی سماجک سرنچنا وچ سبھ توں نیویں پوڈے 'تے دھک دتی گئی وشال لوکانی دے سنتاپ نوں پیش کردی ہے۔ دیوتیاں دی دھرتی دے اوہ دوتے جو ہاشیاگت، ہوند ربت اتے نامعلوم بنا دتے گئے۔ اومپرکاش والمیکی دی آلوچناتمک پہنچ اتے کھوج-مولک پرورتنی نے اس کتاب نوں اکادمک پدھر 'تے ملوان بنایا ہے۔ اوہناں دا تبصرہ اتھاسک گتی دے دونداتمک سنگھرش نوں اکھوں-پروکھے نہیں کردا۔ اسے کارن اوہناں نے بھارتی سماجک اتھاس دے وجھن پڑاواں نوں پیش کردیاں غلامی، ورن پرہندھ، جاتی ووستھا اتے سموہک تراسدی دی بات پائی ہے۔ اوہناں نے بھنگی سماج دے اتھاس، اتیت، اتپتی، وکاس، گوت، اپ-جاتیاں، پوجا-پدھتیاں، دھارمک منوتاں، آرتھک-سماجک حالات، شوشن بارے بہت تخسیل وچ وویچن کیتا ہے۔ بھنگی سماج دی اپروکت تراسدک ستھتی نوں سمگرتا اتے سمچتا وچ وچاریا ہے۔ اس دے نال نال

اوبناں نے اس سنکٹ اتے سمسیا دے حلّ تلاشن دا یتن وی کیتا ہے۔ اوبناں نے آدی کوی والمیکی جی اتے بہنگی سماج بارے کھوج بھرپور تتھ پیش کیتے ہن۔ گوبانا وچ یوجنا بدھ طریقے نال بہنگی سماج اپر جو ظلم ہوئے اتے تشدد ڈھابیا گیا اسدی زمینی حقیقت نوں بیان کیتا ہے۔ کھیر لاجی دی گھٹنا وانگ ایہہ ظلم وی جاتی کرورتا دا سکھر سی۔ جس وچ بھارتی سماجک ووستھا دیاں مہین پرتاں اجاگر ہندیاں ہن کہ شہری اتے پینڈو جیون وچ جاتی ووستھا کس طرحاں کرورتا نال پیش آؤندی ہے۔ انتکا وچ پستک-سوچی، پرچین گرنٹھ-سوچی اتے پتر-پترکاواں دے ویروے درج کیتے گئے ہن۔

بھارتی سماجک ووستھا بارے ڈاکٹر۔ بی. آر. امبیڈکر اپنے اک لیکھ 'The Hindu Social Order: Its essential principles' وچ لکھدے ہن، 'ہندو سماجک-پربندھ دا پویشن تن سدھانتاں دوارا کیتا جاندا ہے۔ ایہناں سدھانتاں وچوں پہلا پیڑھی در پیڑھی و تکرے دا ابھياس ہے۔ ایہہ اس شرینبیدھ غیر-برابری دا مول سدھانت ہے اتے وواد توں پرھے ہے۔ چاروں ورن اک سپاٹ ستم 'تے نہیں بنائے گئے، جو کہ وکھ-وکھ بندے ہوئے وی سماں ہن۔ ایہہ پوڑھینما دھراتل والے ہن۔ ایہہ نہ صرف بہن ہن سگوں ستھتی وچ وی غیر-برابر ہن اتے اک-دوجے اپر ٹکے ہوئے ہن'۔ (ڈاکٹر۔ سمپورن واٹمی، جلد-6، پن. 124)

جدوں دلت سابت اتے کلا دے وچاردھارک پہلوآں بابت سواد چلدا ہے تاں اس ویلے ایہہ سواد اتھاس، متھاس، آدھونکتا، بستیاواد، نو-پوجیواد، نو-بستیاواد، اتر آدھونک سدھانتکی نال وی سواد سرچ رہا خدا ہے۔ جویں ناری سابت اتے سدھانت اکلے پترکی پر بدھ نوں چیلینج نہیں کر رہے ہدے اسے طرحاں دلت سابت اتے چتن اکلے براہمنواد جاں جاتی پر بدھ نوں چیلینج نہیں کر رہا خدا۔ ایہہ چتن اتھاسک چیتنا نال لبریز ہون کرکے متھکاں، روڑیاں، 'پوتر گرتھان' نوں ڈیکوڈ ہی نہیں کردا، اوبناں دا پرتیوتر وی سرچدا ہے۔ ایہہ چتن وستھاپنا دی چیتنا نال پکھر تے پرچڈ بھاسا دی سرچنا کردا ہے۔ جو کلینفسناتنی سہجفنیٹک ملاں لئی 'اسلیل' تے کدے 'اسبھنک' خدا ہے۔ کدے 'نیویں درجے دا تے کدے 'اتارتک'۔ پر ایہہ چتن ستاپ، پیڑا، زخم اتے اتیاچار نوں دھارمک ودنا نال پیس وی کویں کر سکدا ہے؟ چیک اتے چیس دا سہج کی خدا ہے؟ صدیاں دی غیر برابری سابت اتے کلا 'چ کس سبھیتا تے سالینتا سہت پیس آوے؟ ایہہ سہج-ساستر اتے کاو ساستر لئی سوال بندے ہن۔ کرت، گیان، چیتنا اتے اتھاسک پرکریا 'چوں چھیک دتے گئے سماج لئی سرچناتمک بھومی دا سبدھ آند نال نہیں روہ روس تے پرترو دھ نال ہے۔ تڑپ دے میٹاپھر کرانتی چیتنا لئی جو جھدے ہن۔ آند کویں پیدا کریگا؟ لہو بھجے گرتھان 'چوں ہمک آویگی ہی۔ من 'تے جھریٹاں نہیں سگوں جھریٹاں 'چ پھسیا من جدوں کویتا لکھیگا تاں اس ادر کھجھ، روہ اتے بغاوت آپ مہارے پھٹیگی۔ قدرتی پرتیرو دھ اتے بغاوتی ظیور اس سابت اتے چتن دی بنیاد ہن۔

بھارتی ذات پر بندھ وچ اورن جو کہ پنجواں ورن ہے دی ستھتی سبھ توں ودھ نازک رہی ہے جس نوں وکھو وکھ تھواں 'تے وکھو وکھ ناواں نال سنبودھت کیتا جاندا ہے۔ اووم پرکاش والمیکی دسدے بن کہ پجاب دی مکھ جاتی 'چوہڑا' ہے جس نے سبھ توں پہلاں اپنے آپ نوں 'والمیکی' نال جوڑیا بھریانہ، راجستھان، پچھمی اتر پردیس آدی وچّ اس سماج نوں 'چوہڑا' دے نال نال جانیا جاندا ہے۔ اس توں علاوہ والمیک، لال بیگی، ملکانا، ہلا لاکھور، ہادی، میہتر، شیخ بھگی، ڈوم، ڈمار، بسوڈ، ہیلا آدی کجھ پر مکھ اپجائیاں بن۔

سمکالی بھارتی سماج وچ وی والمیکی سماج دی آرتھک تے سماجک ستھتی بدحال رہی ہے۔ حالانکہ آزادی توں بعد ہتھیں میلا ڈھون دی پرتھا نوں ختم کرن لئی کئی نیتیاں اپنائیاں گئیاں بن۔ 1955 وچّ سرکار نے چھوت-چھات (اپرادھ) ایکٹ دے نال ناگرک ادھیکاراں دی سرکھیا ایکٹ لاگو کیتا جسدا ادیس ذات دے ادھار 'تے چھوت-چھات اتے سماجک و تکرے نوں ختم کرنا سی۔ اس وچّ 1977 وچّ سودھ کیتی گئی سی۔ ہتھیں میلا ڈھونفسپھائی دے کم دی منابی اتے اوہناں دے مڑ وسیبے لئی قانون بنایا گیا۔ ایہہ قانون ویکتیاں دے ہتھیں سخانی کرن، گندگی چکن، نپٹارے جاں کسے وی طریقے نال منکھی مل-موتر نوں سبھالان دے کم 'تے پابدی لگاؤندا ہے۔ سپیٹک ٹینکاں جاں ریلوے پٹریاں دی صفائی وچّ کم کرن والے ویکتیاں نوں شامل کرن لئی ہتھیں صفائی کرن والیاں دی پرہاسا نوں وی وسترت کیتا گیا سی۔ ایکٹ نے ماننا دتی کہ ہتھیں میلا ڈھونا اک 'غیر-مانوی وبار' سی۔

راشٹری انوسوچت ذاتیاں اتے انوسوچت جنجائیاں و تّ اتے وکاس نگم جسٹون ورتمان وچّ راشٹری انوسوچت جاتی و تّ اتے وکاس نغم و جوں جانیا جاندا ہے، دی ستھاپنا و تّی سہانتا دی سہولت اتے ہنر وکاس تک پہنچ وچّ سدھار کرکے انوسوچت ذاتیاں وچّ خوش حالی نوں اتشابت کرن لئی کیتی گئی سی۔

اس توں علاوہ، کئی ہور پہلکدھیاں کیتیاں گئیاں بن جوین کہ 1949 وچّ باروے کمیٹی، جسدا گٹھن بھئی وچّ ہتھیں سخانی کرن والیاں دی جیون-ستھتی دا معانہ کرن لئی کیتا گیا سی۔ 1953 وچّ کاکا کالیکر کمیشن نے نیویاں جاتاں دی ستھتی دا ملنکن کیتا اتے 1957 وچّ ملکائی کمیٹی نوں ہتھیں میلا چکن والیاں دا ادھنین کرن دی ذمہ واری سونپی گئی۔ پڈیا کمیٹی نوں راشٹری لیبر کمسن دوارا 1968-69 وچّ بھانو پرساد پڈیا دی پردھانگی ہیٹھ اک اپ-کمیٹی دے روپ وچّ نیوکت کیتا گیا سی، تاں جو سویپراں اتے سخانی کرمچاریاں دے کم دیاں ستھتیاں دی جانچ کیتی جا سکے۔ سلبھ سوچالیا سکیم (1974) توں لے کے سوچھ بھارت ابھیان (2014) تک تمام کوششاں دے باو جود والمیکی سماج دا جیون بہت دردمنی اتے ترسادیان بھریا رہا ہے۔ ہتھیں میلا چکن دا کم (مینونل سکونجنگ) اجے وی دلتفہنگیفوالمیکی سماج دے حصے ہی ہے۔ اک

سرویگھن دے مطابق سیور دی سخائی کردیاں مرن والے سخائی کر میاں دی گنتی جموں کشمیر وچ شہید ہندے جواناں توں ودھ ہے۔ اوہناں نوں تاں کوئی سرکھیا اپکرن نہیں دتے جاندے۔ گٹر وچ موجود ہائیڈروجن سلپھائیڈ گیس دیہہ نوں بیصورت اتے بے ہوش کردی ہے۔ اج وی مہانگراں توں لے کے چھوٹے شہراں تک سخائی لئی گٹراں وچ والمیکی سماج دے لوک اتر دے بن اتے انائی موت مر رہے بن۔ اوہ اخبار دے اک کھونجے وچ نکئی جہی خبر وچ تبدیل ہو جاندے بن۔ سبھنک سماج نہ بے ہوش نہیں ہندا اوہ سرخ بیسرت رہندا ہے۔ منکھاں اندرلی درجانبندی سر چڑھ بولدی ہے۔ جان دا نہ جیوندے جی ملّ نہ موت توں بعد۔ ایہہ وی اپنی قسم دے قتل ہی بن۔ آدھونک سماج اتے وکست سبھیتا والے دنیا دے سبھ توں وڈے لوکنتری دیش بھارت لئی ایہہ بے حد شرم ناک ہے۔ دن پرتی دن ایہہ بھیانک ستھتی ہور بدتر ہندی جاوے گی اگر اس سبندھی پختہ پہنچ نہ اپنائی گئی۔ اس دور وچ تکنیک اتے وگیان چرم۔ سیما چھوہ رہے بن۔ پر سیور پر بندھن لئی وکست سند نہیں تیار کیتے جا سکدے! ایہہ وی وڈمبنا ہے۔ ایہہ پستک ایہہ بھیانک ستھتی دا دو۔ چار ہندی ہے اتے پاٹھک نوں جھنجوڑدی ہے۔

والمیکی سماج ہندو، مسلمان اتے سکھ دھرماں وچ وی دکھائی دندا ہے۔ پر پنجاب وچ ایہہ سمپورن طور 'تے نہ ہندو بن نہ مسلمان سگوں اس سماج دوارا لالیگی پردھان دیوتا نوں پوجیا جاندے۔ اس توں علاوہ گگا پیر، مائی مدارن، پون، چوہڑا مائی مسانی آدی نوں وی پوجیا جاندے۔ اس سبندھی اوم پرکاش والمیکی لکھدے بن:

والمیک، چوہڑا، لالیگی، حلال خور آدی حدو اتے مسلمان دوویں ہی پائے جانگے۔ 'مسلمان بھگی سیخ، حلال خور دے ناں نال جانے جاندے بن۔ پنجاب وچ چوہڑا جاتی دھارمک طور 'تے نہ تاں حدو سی اتے نہ ہی مسلمان، اوہناں دا پردھان دیوتا لالیگی سی۔ اوہ اک رب دی پوجا کردے سن۔ دعاواں مگدے سن۔ ارداس کردے سن۔ اس دی اس ارداس نوں کرسی نامہ کیہا جاندے ہے۔ کجھ لوک 'لالیگی' نوں بلساہ نوری لالیگی کہدے بن۔ کجھ لوک اس نوں 'بالمیک' وی کہدے بن۔ اوہ 'بالمیک' نوں فریاد کردا ہے۔ 'ساڈی کوک تیرے آگے، تیری کوک دھر درگا ہے۔' (پنہ 107) اس توں علاوہ اوم پرکاش والمیکی ہور ناں دیوتیاں دیویاں اتے پوجا پدھتیاں بارے لکھدے بن۔ وکھ-وکھ خیتراں وچ وکھ-وکھ عقیدے اتے پوجا-ودھیاں ابھردیاں بن جویں گگا پیر اتے پون دیوتے۔ اوہ لکھدے بن:

اوہ لالبگی، چوہڑا مائی مسانی، نکٹینائین، پون، مائی مدارن آدی دی پوجا کردے بن۔ گگا پیر نوں وی مندے بن۔ اسے طرحاں دی پوجا پچھمی اتر پردیس، ہریانہ آدی کھیتراں وچ پرچلت بن۔ 'پون' وچلے مکھ دیوتیاں دے ناں بن۔ سبل سگھ، نتھمل، کیسلمل، جیتمل، ہری سگھ، ایہہ

سارے اکو پریوار نال سبدهت بن۔ ایہناں دی اکّ بھین وی ہے۔ سیڈھو۔ دو دھرم دیاں بھیناں بن۔
نتھیا اتے شیمام کور۔ کلوا پون آدی بہت اچا ستھان ہے'۔ (پنہ 108)

اوم پرکاش والمیکی نے اس پستک وچ والمیکی سماج نال سبدهت 262 گوت دتے بن۔ اک
جاتی اندر بہت ساری وبھنتا ہو سکدی ہے۔ ایہہ وبھنتا اتہاسک وکاس پرواہ وچوں ابھردی ہے۔ اس
دے نال نال ہیجمونک ورنان اتے سماجک سموہ دے دباء وی بندے بن۔ ایہناں دباواں وچوں ہی
سنسکرتیکرن دی پرکریا ابھردی ہے۔ ایم۔ عین شرینواس اپنی مہتوپورن پستک 'سوشل چینج ان
موڈرن انڈیا' وچ سنسکرتیکرن دی سیاست بارے سدھانتک بحث اساردے بن۔ اوہناں نہ مت ہے کہ
سادھن سمرتہ تے مضبوط سماجک سموہ اپنے توں نیویں سموہاں نوں سنسکرتیکرن دی پرکریا
دے مادھنم نال ادکھ غلامی ہیٹھ بنائی رکھدے بن۔ 'سنسکرتیکرن' اوہ پرکریا ہے جس دوارا کوئی
(تتھاکتھت) 'نیچ' بندو جاتی جاں کوئی جنجاتی جاں ہور سموہ کسے اچّ اتے عام طور 'تے 'دوچ'
جاتی دی دشوا وچ اپنے ریتی رواج، کرم-کانڈ، وچاردھارا اتے جیون پدھتی نوں بدلدا ہے' (ایم۔ عین
شرینواس، آدھونک بھارت میں سماجک پرورتن، پنہ 21) اس سبندھی سخانی دیوتا پستک وچ وی
والمیکی ہوراں دے حوالے دیکھے جا سکدے بن جوویں کہ اوم پرکاش والمیکی لکھدے بن، "کجھ
پوجا ودھیاں دے آدھار 'تے اجیہا لگدا ہے کہ اس سماج دا سدھا سبده بدھ دھرم نال ہے۔ جو کہ
تتریان بودھی پرپرا توں بندے ہوئے ناتھاں اتے سدھاں تکّ چلے گئے اتے پھر سمیں دے وہن وچ
حدو سماج دی گھور انگہلی کارن سکھیا اتے پستکاں توں دور بندے چلے گئے۔ اپنیاں سماجک،
سبھیچارک اتے دھارمک پرپراواں نوں سہیج کے نہ رکھ پاؤن وچ اسمرتہ ہون کارن، ایہناں دی
پچھان دھندلکے وچّ گواچن لگی۔ حدو سماج نے ایہناں دی دولت، پرتبھا اتے اتہاسکتا نوں کچل
کے اوہناں نوں بھیری کھڈّ وچّ دھکّ دتا۔ اپنے لئی عجت اتے پچھان دی تلاش وچّ ایہہ سماج کدے
اسلام، کدے عیسائی، کدے آریہ سماج، نرکاری، سکھ دھرم دے نیڑھے آجاندا ہے، پر جدوں اس
نوں کوئی تھان نہیں ملدی تاں پھر ایہہ بھاوادھس، آدی دھرم سماج آدی ورگیاں دھرمک
سنستھاواں نوں بنا کے براہمن-دھرم دی طرحاں مدر بنا کے گھٹیاں، پوجا آدی وچ رجھ جاندا
ہے پر 'بھارتی سماجک پرنالی' دوارا طے کیتے ماپدڈاں ورودھ اکجٹّ ہو کے لڑن دی پہل کرن
دیاں سبھاوناواں پیدا نہیں کر سکیا۔ ہردوار وچ ہر کی پوڑی وکھے 'والمیکی-مدرمیکی' وچ بیٹھے
پجاری نوں جدوں پچھیا گیا کہ تسیں سماج اتے حدو دھرم نال اپنے رستے بارے کجھ کہو تاں اوہ
چپ چاپ مینوں گھور رہے سن۔ اوہناں کول دسن یوگ کجھ نہیں سی۔ اوہناں نوں صرف اس
چڑھاوے نال مطلب سی جو اوہناں نوں اتھے آؤن والے سماج دے لوکاں توں ملدا ہے"۔ (پنہ-111)

والمیکی سماج دا دھارمک اتے سماجک سوشن ہندا آ رہا ہے۔ اوم پرکاش والمیکی نے اک جاتی ہنسا نال سبندھت کیس سٹڈی نوں آدھار بنا کے آدھونک بھارت دے درش وچ والمیکی سماج دی مارمک ستھتی نوں ابھاریا ہے۔ اوہناں نے سونیپت، بریانہ دے قصبے گوبانا دی گھٹنا نوں پیش کیتا ہے۔ جس وچ 31 اگست، 2005 نوں سویرے 11 وجے جاٹاں ولوں والمیکی بستی دے 50 گھراں وچ دن-دہاڑے لٹ-کھوہ اتے اگجی کیتی گئی۔ جس وچ بہت سارا نقصان ہویا۔ اس مہلے وچ بہتی وسوں سخانی سیوکاں وجوں کم کردی ہے جو کہ ستھانک نگرپالکا وچ تعینات سن۔ اس حملے پچھے کم کردی جاتی سنکیرنتا اتے دربھاونہ ساخ نظر آؤندی ہے۔ والمیکی عورتاں پرتی اتے سمجے بھائیچارے پرتی سورن مانسکتا دا پردہ خاش ہندا ہے۔ اوم پرکاش والمیکی پنڈ دی سنستھا اتے پنچانت دی سیاست اپر وی روشنی پاؤندا ہے۔ اوہناں متبک 'پچانتاں ہمیسا بی دلت وروڈھی رہیاں ہن۔ اس دی جیوندی جاگدی مثال بریانہ دیاں پچانتاں ہن۔ کیونکہ پچانتاں ستا دی سرکھیا اتے کھسہالی دا مادھنم ہی ثابت ہدیاں ہن۔ جس نے سماج نوں آدھونک دشاواں توں کٹ کے بے حد سوڑی سوچ والا اتے پراتنپتھی بنا دتا ہے۔ اتھے سبھ توں وڈا سوال جاتی-پچانتاں دا ہے۔ سدھانتک طور 'تے ایہہ پچانتاں لوکتر دیاں بنیادی اکائیاں ہن، پر کی ایہہ انیاں تاناسا ہی اتے خودمختیار ہن کہ اوہ کسے دی وی جان لے سکدیاں ہن؟ بستیاں ساڑ دین؟ ان پڑھ، غیر-سکھنت اتے جگیرو قدران-قیمتاں وچ رہن والے پچ اتے سرپچ ستا ملن توں بعد ایہہ سبھ نہیں کرن گے تاں کون کریگا؟' (پنہ 186)

ایہہ سوال صدیاں دے جاگدے ہن۔ ورتمان سمیں وچ ہور گہرے ہو گئے ہن۔ دلت مسئلے سماجک، آرتھک، سبھیچارک اتے ڈھانچاگت کھیتران وچ گہرے طور 'تے دھسے ہوئے ہن۔ خاص کر کے ادوں جدوں انکڑے ساخ ساخ سنائی دیندے ہوں۔ گھلوبل ڈھورم وڈ چھو منٹس دھسچر منڈ ون اونرک ند دھسچنٹ (گھڈھوڈھ) دی اگست 11، 2023 نوں اک رپورٹ پرکاشت ہوئی سی جس مطابق 1991 توں 2021 درمیان دلتاں وروڈھ اپرادھاں وچ 177.6 فیصدی اتے آدواسی بھائیچارے دے لوکاں وروڈھ اپرادھاں وچ 111.2 فیصدی دا وادھا ہویا ہے۔ بھارتی جیلھاں وچ بد کل قیدیاں وچوں دلت اتے آدواسی مل کے لگبھگ 32 فیصدی ہن۔ عین.سی.آر.بی دی رپورٹ دے وسلیسن توں پتہ لگدا ہے کہ 2021 وچ دلتاں وروڈھ اتیاچار جان جرم 2020 توں 1.2 فیصدی ودھیا ہے۔ اس توں علاوہ، 2021 وچ آدواسی لوکاں وروڈھ اتیاچاران وچ 6.4 فیصدی دا وادھا ہویا ہے۔ دلت اتے آدواسی عورتاں وروڈھ حصہ وچ وی وادھا ہویا ہے - دیس بھر وچ درج کیتے گئے بلاتکار دے سارے معاملیاں وچ انوسوچت جاتی دیاں عورتاں اتے لڑکیاں نال بلاتکار دے معاملے 7.64 پرتیست ہن۔ اس دے نال ہی قبائلی عورتاں اتے لڑکیاں نال بلاتکار دے معاملے کل معاملیاں دا 15 فیصدی ہن۔ رپورٹ وچ عورتاں 'تے حملیاں دی وسرتت سکھیا وی رکھی گئی ہے، جس وچ اوہناں

نوں اغوا کرنا وی شامل ہے۔ ایہہ کل ملا کے دلت عورتاں دے معاملے وچ 16.8 فیصدی اتے آدواسی عورتاں دے معاملیاں وچ 26.8 فیصدی ہے۔ رپورٹ درساؤندی ہے کہ پچھلے سال دے کیساں سمیت، سال 2021 دے ات تک انوسوچت ذاتیاں وروڈھ اتیاچار دے کل 70,818 معاملے جانچ لئی ادھوائے بن۔ اسے طرحاں، انوسوچت ذاتیاں وروڈھ اتیاچار دے 12,159 کیساں دی جانچ ادھوری ہے اتے انوسوچت ذاتیاں وروڈھ اتیاچار دے کل 2,63,512 اتے انوسوچت ذاتیاں وروڈھ اتیاچار دے 42,512 کیس عدالت وچ سنوائی لئی آئے بن۔

ایہہ انکڑے محض انکڑے نہیں بن۔ ایہہ بھارتی سماج دی تصویر وی بن۔ اس تصویر دی پٹھبھومی وچ اتہاس دے زخم بن جو لگاتار رس رہے بن۔ بہت سارے ودوان جاتی ووستھا دے 'لوپ' ہو جان دا خرمان جاری کر رہے بن۔ جد کہ اسے سماج وچ اک خاص جاتی دے لوک گٹراں دی سخائی کردیاں مارے جا رہے بن۔ گٹر وچ مارے جان والے لوکاں دی گنتی کشمیر وچ شہید ہون والے خوجیاں توں ودھ ہے۔ جاتیگت ہنسا دے معاملے لگاتار ودھ رہے بن۔ ایہہ پستک سنوانا دا اک مادھنم ہے جس راہیں اسیں تتھاں توں اگے وچاردھارائی چیتنا ول اگرسر ہونا ہے۔

ستوير كور

پنجاب يونيورسٹی چنڈی گڑھ دے ريسرچ سكالر ڈاكٲر

پیرو کاؤ دی ناریوادی پڑھت ارگیرے، سکھو اتے کرسٹیوا دے حوالے نال))

ستوپر کور

I write this as a woman towards women. When I say “woman”, i’m speaking of woman in her inevitable struggle against conventional man and of a universal woman subject, who must bring women to their senses and to their meaning in history.

Hélène Cixous (The Laugh of Medusa)

جیکر انیویں صدی دے پنجاب اتے جہات ماریئے تان ایہہ دور سکھ راج دے پتن دے نال۔ نال پترکی قدران قیمتاں دا وی سکھ لا دور سی۔ اس سمیں سماجک، دھارمک اتے راجنیتک سنستھاواں اتے پوری طرحاں جگیردارو قدران قیمتاں دا بول بالا سی۔ جو صدیاں توں طرحاں طرحاں دے دھارمک، سماجک اتے سبھیچارک پرش کیندرت پروچناں دوارا عورت دی ہوند نوں سیمت کردیاں استے دھارمک تے گیاناتمک طور تے قابض ہندے آئے ہن۔ جسدی دی بھینٹ پنجابی قصے دے نائک اتے نائکاواں وی چڑھدے رہے ہن۔ اس دور وچ پنجاب اندر اک شاعرہ ابھردی ہے۔ جسدی قلم نے دمنکاری پروچن نوں سمجھن تے وستھاپت کرن والی بھاشا نوں سنجویا اتے عورتاں نوں بودھک امیری لئی شہداں دی دھن پردان کیتی۔ اس عورت نوں پیرو جاں پیرو پریمن دے ناں نال جانیا جاندا ہے۔ گجراں والہ شہر دی جمپل تے اسلامی پچھوکر والی پیرو لئی ببرا منڈی لاہور، الہی بخش دی قید اتے ہور بہت ساریاں مشکلاں وچوں لنگھدیاں ہویاں گلاب داس دے ڈیرے پہنچنا اتے اپنی ولکھن ناری سپیس بناؤناں کوئی آسان سفر نہیں سی۔

مرد کیندرت سماجک، دھارمک اتے راجنیتک سنستھاواں سمیں-سمیں عورت دی ہوند نوں سیمت کرن لئی اپنے پروچن گھڑدیاں رہیاں ہن۔ لاکاں دوارا فرائڈ دے سنکلپ پھالس (Phallus) دے جنسی روپ نوں بھاشائی پریٹکاں دی بھومکا وچ بدلن توں بعد اترناریوادی چنتکاں نے بھاشا اندر نرمت پرش کیندرت پروچن دے پرتیکاتمک پر بندھ نوں نویں سرے توں سمجھن دی کوشش کیتی اتے دیردا دے ورچنا تے ڈیپھرانس جہے سنکلیاں نے بھاشا دے کوڈاں اندر نرمت اس پترکی پروچن نوں وستھاپت کرن دیاں نویاں سمبھاوناواں پیدا کیتیاں۔ جس طرحاں پترکی پروچن نوں چہنت کرن والے محاورے نوں پیرو دی کویتا وستھاپت کردی ہے، جیکر اسیں اس نوں پچھمی ناریواد دے

سدھانتک اتھاس وچوں گھوکھیئے تان پیرو دی کاوک سمجھ نوں اتر ناریوادی دور دے وچار دھارک پریکھ وچ بہتر سمجھیا جا سکدا ہے۔ سو اس پرچے دا ادیش پیرو دی کاؤ سرچنا نوں لوس ارگیرے (Luce Irigaray), ہیلین سکھو (Hélène Cixous) اتے جولیا کرسٹیوا (Julia Kristeva) آدی ناریوادی چنتکاں دی سدھانتک پہنچ دی روشنی وچ دیکھنا ہے۔ اس لئی ناریوادی سدھانت دے ورچناتمک پکھ نوں جاننا وی ضروری ہے۔

ویہویں صدی دیاں ناریوادی چنتکاں نے اتر-سنرچناواد دے وچار دا سہارا لیندیاں پترکی پروچن نوں چہنت کرن والے دھنی-بمباں نوں نشانہ بنایا اتے ایہناں نوں وستھاپت کرن لئی نویں بہاشائی محاورے دی ورتو کیتی۔ ایہناں چنتکاں وچ لوس ارگیرے (Luce Irigaray), ہیلین سکھو (Hélène Cixous) اتے جولیا کرسٹیوا (Julia Kristeva) پرمکھ ہن۔ ایہہ چنتکاں ناری لکھت نوں دیہہ نال جوڑ کے دیکھدیاں ہن، ایہناں دا مننا ہے کہ سریرک ولکھنتا وانگ عورت دی لکھت وی ودھیرے وسترت ہندی ہے، دیہہ توں بہاؤ اسدی کلپناتمک وشیشتا توں ہے جتھے اوہ اپنے اوچیتن دے انیکاں سروتاں نال لکھت وچ شامل ہندی ہے۔ جتھے پرکھ پردھان سوچ پر بندھنے انیکاں ولکھن ورو دھان نوں پر بہوتوی تے دجیلے دیاں شربینیاں وچ ونڈیا اتے خود نوں پہلی شربینی نال سنبندھت کردیاں لکھت اتے درشن نوں اک پساری بنا لیا، اوتھے عورت دی لکھت نے ایہناں ولکھن ورو دھان نوں اپنے اندر سماؤندیوں بہت ساریاں نویاں سمبھاونواں پیدا کیتیاں۔ پیرو دا کاؤ بمب وی ایہناں ولکھنتاواں تے سمبھاونواں بھرپور ہے جس وچ پترکی پروچن نوں چہنت کرن والے دھنی بمب نوں وستھاپت کرن والی کاؤ شیلی دیاں ادبارناں ملدیاں ہن۔ اسنے اپنی نویکلی بہاشا راہیں ناری سپیس نوں پرگٹ کرن والے کاوک محاورے دی سرچنا کیتی ہے۔

عورت دی لکھت، دیہہ تے نویں بہاشائی سرچنا دی گلّ کردیاں 1980-90 دے دہاکے وچ لوس ارگیرے (Luce Irigaray), ہیلین سکھو (Hélène Cixous) اتے جولیا کرسٹیوا (Julia Kristeva) نے ڈپھرینس ناریواد (difference feminism) دا مڈھ بنھیا۔ 1975-76 وچ شکاگو یونیورسٹی دے پرمکھ جرنل سائین (Sign) وچ سکھو، کرسٹیوا تے اریگیرے دے لیکھ انواد ہوئے۔ ایہناں لیکھاں نے ناری درشن اتے آزاد ناری سہت سرچنا لئی پریرنا دتی۔ جس توں بعد ڈپھرینس ناریوادی لہر نے زور پھڑیا۔ اسنوں تیجی ناریوادی لہر دے طور تے وی جانیا جاندا ہے۔

پہلیاں دو ناریوادی لہراں دا ذکر کردیاں کلیر گولڈبرگ موس (Claire Goldberg Moses) اپنے لیکھ فرینچ ناریواد ("Made in America" French Feminism in academia) وچ لکھدی ہے کہ ایہناں لہراں تے ناری مکتی لہر (MLF) (Mouvement de libération des femmes) اتے منوگیان تے راجنیتی (Psyche et PO) دا پر بہاؤ رہا۔ فرینچ وچ اس لہر اتے سناتنی مارکسواد دا پر بہاؤ رہا، جس وچ مرد دی بودھک اجاریداری سی اتے امریکہ وچ ایہہ

سماجک پروچن اے منوشلیشن وچّ الجھیا رہا۔ جسنے ناری چنتکاں نوں کجھ نواں سوچن لئی
مجبور کیتا۔ (1)

ارگیرے، سکھو تے کرسٹیوا دے درشن تے سدھے جاں اسدھے روپ وچّ نیطشے
(Friedrich Nietzsche) تے دیردا (Jacques Derrida) دے آتم کیندرت روایتی درشن توں پار
جان والے نویکلے دوردرشی سدھانتاں نے بہت پرہاوا پایا۔ دیردا دے دھندلے/آزاد چہنک
(floating signifier) دے سنکپ نے ایہناں چنتکاں نوں آزاد سرجنا دے لئی پریریا۔ آزاد سرجنا
دیردا دے ڈپھرانس دے سنکپ توں پرہاوت ہے جو کسے وی دوندوادی وچار وچّ پے کے کسے
پرہاشت جان نردھارت بندو تے نہیں پہنچدی، سگوں نرنترتا وچّ رہندی ہے۔ ڈپھرانس نوں دیردا نے
دارشنک پھالوگوسینٹرک (Phallogocentric) پاتھاں نوں پڑھن دی تکنیک وجوں ایجاد کیتا ہے۔
ڈپھرانس اکّ طرحاں دی اورجاتمک گتیودھی ہے جو چہناتمک ورودهی-جٹاں دی اساری دی
پورولی اوستھا دے طور تے کم کردی ہے اتے لپت رہندیاں ایہناں ورودهی-جٹاں نوں لگاتار گتیمان
کردی رہندی ہے۔ ڈاکٹر۔ گربھگت سنگھ انوسار “ڈپھرانس اوہ سبھ کجھ ہے جس نال سمرتیچیتنتا،
چنہ مول گھٹتا توں فاصلہ اختیار کردے ہن۔ ایہہ فرق وی ہے اتے مول دا ملتویکرن وی۔ بہاشائی
سنگٹھن جا واک-پرہندھ وچّ ارتھ دا اگے پینا وی۔ بہاشائی سنگٹھن جاں واک پرہندھ وچوں پرسنگ
توں ارتھ اپجنا ڈفرانس دی آرتھکتا وچّ شامل ہے۔” (2)

کیلی الیور (Kelly Oliver) اپنی پستک ومینائینجنگ نیطشے (Womanising
Nietzsche, 1993) دی بھومکا وچّ لکھدی ہے کہ نیطشے تے دیردا نے اپنیاں بھرپور کوشساں
راہیں سرجنا وچّ پر (Other) اتے انکسورتا لئی مارگ پرشست کیتا۔ الیور مندی ہے کہ نیطشے دیاں
کھلے پروچن (Open Discourse) دیاں دھارناواں پر (Other) لئی شکتیوردهک ثابت ہوئیاں۔
درشن دے اتہاس وچّ نیطشے نے ہیلین سکھو تے لوس ارگیرے نوں نیتکتا، سچ اتے بدلاء دے
پکھوں سبھ توں ودھ پرہاوت کیتا۔ الیور دا مننا ہے کہ نیطشے نے ہیگل (Hegel) دے دوندوادی
سدھانت وچّ مالک/غلام (Master/Slave) دی دھارنا دے الٹ نویاں سمبھاوناواں بھرپور نظریہ
پیش کیتا ہے۔ جسنے ناری چنتن نوں درشن اتے ساہت دے پکھوں بہو-پرٹی آزاد سرجنا دی پرپرنا
دتی۔ آزاد سرجنا توں بھاؤ جسدے چہناں نوں پرہاشت تے نردھارت نہ کیتا جا سکے۔ کیلی الیور
ایہناں چنتکاں دی وڈی دین ایہہ مندی ہے کہ ایہناں نے سرجنا نوں تارکک آتم (Cartesian
Subject) اتے گیانکرن (Enlightenment) دے ارتھ کیندرت جال، چوں مکت کرواؤن وچّ وڈی
بھومکا نبھائی۔ ایلیزابیتھ گروز (Elizabeth Grosz) اپنی پستک سیکسول سبورزنز (Sexual
Subversions: Three French Thinkers, 1989) وچّ درساؤندی ہے کہ ڈپھرانس ناریوادی
چنتن نے ورجنا، منوشلیشن تے بہاشائی چہناں راہیں ناری ساہت نوں اسارو اورجا پردان کیتی۔

بھاویں پھر وی ڈپھرنس ناریواد پچھان دی راجنیتی توں چھٹکارا نہیں پا سکیا، خاص کر سارواد اتے سریرک لنگ انتر نے اسدا پچھا نہیں چھڈیا۔ حالانکہ سکھو، ارگیرے تے کرسٹیوا نے اپنے نویکلے وچار دتے، جتھے اوہ نویں بھاشائی سرجنا راہیں عورت دی مکتی دی گلّ کردیاں ہن اتے پچھم دی روائتی بھاشا اتے وچار پر بندھ نوں کٹھرے، چ کھڑا کردیاں ستھاپت کردیاں ہن کہ ایہہ ورو دھی جٹاں دی ہرارکی، تے اسریا ہویا ہے۔ اسے وچار نوں جیکر اسیں ڈپھرنس ناریوادی درشتیکین توں دیکھیئے تاں ہیلین سکھو وی ناری لکھت نوں دیہہ نال جوڑدیاں مندی ہے کہ اسدی سریرک ولکھنتا وانگ، اسدی لکھت وی ودھیرے وسترت تے پھیلاء وچّ ہندی ہے دیہہ توں بھاو ناری دی کلپنا تمک و شیشتا توں ہے، جتھے اوہ اپنے اوچیتن دے انیکاں سروتاں نال لکھت وچّ شامل ہندی ہے جسوں پرکھ پردھان ملّ پر بندھ نے دمت کیتا ہے۔ سکھو اپنے لیکھ لاپھّ آپھّ میدوسا (Laugh of Medusa) وچّ لکھدی ہے کہ:

عورت دی سیکسوئیٹی، اکروپتا، اکسارتا تے ورگی کرن بارے کوڈاں وچّ گلّ نہیں کیتی جا سکدی کیونکہ عورت دی کلپنا کسے پیٹنگ وانگ وشال اتے اوشواسینی ہے۔ (3)

ناری لکھت دی گلّ کردیاں ڈاکٹر۔ گربھگت وی اپنی پستک اتر-آدھونکتاواد وچّ سکھو دے نبندھ، 'سورٹیز' دی چرچہ کردیاں لکھدے ہن، "سکھو پرکھ پردھان سوچ پر بندھ دوارا جوڑیاں نوں دتے مہتو اتے حملہ کردی ہوئی کہندی ہے کہ عورت/مرد، پرکرتی/سبھیچار، کریاشیل/اکریاشیل، پتا/ماتا آدی کجھ جوڑے (بائنریز) ہن جیہناں دا نیائے جان ترک امیل، جنگ اتے جرم ولّ لے جاندا ہے۔ سکھو دی دھارنا ہے کہ پرکھ دے اک-پساری من دا چنتن ایہناں انتران نوں اپنے اندر نہیں میل سکدا۔ ایہہ جیون دی امیری نوں اک-پساری بناؤندا ہے اتے جوڑیاں وچوں کیول شکتی ظاہر کرن والے پکھ نال اپنے آپ نوں سن بندھت کردا ہے۔ اس دے مقابلے ناری ورو دھاں، ولکھن بھاوناواں نوں اپنے اندر سہجے ہی میل لیندی ہے۔ ناری وچّ پر نوں پچھانن دا جماندرو گن ہے۔ اوہ دولنگی ہے پر پرکھ نے اپنے آپ نوں ستادھاری رکھن لئی سنگڑ کے اکلنگی کر لیا ہے۔ اس لئی اس وچوں پر دا لنگھنا مشکل ہو گیا ہے۔ اسے لئی لیکھن کلا ناری دے ودھیرے قریب ہے کیونکہ ناری وچّ اپنی شکتی نوں بناں تنگ ہت پالن دے نرمنتوی ہو کے پر نال ملن دی وشیشتا ہے۔ اس لئی اج بہو-پساری مولکتا نال بھرپور لیکھن ناری ہی کرن دے سمرتھ ہے۔" (4)

اکثر ہی ناریوادی چنتکاں اس گلّ تے زور دندیاں ہن کہ بھاشا دے پرتیکاتمک پر بندھ (Symbolic Order) وچّ عورت لئی کوئی تھان نہیں ہے۔ پچھمی سبھیچار وچّ وی عورتاں نوں خاموش رکھن دی کوشش کیتی گئی اتے اوہناں دی آواز بلند کرن دی کوشش نوں وی پترکی قدران-قیمتاں دے دائرے اندر سمیت کیتا گیا۔ ہیلین سکھو اپنے لیکھ 'لافت آف میدوسا' (Laugh of Medusa) وچّ عورت دے بولن اتے لکھن دی وکالت کردی ہے، کیونکہ اسنوں عورت دے بولن تے

لکھن 'چوں تبدیلی دی سمبھاونہ نظر اوندی ہے۔ اسے طرحاں پیرو دی کویتا وچ وی ناری مکتی دی تلاش لئی عورتاں دے سنواد نوں ہی پرمکھتا حاصل ہے۔ پیرو عورت دی مکتی دے مارگ نوں عورت دی ہی لکھت 'چوں ہی تلاشدیاں عورت دی سوچن، سمجھن تے وچارن دی لوڑ تے زور دیندی ہے؛

اؤ ملو سہیلیؤ رل مسلط کریئے، بھائی سمند اتھاہ ہے کہ کس بدھ تریئے۔

پیرو نام، جہاز ہے گر کھیوٹ میرا، پاؤن پریم چلاوسی پار ہوسی ڈیرا۔ (5)

پیرو عورتاں نوں ناری سرجنا تے سنواد دا ہوکا دندیاں "اؤ ملو سہیلیؤ رل مسلط کریئے"

راہیں شبدر بواد بھاؤ دھار مک سنستھاواں دوارا سرجے پترکی گیان پر بندھ دے بہرم جال "بھائی سمند اتھاہ ہے" "چوں عورت نوں پار پاؤن لئی نام/شبد (شبد روپی گیان) دی سمجھ اتے سنواد" تے زور دیندی ہے۔ عورت دی سمجھ اتے عورت دے لنگ نوں ادھار بنا کے نوکلے (distinct) چنتن نوں وکست کرن دی گلّ کردی ہے، جو پریم اتے محبت دے مارگ تے چلداں ہی سنبھو ہو سکدا ہے۔ پیرو دے کاؤ-چنتن وچ پساں نظر اوندہ ہے "پاؤن پریم چلاوسی پار ہوسی ڈیرا" جتھے اوہ پیار، پرکرتی اتے پھیلا دی گلّ کردی ہے۔ اتھے پیرو ارگیرے دے ناری دیہ دے سنکلپ دے قریب جاندی ہے سمپورن دیہ نال سنسار وچ پرویش کردیاں محبت تے ناری مکتی دا پروجن سرجدی ہے۔ سکھو دا وی ایہو مننا ہے کہ عورت سوے-پرگتاویں دی کلا دوارا ہی سبھیاچار تے سماجک ڈھانچے نوں تبدیل کر سکدی ہے، "عورت نوں خود عورت بارے لکھنا جاں اپنی لکھت 'چ عورت نوں شامل کرنا چاہیدا ہے۔ اوہ اپنی لکھت دوارا خود نوں پاٹھ اندر اس طرحاں جھوک دیوے، جویں سماج وچ اپنی لہر تے اتھاس سرج رہی ہووے۔" (6)

سکھو دی طرحاں ارگیرے وی اپنیاں لکھتاں وچ پچھمی درشن دے لنگ کیندرت پر بندھ توں پار پاؤن لئی ناری لکھت نوں ترجیح دیندی ہے۔ اوہ لاکاں دی بال لڑکے دے پرتیکاتمک سبھیاچار وچ پرویش کرن دے سدھانت نال اسہمت ہندیاں اسطے سوال کھڑے کردی ہے۔ فرانسیسی چنتک یک لاکاں دے سدھانتاں نے سنرچناواد، جہڑا کہ سنسار دی سمجھ تے سرجنا دا ادھار بھاشائی چہن پر بندھ نوں مندا ہے، نوں ہور نویاں دشاواں پردان کیتیاں۔ یک لاکاں نے منوگیانک سدھانت اندر مرر سٹیج دے سنکلپ راہیں بچے دے پرتیکاتمک سنسار اندر داخل ہون دے وکھ-وکھ پڑاواں دا ورنن کیتا ہے۔ اس انوسار تیجی اوستھا وچ بچہ جدوں بھاشا دے پرتیکاتمک سنسار اندر داخل ہندا ہے تاں اوہ اپنے پرتیکاتمک بھاشائی پر بندھ راہیں سماج نوں سمجھدیاں اپنی بھاشا سرجدا ہے۔ اسنے فرائڈ دے پھالس (Phallus) دے سنکلپ دے جنسی روپ نوں بھاشائی پرتیکاتمک پر بندھ وچ تبدیل کیتا ہے۔ پر دیردا لاکاں دیاں ایہناں دھارناواں نوں لنگکیندرت (phallogocentric) کہندا ہے اتے ایہناں نوں پرش کیندرت درشتیکون دوارا نردھارت کیتیاں ہوئیاں مندا ہے۔ کیونکہ اسنوں نردھارت

کرن والی پرورتنی لنگکیندرت ہے۔ ارئگیرے سمیت ہور اتر-ناریوادی چنتکاں نوں وی دیردا دے ورچنا تے ڈپھرانس دے سنکلیاں نے سیدھ دتی۔ “ارگیرے منوشلیشن دا سہارا لیندیاں لاکاں دوارا سرجت پرتیکاتمک سبھیچار وچّ پرویش کرن دے وچار نال اسہمتی پرگٹ کردی ہے اتے پچھم دے پرکھ پردھان درشن اتے اتہاس تے سوال اٹھاؤندیں اسنوں نرنتر سمجھن دا یتن کردی ہے۔ اپنے نبندھ، منوشلیشن اتے جیسچر’ وچّ اوہ لاکاں دی دھارنا نوں اکہرا/پرکھ پردھان پرپیکھ کھندی ہے تے بال لڑکے تے لڑکی دے سبھیچار وچّ پرویش کرن دے ووبار وچّ انتر ستھاپت کردیاں اوہ سدھ کردی ہے کہ لاکاں دی دھارنا لنگ کیندرت ہے جو عورت دے سبھیچار وچّ پرویش کرن دے ڈھنگ دی ویاکھیا نہیں کر سکی۔” (7)

ارگیرے انوکرن (Mimesis) دی ودھی راہیں عورت پرتی پرچلت روڑیوادی وچاراں نوں سوالاں دے گھیرے وچّ کھڑا کردی ہے۔ اوہ ایہناں روڑیوادی وچاراں دے دہراؤ نوں وشواس دی کنجی نہیں مندی، سگوں اس گلّ تے زور دیندی ہے کہ جیکر عورت نوں غیر-تارکک پرہاشت کیتا جاندا ہے تاں عورت نوں تارکک ہون دی لوڑ ہے۔ جویں کہ اپنی پستک ‘سیکس وچّ از نوٹ ون’ (Sex which is not one, 1985) وچّ اوہ لکھدی ہے کہ:

عورت سدا پچھان دی سمبھاونو توں بنھان پر (Other) نال نرنتر عدان پردان دی پرکریا وچّ ربندی ہے۔ اس طرحاں پترستاوادی آرتھکتاواں تے اس دیاں لا-علاج گنتیاں منتیاں عورت دی پرسنتا آگے بونیاں ثابت ہندیاں ہن۔ پر عورت نرنتر خود توں پر تکّ بے انت روپ وچّ پھیلدی ربندی ہے۔ (8)

اسے طرحاں پیرو دی کاؤ پڑھت سماجک، دھارمک یوٹوپیا دی بھاشا وچّ تبدیلی لئی پرکھ پردھان پیراڈائیم دے اوہناں کوڈاں نوں توڑن دی وکالت کردی ہے، جہناں کوڈاں نے عورت نوں پترکی پروچن وچوں باہر رکھیا اتے اسدا وستو کرن کردیاں اسدی ہستی نوں سمیت کیتا۔ اتھوں تکّ کہ دھارمک پچھانان دی پرتیکاتمک نشاندیہی وچوں وی عورت نوں باہر کیتا گیا۔ پر پیرو ایہناں پرتیکاتمک نشاندیہیاں نوں اپنے روحانیت تے پریم دے سنکلیاں راہیں سوالاں دے گھیرے وچّ کھڑا کردی ہے۔ اتے عورت دی ہستی نوں ایہناں توں پار پاؤن دی نسیئت دیندی ہے جو کسے وی طرحاں دی اکھوتی پہچان دے کوڈاں، بمباں تے دھناں توں مکت ہے۔ اوہ ایہناں نشاندیہیاں نوں مڈھوں۔ سڈھوں ہی کھارز کردی ہے؛

لنگھ موچھ کاٹ کے یا ترک بنانہی، ناری کیا بناونا تہں دونو ناہیں۔

مسلمان نہں نر کو کیوں تہاں رلاویں، کاہے کے تم مسلمان تہں پکا کھاویں۔ (9)

دھارمک پچھان دے پرتیکاں (لنن تے موچھ) راہیں اسری مرداویں پچھان تے وینگ

کردیاں، پیرو سمکالی دھرمان دی پتر-ستا تے سمگرمکھی سوچ دے پرتیکاں (سنت اتے جنجھو)

نوں ڈیکنسٹرکٹ کردی ہے، جو صدیاں توں دھرم اتے درشن دی پترکی پیراڈائیم نال گٹھجوڑ کردیاں عورت نوں دھرم اتے گیان دے مکھ گھیرے وچوں باہر کردے، تے پھر اسدی ہوند نوں سیمت کردیاں استے دھارمک تے گیاناتمک طور تے قابض ہندے آئے ہن۔ پیرو اس پترستامکھ گیان پر بندھ/پھالوگوسینٹرز م (Phallogocentrism) جو شبدربواد اتے پتر-ستا دے گٹھ-جوڑ دوارا سر جے گئے گیان پر بندھ نوں ہی پر م سچ مندا ہے، نوں ڈیکنسٹرکٹ کردیاں محبت دا مارگ اپناؤندی ہے۔ اوہ ایہناں درجیبندیاں اتے دھرم ماں دی پرتیکاتمک پرکھ پر دھان پر کلپنا نوں خارج کردیاں ناری ہوند سبندھی سوال کھڑے کردی ہے اتے ایہناں درجیبندیاں توں اپر اٹھی ہوئی آزاد ناری ہوند دی کلپنا کردی ہوئی بہپساری چیتنا دا راہ کھولدی ہے؛

جاوناں اس میں پردیس سیو، ترک ہندواں پرے کھاونان این۔

اس میں تیاگ جانا مت ہندواں دا، ننہی ترکاں دا کجھ دھراوناں این۔

جتھے پہنچ نہ ترک تے ہندواں دی، سیو ایسے مکان موں جاوناں این۔

پیرو رام جھروکھڑے بیٹھ کے نی، مجرا کل جہان دا پاوناں این۔(10)

پیرو دی ایہہ چیتناں عورت نوں اس دھارمک درجیبندی اتے پچھان دا محتاج نہیں رہن دیندی، سگوں اوہ اس اکھوتی درجیبندی اتے وکریبازی توں مکت، ایہناں کھوکھلیاں دھارمک پچھانناں توں دور رام جھروکھڑے جاں رام نام دے پریم جھروکھے جیہا مقام تلاشدی ہے جو محبتی نظر نال پورے سنسار نوں دیکھے۔ اسدی پریرنا اسنوں کتے نہ کتے گلابداسی سمپردائے دی اکھوتی دھارمک پچھانناں توں مکت ہے۔ شرہائی وچار دھارک چیتناں توں ملدی ہے، جو ویدانت اتے صوفی کاؤ توں پریرت ہے۔ اوہ گلابداس دی اجیہی سنگت وچ آ کے اپنے آپ نوں مکت ہویا محسوس کردی ہے، جتھے عورت نوں وی سرجناتمک سپیس ملدی ہے؛

پیرو پائی بہدیاں سنگراں نوں، حدان پرھے میں آپ پچھاندی ہاں۔(11)

سانئی ہمیں اجات ہے ن ہندو ترکا، جنم مرن تے باہرا ن ناری پرکھا۔

ہداں پرے بہدّ ہے ننہی ہداں مانہی، پیرو گورو دکھاوسی اوؤ دیکھے ناہی۔(12)

اس طرحاں پیرو گریک دیاں سرینیاں سائیکی/آتم (Psyche) تے سوماں/دیہہ (Soma) توں پار جاندی نظر آؤندی ہے جدوں اوہ لنگ ادھارت پچھان اتے نیتک ورجناواں اتے بندھشاں نوں توڑدیاں ہے حدّ (differance) ناری ہوند دی گلّ کردی ہے۔ پیرو دا ہے حدّ ناری ہون دا ایہہ خیال دیردا دے ڈفرانس دے سنکلپ دے نیڑے جاندا ہے۔ اتھے پیرو بے حدّ/بہپرتی ناری ہوند دی کلپنا کردیاں اوہناں پراپنرک ورو دھی جٹاں تے گیان پر بندھ توں پار جاندی ہے، جو صدیاں توں عورت نوں اپنے گیان دوارا پر بہاشت کردے آئے ہن۔ اجیہا کردیاں اوہ روحانی، پریم پرسنگک تے ولکھن عورت بندی ہے جو لوگوسینٹرک (Logocentric) اتے پھالوسینٹرک (Phallogocentric) دھارمک

ورجناواں دے دھنی-بمباں تے کوڈاں نوں توڑدی ہوئی بے حد/بہرتی/بہو-سنبھاوی ناری پچھان نوں اک نویں محاورے وچ چتردیاں انکسورتا دی وکالت کردی ہے۔

ارگیرے دا مننا ہے کہ عورت نوں اس بندو توں بولنا چاہیدا ہے جو ناری دیہہ نوں بکھری ہوئی/تجھ روپ وچ پیش کردا ہے کیونکہ ایہہ نظریہ پترکی آرتھکتا دی ایچ ہے، جو لنگ کیندرت قدران قیمتاں تے کھڑا ہے۔ ایہناں لنگ کیندرت قدران-قیمتاں تے اسرے گیان پر بندھ تے سماجک مریداواں دا تکھا ورو دھ اسیں پیرو دی کویتا وچ وی دیکھ سکدے ہاں؛

مارکت ییاں بغل موں ملوانے آئے، سبھنی دیکھ ملاننیاں اٹھ سیس نوائے۔

پیرو بیٹھی پلنگھ پر نہ سیس نوايو، جلے ملاننے دیکھ کے سبھ برا منایو۔

کیہی بیٹھی نٹھ کے وچ پلنگھ وچھائے، دوائی سلانم ن کیتیاں گھر ملاں آئے۔ (13)

پیرو اوہناں قدران-قیمتاں نوں سٹ ماردی ہے، جہناں دا سہارا لیندیاں مرد نے سماجک، دھارمک کھیتران وچ اپنی ازارے داری٪ قائم کیتی۔ پلنگھ تے (گورو گلاب داس دے برابر) بیٹھا پیش کردیاں نہ صرف اس پرکھ پردھان ملّ پر بندھ نوں اٹاؤندی ہے، سگوں دھارمک سنستھاواں دے ادھورے گیان اندرلے کھوکھلیپن، مرد ہومیں تے سوڑی سوچ دی حیرانی تے پریشانی ظاہر کردی ہے “جلے ملاننے دیکھ کے سبھ برا منایو” جو ہمیشہ سماجک تے دھارمک اس ازارے داری٪ دیاں جڑھاں پترکی آرتھکتا اتے شبدر بواد وچ ہن، جو اچیاں پدویاں تے صرف مرد نوں قابض بناؤندا ہے تے عورت نوں محض سر جھکاؤن لائق سمجھدا ہے۔ پیرو، ایہناں سنستھاواں راہیں آرتھک طور تے مرد نوں قابض کرن تے عورت دی ہوند نوں سیمت کرن والی اس ریت نوں نکاردی ہے۔ پیرو اپنے سمیں دے دھارمک، سماجک حالات دی وی باخوبی پیشکاری کردی ہے اتے اچھے ہندوپنے نوں ردّ کردی ہے، جس وچلے پترستاوادی ملّ پر بندھ پرش نوں کیندر وچ رکھدیاں اپنی چھناتمک دھارمک پچھان ستھاپت کردے ہن۔ پیرو پنڈتاں تے ملاننیاں دوارا سرجت گیان پر بندھ اندرلے کھوکھلیپن اتے انتر ورو دھاں تے روشنی پاؤندیاں اسطے وینگ کردی ہے۔ پیرو دا ترک ہے کہ جو آپ ہومے تے دھارمک حدّ بندیاں دے بھر مجال وچ پھسے ہون، اوہ لوکائی دی مکتی دا مارگ نہیں دس سکدے۔ پیرو ناری دیہہ دی بے حدّ، بہپساری ہوند نوں ستھاپت کردیاں سمپورن دیہہ نال سماج وچ پرویش کرن اتے ہر طرحاں دیاں سماجک، دھارمک حدّ بندیاں توڑدیاں استوں پار پاؤن دے محبتی سندیش نوں منکھی مکتی نال جوڑدی ہے۔

پیرو دی کویتا وچوں وار-وار ارگیرے دے ناری دیہہ تے محبت دے سنکلیاں دی جھلک ملدی ہے۔ ارگیرے دی طرحاں پیرو دا ادھیاتمک پریم وی ایپوپھیٹک (Apophatic) تے کیٹاپھیٹک (Cataphatic) ہے۔ ایپوپھیٹک توں بھاؤ ہے ربّ دی ساروادی ہوند نوں نکارنا تے ایہہ مننا کہ پرماتما اسیمت ہے جس نوں پر بھاشت نہیں کیتا جا سکدا۔ پیرو اپنی کویتا وچ پر بھو ملن دیاں

سمبھاونواں تے اسمبھاونواں دا ذکر کردی ہے تے گورو گلابداس دے پرتی اسدا پریم ایوپیہیرک
پریم دی اداہرن ہے، جوین؛

پیرو سائٹی مجود ہے سو سبھنی تھائی، میں بنا ن اس دے اوہ میں بن نانہی۔
نہ کنہی تے وچھڑی نہ کرساں میلہ، خواب دوین سبھ جانیاں آپے گر چیلہ۔(14)
کٹیٹھپٹک توں بھاؤ دھارمک پروچن دے گیان اتے ترک راہیں ربّ دی ہوند دے داعوے
کرنا ہے اتھے پیرو اسلامک شرحاں دیا کٹڑ نیماولیاں، مولویاں تے پنڈتاں دوارا سرجے گیان پر بندھ
تے ربّ نوں ملاؤن والے گیان دے ترک نوں وینگمئی ڈھنگ نال نکاردی ہے؛
سیئیو بڑا اچرج ہے سبھ پڑ پڑ ہاریں، نیڑے کہسیں ساہرگوں پھر بانگ پکاریں۔
پوچھو پنڈت جوسیا وہ پرے بتاویں، آپ ڈبے چہں بید موں سبھ لوک رڑانویں۔
ترک ہند کی حدّ تے جو آپ لنگھیسے، پیرو کہے سہیلیو وہ پار کریسی۔(15)
پیرو ڈھونڈا جنگلاں میں پھراں چپیتی، گھر وچ سائٹی وسدا میں خبر ن لیتی۔
سوہن نال پکاردا کیوں میں تے نساں، گنگا گڑ کو کھائی جیوں میں من وچ حساں۔(16)

ارگیرے اپنی پستک 'عین ایتھکس آف سیکشنل ڈیپھرنس' (An ethics of sexual difference, 1993) وچ درج اپنے لیکھ سورسر لو (Sorcerer love) وچ سقراط دی ڈائیوٹماں توں
گرہن کیتیاں دھارناواں دی آپسی پرتیکولتا نوں سپشٹ کردی ہے۔ پہلی دھارنا شیطانی (demonic)
تے دوجی پیار دے امر ہون تک (Love/immortality) دی ہے۔ ارگیرے دا مننا ہے کہ ڈائیوٹماں
دی شیطانی دھارنا پرتی سقراط دی سمجھ درست نہیں ہے۔ ارگیرے ڈائیوٹماں دے دوند نوں ہیگل
دے دوندواد جو ستھاپتی نوں وستھاپت کردا ہے اتے مڑ ستھاپنا، تے زور دندیاں انتم سچ دا مارگ
دکھاؤندا ہے، دے الٹ کھڑا کردی ہے۔ دوجے پاسے ڈائیوٹماں دا دوندواد کسے انتم سچ تک اپڑن دا
دعوہ نہیں کردا سگوں پیار دے روپ وچ تیجی اوستھا وچ رہندا ہے۔

اسے طرحاں جولیا کرسٹیوا وی اپنی سرجن پرکریا وچ بھاشائی کرانتی دی گلّ کردی ہے۔
موکھک اتے لکھتی ساہت نوں سمجھن لئی کرسٹیوا نے وکتا/اچارک (Speaking being) دی
دھارنا دی، جسدے نال ہور وشے جوین راشٹری پچھان، سبھیچار، راجنیتی، سیکسویٹیٹی آدی دی
سمجھ وی جڑ گئی۔ اتھے اکّ گلّ دھیان دین یوگ ہے کہ کرسٹیوا دے وکتا (Speaking being) دا
کارٹیشین آتم (cartesian Subject) اتے گیانکرن (enlightenment) دی دھارنا دے آتم جان
وئکرنک کرتا نال کوئی سنبندھ نہیں ہے۔ کرسٹیوا دا سپیکنگ بیننگ دا سنکلب اوچیتن، چ اورجا
گرہن کردیاں بھاشا راہیں سرجن دی نرنتر پرکریا وچ رہندا ہے۔ کرسٹیوا اپنی پستک 'ریوولوشن ان
پوئٹک لیگوئیز' (Revolution in Poetic Language, 1984) وچ کاؤ بھاشا دی انقلابی سمبھاونواں
دا گنگان کردی ہے پر اجیہا کردیاں اوہ ارتھ دے گواج جان پرتی پوری چوکسی ورتدی ہے۔ نیولے

مکیہ (Noelle Mcaffé) اپنی پستک جولیا کرسٹیوا (Julia Kristeva, 2003) وچ لکھدی ہے، “ارتھ صرف شبداں اتے وستاں دا سنکیتک پرگٹا ہی نہیں ہندے، سگوں ارتھ دے اندر پاٹھ دے کاوک تے پریم پوروک پکھ وی سرجاتمک روپ وچ شامل ہندے ہن۔ ایہہ بھاشائی کرانتی، کلا دی بھاشا تک ہی سیمت نہیں رہندی سگوں جن سدھارن دی ابھویکتی دی کوشش دا وی راہ ہے۔” (17)

کرسٹیوا کاؤ-بھاشا دے راہیں پرتیکاتمک پر بندھ دی ازارے داری۔ نون توڑن دیاں سمبھاناواں تلاشدی ہوئی لکھدی ہے، “کاؤ بھاشا پرتکھ روپ وچ پرتیکاتمک پر بندھ دیاں باہری سر ہداں تے سر جنا دی پرکریا وچ رہندی ہے کیونکہ پرتیکاتمک پر بندھ ہمیشاں ایکیکرن/کینڈریکرن اتے ازارے داری۔ دی لوڑ تے ہی زور دندا ہے۔ جوہں ہی ایہہ پرتیکاتمک پر بندھ مڑ تون نواں پر بندھ سر جن دی پرکریا وچ پیندا ہے تاں کویتا دا سیمیوٹک (Semiotic) سبھاء اسنوں استھر کر دندا ہے۔” (18) کرسٹیوا دا مننا ہے کہ کاؤ بھاشا پرتیکاتمک پر بندھ دیاں حد بندیاں (Outer boundaries) تے کم کردی ہے۔ پیرو وی اس پرتیکاتمک پر بندھ نون وستھاپت/ڈیکنسٹرکٹ کردی ہے؛

مغز کرانن دا پای سیو، اب اپنے حال موں آئیاں میں۔
 مزب لنگھ آئی مسلمانیاں دا، اب ہندنی نانہہ کہائیاں میں۔
 دوئے دہی دڑک کو دور کیا، گراں ایک انیک جنائیاں میں۔
 پیرو خواب خیال پچھانن جیسے، ہر طرف موں آپ دسانئیاں میں۔ (19)

پیرو نے قرآن دے اصلی وچار دی سمجھ پا لئی ہے، جسنے اسنوں اپنی ہوند دی سوجھی پردان کیتی ہے۔ اوہ کہندی ہے کہ ہن اوہ مولویاں تے پنڈتاں دوارا سر جے پرتیکاتمک پر بندھ دے بھرم جال وچ نہیں پھسنا چاہندی۔ اوہ دھارمک پروچن دے بھاشائی جال اتے پرتیکاتمک پر بندھ تون پار پاؤن دی وکالت کردیاں اسلام تے ویدانت دیاں گٹھتاواں اتے پرمپرک دھارناواں جوہیں نیتکتا/انیتکتا، دھرم/ادھرم تے اسرے بھاشائی محاورے تون مکت آزاد استری ہوند دی کلپنا کردی ہے۔ اوہ بغاوتی بھاشا وچ اس گٹھ دھارمک سماجک پرتیکاتمک پر بندھ نون ونگاردی ہوئی کہندی ہے کہ گورو نے مینوں ناری دی ہوند پرتی سچیت کر کے اک تون انیک کر دتا ہے۔ پیرو نے عورت دی اس آزاد ہستی/ہوند نون پچھان لیا ہے، جسدی کلپنا تے خیالاں نون کسے سنسارک پرتیکاتمک پر بندھ وچ پرگٹ نہیں کیتا جا سکدا۔ اجیہا کردیاں پیروں ہر طرف بے حد، بہپرتی، آزاد ناری ہوند دے دیدار کردی ہے۔

جیکر پیرو دے کاؤ درشن ول نظر ماریئے تاں اسنے نہ صرف عورت پرتی سماجک دھارمک کانی ونڈ، نہ انصافی تے غلامی خلاف آواز بلند کیتی سگوں دھرم، نیتکتا اتے پوترتا جہے سنکلیاں نون رد کردیاں سنتنر ناری ہوند دی چھاپ چھڈی۔ سدھارن طور تے کوئی وی عورت اگر

سنت اکھواؤندی سی، تاں اوہ خاص قسم دیاں دھارمک نیتک تے پوترتا جہیاں کسوٹیاں تے کھری اتردی سی، جو مرد پردھان سوچ پر بندھ دوارا نردھارت کیتے بندے سن۔ پر پیرو اس طرحاں دیاں بائریز جاں اک خاص قسم دے اک ورگ (Subordinate) توں دوجے (dominant) اندر پرویش نہیں کردی سگوں اس ونڈ نوں ردّ کردیاں اوہناں مریداواں، کٹر شرعی نیمانولیاں، سنت، جنجھو تے ہی سوال کھڑے کردی ہے۔ اجیہا کردیاں اوہ مرد کیندرت گیان پر بندھ دا ورودھ ہی نہیں کردی سگوں اس اندر لے کھوکھلیپن نوں وی نشر کردی ہے۔

موٹے طور تے دیکھیا جاوے تاں ڈپھرینس ناریواد ویکتی گت پچھان دے مدعیاں تے زور دندا ہے۔ ایہہ پچھان بھاشائی-بنتر، النکار، روپک اتے ارتھ وچّ اپنی ہوند تلاشدی ہے۔ کہن دا بھاؤ اس پچھان دے نرمان وچّ جنم توں ہی سماج، سبھیچار، نسل، لنگ اتے جماعتی پکھ بہت حد تکّ سہائی بندے ہن۔ پر ڈپھرینس ناریواد نے ناریوادی آتم نوں تارکک آتم توں وکھرا درساؤن لئی وبھنتاواں تے زور دندیاں کیہا ہے کہ عورتاں دا لنگ ادھارت انوبھو مرداں توں وکھرا ہے۔ سو عورتاں دیاں خاص گتودھیاں (Mothering, care giving) نوں مڑ وچارنا ضروری ہے۔ ناری دیہہ دے انوبھواں نوں ادھار بنا کے ولکھن ناریوادی آتم دی پچھان دی گلّ کردیاں سکھو کہندی ہے، “نویں عورت دی روائتی عورت توں مکتی دا سماں آ گیا ہے۔ جتھے اوہ اسنوں جانندیاں، پیار کردیاں، بناں کسے دیری توں پرمپرک اورتپنے توں پار جائیگی تے اجیہا کردیاں اوہ کمان، چوں نکلے اس تیر وانگ ہوئے گی جو اکّ اندولن دے نال کمبنی نوں سنگیتک روپ وچّ اکثر کردا تے وکھ کردا جاندا ہے، تاں جو اوہ (عورت) سوے توں ودھ سمرتھ ہو سکے۔” (20)

سو ارگیرے، کرسٹیوا تے سکھو نے عورت دیاں لنگک وبھنتاواں نوں پر بھاشت کردیاں اس دے دیہہ-ودھان اتے اسدی سرجناتمک سمرتھا نوں مرد توں وکھراؤندیاں ولکھن ناریوادی آتم دی پچھان کرائی اتے ناریواد نوں پرانیاں ستھاپت دھارناواں، سمگرمکھی سوچ اتے کارٹیشین سبجیکٹ دے گھیرے، چوں باہر کڈھدیاں بہت ساریاں نویاں سمبھاونواں دا راہ دکھایا، جو نت بدلدی آگے ودھدی ناری پچھان دے مثلیاں دی رہنمائی کریگا۔ اسے طرحاں پیرو دے کاؤ درشن نے ناریواد نوں سماجک، دھارمک تے پروارک سنستھاواں دے دوند توں مکتی دا راہ دکھایا۔ پیرو دی رچنا نہ تاں اتھاسک دوند، چ پبندی ہے اتے نہ ہی کسے کراہے پئی چیتنا (false consciousness) نوں نکار کے پورن یتھارتھ تے اپڑن دی گلّ کردی ہے۔ پیرو ایہناں دونداں وچّ عورت دی کوئی تھان نردھارت نہیں کردی، سگوں ایہناں ساریاں سنستھاواں دھرم، سماج تے پریوار توں مکت آزاد ناری ہوند دی پیشکاری کردی ہے جسوں پڑھدیاں تے سمجھدیاں جیوں دیاں نوینیاں سمبھاونواں تلاشیاں جا سکدیاں ہن۔

1. Claire Goldberg Moses, Summer Vol. 24, P. 241-274.

ڈاکٹر، گربہگت سنگھ، یکت دیردا، پنہ-98

3. Hélène Cixous, Vol.1, P.876.

You can't talk about a female sexuality, uniform, homogeneous, classifiable into codes- any more then you can talk about one unconscious resembling another. Women's imaginary is inexhaustible, like music, painting, writing their stream of phantasms is incredible

ڈاکٹر، گربہگت سنگھ، اتر آدھونکتاواد، پنہ-97

اوپی، پنہ-77

6. Hélène Cixous, Laugh of Medusa in Summer.VOL.1, P.875.

Woman must write for herself: must write about women and bring women to writing, from which they have been driven away as violently as from their bodies..... Woman must put herself into the text as into the world and into history by her own movement.

ڈاکٹر، گربہگت سنگھ، یکت دیردا، پنہ-95

8. Luce Irigaray, Sex which is not one, P.31

She herself entered into a ceaseless exchange of herself with the other without any possibility of identifying either. This puts into question all prevailing economics: their calculations are irremediably stymied by woman's pleasure, as it increases indefinitely from its passage in and through the other.

ڈاکٹر. سکھدیو سنگھ (سمپا)، سر-پیرو، پنہ-108

اوپی، پنہ-60

اوپی، پنہ-60

اوپی، پنہ-77

اوپی، پنہ-87

اوپی، پنہ-77

اوپی، پنہ-83

اوبی، پنہ-78. 16.

17. Noelle Mcafee, Julia Kristeva: Routledge critical thinkers, P.13

Meaning is not made just denotatively, with words denoting thoughts or things. Meaning is made in large part by the poetic and effective aspects of texts as well. This revolution is not limited to the language of aspects of artists, but is present in ways that ordinary human beings try to express themselves.

18. Julia Kristeva, Revolution in poetic Language, P.17.

Poetic language is explicitly in the destructuring and structuring of language at the “outer boundaries” of symbolic, because the authority of the symbolic requires unity and autonomy, the semiotic desposition in poetry destabilises the symbolic even while recreating and in order to recreate a new symbolic.

ڈاکٹر. سکھدیو سنگھ (سمپا.)، سر-پیرو، پنہ-69. 19.

20. Hélène Cixous, Summer.VOL.1, P.878

It is time to believe the new woman from the old by coming to know, by loving her for getting by, for getting beyond the old without delay, by going out ahead of what the new women will be, as an arrow quits the bow with a movement that gathers and separates the vibrations musically, in order to be more than herself.

7508441704

چیرمین دے ڈیک توں پتر

سنیل بھائیادواراپی. ایچ. ڈی

میں دیوالی دے تیوار دوران پنجاب دی سبھ توں پرانی یونیورسٹی دادورہ کیتا۔ میں ماسٹر زدے و دیار تھیاں اتے کھوج ددواناں
نوں وبھاگ دے گیٹ اتے رنگولی (وزٹراں دے سواگت لئی پرویش دوار اتے پھلاں نال سجائے گئے وکھ-وکھ رنگاں دے
پاؤڈر والی پینٹنگ) بناؤن وچ رجھے ہوئے دیکھیا۔ میں اکادمک سنستھاواں وچ دھرم دے اس طرحاں دے وکاس نوں دیکھ
کے حیران رہ گیا، اتے اسنے مینوں ساڈیاں پیڑھیاں دے بھوکھ بارے سوچن لئی مجبور کر دتا جو اپنے مناں دے پھیکٹی نوں
کھولن لئی اپنی پڑھائی دی بجائے دھارمک معاملیاں وچ ودھیرے دلچسپی رکھدیاں ہن۔ دھارمک سماگماں دے جشن لئی اوہناں
دے اتشاہ نے مینوں حیران کر دتا۔ ایچ سکھیا دے دیار تھیاں نوں اپنا بھاشن دین توں بعد، میں دیکھیا کہ دیار تھیاں وچ نویں
وچاراں بارے اتسکتا دے تے نہیں سن اتے اوہ پرکھیاواں وچ اپنے انک پر اپت کرن اتے ودھیرے کیندرت سن اتے
سارے یتن پر بھاوشالی بائیو ڈانا بناؤن لئی ادھیاپن دیاں آسامیاں پر اپت کرن ول کیندرت سن۔ جسڑے لوک پڑھائی وچ
کمزور ہن، اوہناں کول مایاں دے سنگٹھناں نال جڑے پچھلے دروازے اتے پرویش کرن توں علاوہ کوئی چارہ نہیں بچدا ہے
جیہناں دوار استادھاری راجنیتک ورگ شاسن کردا ہے۔ اس سنگٹھن دی موجودگی یونیورسٹی دے ہر پدھر اتے محسوس کیتی
جاندی ہے۔ ایہہ اکت یقینی سفتا سی جیکر اکت وار اس سنگٹھن دوار اسفارش کیتی جاندی سی اتے یونیورسٹی وچ کسے وچ وی ہمت
نہیں ہندی کہ اوہ ایہہ جاندے ہوئے وی کہ ایہہ امیدوار اس عہدے لئی ڈھکواں نہیں ہے، اوہناں دی بنی نوں ٹھکرا سکے۔
کی اوہناں وچ نویں وچاراں وچ یوگدان پاؤن وچ گھٹ دلچسپی ہے، سگوں اینا کجھ سکھن وچ جو اکت سرکھیت جیون بھردی
نوکری نوں یقینی بنا سکے؟ سوسائٹی فار پروگریس قربانی دی منگ کردی ہے اتے ابراہم لنکن، نیلسن مینڈیلا، گاندھی اتے نہرو

ورگے لوک ہن موجودہ پیڑھی لئی آئیکن نہیں ہن اتے اوہناں دا یوگدان اینا چاہے کہ اس اچائی نوں پراپت کرنا مشکل جا پدا ہے۔

موجودہ شاسن نے پنجابی سماج دے رول ماڈلاں نوں اوہناں دے کرداراں اتے یوگداناں دی آلوچنا کر کے تباہ کر دتا ہے پر سماج دے پہلاں دے آئیکنناں نالوں بہتر جاں بالکل وی نہیں بناؤن وچ اسپھل رہا ہے۔ لوکاں نے اپنے معمولی نجی لابھ لئی تباہ کر دتا ہے اتے سماج لئی اکت بھرم پیدا کیتا ہے جس دی پالنا اوہناں نوں کرنی چاہیدی ہے۔ حال ہی وچ کانپور وچ اکت ساہتک میلہ ہو یا سی جتھے کجھ بدھیسیوی مہان انقلابی بھگت سنگھ دے چرتر اتے حملہ کر کے یو جتا بدھ تباہی اتے کم کر رہے سن، ایہہ کہہ کے کہ اوہ اکت آلسی آدمی سی اتے اسنے دلش لئی قربانی نہیں دتی۔ آزادی اندولن دوران اوہناں دا یوگدان بالکل وی نہیں سی، سگوں حاکم جماعت نال نیڑتا سی جو بھارتی آزادی اندولن دا کچھ نہیں لیندی سی پر کھل کے بریٹیش سرکار دا سمر تھن کردی سی اتے بھوکھ وچ راجنیتک طور اتے ڈھکویں رہن لئی تنھاں نوں توڑ۔ مروڑ کے پیش کردی سی۔ ایہہ اصل آزادی گھلاٹیاں دے لوکاں نوں نیواں دکھا کے اپنے آپ نوں ڈھکواں بناؤن دی اکت سوچی۔ سبھی یو جتا ہے۔

سکھاں دا آزادی اندولن وچ یوگدان راجدھانی اتے انڈیمان جیل دے دکھاں وچ 90% تک بہو گنتی سی اتے باقی دلش 5% سی۔ حاکم جماعت اپنے یوگدان نوں نکارن لئی اتوادی گھوشٹ کرن توں جھجکدی نہیں ہے پر بیلٹ توں بیٹھاں مار کے کنٹرول کر کے دلش دے باقی حصیاں توں راجنیتک لابھ پراپت کردی ہے۔ اوہناں نے بے شرمی نال اعلان کیتا "اسیں آزادی اندولن وچ تہاڈی قربانی نوں سوکار نہیں کردے"

"اے گردیشے ایوم تیرا شکر یہ

ہمنے ہر پہلو سے دنیا دیکھی ہے"

اپنے گیسٹ ہاؤس واپس آؤندے سمیں، میں دیکھیا کہ اتر-پوربی ودیار تھیاں دا اکٹ سموہ منی پور۔٪ وچ اپنے لوکاں اتے ہوئے اتیا چار دے ورو دھ ورو دھ پر درشن کر رہا سی پر اسے یونیورسٹی دے کسے ہور نا گرک نے اوہناں دے اندولن وچ حاضری لگا کے اوہناں دے اندولن دا سمر تھن نہیں کیتا۔ میں کجھ دیر کھڑا رہا اتے پر بندھک نوں بنٹی کیتی کہ میں اپنے وچار پر گٹ کران۔ اسنے اجازت دتی اتے مینوں پلیٹ فارم اتے لے گئی۔ میں کیہا، "پنجاب، بنگال اتے کشمیر دی ونڈ سمیں ساڈی پھیلی پیڑھی نے سنیکت سبھیا چار وچ رہن والے اوہناں بھائیچاریاں دے ہتھوں بہت دکھ جھلے پر موجودہ یوپی، بہار اتے گجرات دے اکھوتی راشٹری آگواں دے ہتھوں وچ اپنے ہوش گودا تے، مارے گئے، بلا تکار کیتے گئے اتے بے رحمی نال قتل کیتے گئے۔ اوہی حاکم بھائی چار اگ دیاں اوہی چالاں دوہرا رہا ہے اتے منی پور۔٪ وچ کوئی دلچسپی نہیں بچھ رہی۔ تسیں وی پنجاب، بنگال اتے کشمیر دے سمر تھن وچ نہ آ کے اجیہا ہی کیتا سی جدوں ایہہ راجنیتک بدلے دی اگ نال سڑ رہا سی۔ پر میں اوہی غلطی نہیں کران گا جو تہاڈی پیڑھی نے کیتی سی۔ میں اتھے تہاڈے نال اکھٹا پر گٹ کرن لئی کھڑا ہاں اتے لوکاں نوں ساڈے راشٹری نیتا دے جھوٹے وعدیاں وچ نہ آؤن اتے اکٹ سنیکت سبھیا چار دے روپ وچ پہلاں وانگ جیون دی نندانہ کرن اتے بنٹی کرن لئی پورے پنجابی بھائیچارے دی نمائندگی کرن لئی کھڑا ہاں۔

گھر واپس آؤندے سمیں میں پنجابی سبھیتاواں دے وکاس اتے وچار کیتا۔ میں دیکھیا کہ سندھو جاں ہڑپا سبھیتا اتھاس وچ سبھ توں پرانی ہے اتے ایہہ سبھیتاواں نے باقی دنیا لئی اک اداہرن قائم کیتی ہے کہ جیکر ویکتیاں کول اچے مل ہن اتے اوہ ساتھی منکھاں پر تپتی دیکھ بھال کرن والے اتے سنوید نشیل ہن، تاں اوہ اکٹ خوشحال سماج دے روپ وچ سموہک طور اتے رہ سکدے ہن۔ اس سبھیتا دی سندرتا اوہناں تھاداں دے ماہراں اتے پراتتو و گیانیاں دوارا ثابت کیتی گئی سی کہ اتھے کسے وی سرکار جاں دھارمک ابھیاں دا کوئی سنیکت جاں نشان نہیں ہے۔ ایہہ اکٹ وکھن اداہرن سی کہ کسے وی منکھی اتھاس نے کدے وی سندھو سبھیتا نوں چھڈ کے۔ ایہہ فلسفہ مینوں پنجابی اتے مان کردا ہے۔

دو بے پاسے اوہی پنجابی لوک جو اسلام، ہندو اتے سکھاں دے پیروکار ہن، نے 1947 دی ونڈ دوران دنیا نوں دکھایا ہے کہ اوہ اپنے دھرماں دی رکھیا لئی، اوہ کسے وی اجیہے ویکیتی نوں مارن توں جھجکدے نہیں ہن جو اوہناں دے دھرم دا پیروکار نہیں ہے۔ اکت سبھتک پڑھی۔ لکھی سرکار دی موجودگی وچ دھرم دے نام اتے قتل، بلا تکار اتے لٹ۔ کھسٹ، دولت نوں تباہ کرنا، دکھ۔ دکھ دھرماں وچ پنجابی پر تئی نفرت دی اکت و لکھن اتینت ادھر ن قائم کیتی جو جانے۔ پچھانے منکھی اتہاس وچ کدے درج نہیں ہے۔

ستھی پدھر اتے، بہو گنتی دھارمک ہن، ادھیاتمک نہیں۔ پنجاب دی سسیا اس لئی ہے کیونکہ ایہہ دھارمک کڑتا دے نیڑے ہے، ادھیاتمک اتے اچائی دل جان لئی کوئی کوشش نہیں کیتی جاندی۔ ایہناں ادھیاتمک لوکاں کول سمیت طاقت سی اتے گنتی وچ گھٹ سن، اوہناں نے اپنے نیڑے اتے پیاریاں دی مدد کیتی جو راجنیتک اتے دھارمک بدلے دے شکار سن، اوہناں نوں لکا کے اتے اوہناں نوں سرکھیت تھاواں اتے جان دی آگیا دے کے۔ ونڈ دے سمیں سارے دھرم وڈے پدھر اتے ادھیاتمک لوکاں دا اگلا پدھر پیدا کرن وچ اسپھل رہے اتے بہو گنتی دھارمک پدھر اتے پہنچ گئی اتے نتیجہ ونڈ دوران اجیہا قتل عام سی۔

اس وچار نے میرے من نوں پریشان کیتا کہ پنجاب دے شروعاتی دور دھرم اتے سرکار اتے شہری سبھیتاواں دے مالکاں توں بناں خوشحال سن۔ موجودہ پیڑھیاں دکھ۔ دکھ دھرماں دے دو بے وشواسیاں نوں مارن لئی تیار ہن۔ پنجابی دے ایہناں دو اتینت کرداراں نے مینوں اتہاس دے اس بندوبارے سوچن لئی مجبور کیتا جس اتے اوہناں نوں دھرم داتت پیش کیتا گیا سی۔ اوہ دھرم دی انہوند وچ رہ رہے سن اتے کس چیز نے اوہناں نوں دھرم اپناؤن اتے سمیں دے نال پاتر دے من نوں انے ظالم پدھر اتے بدلن لئی مجبور کیتا کہ دکھ۔ دکھ دھرماں دے وشواسیاں نوں مارن توں جھجکدے نہیں۔

ماہراں دا اندازہ ہے کہ سندھو سبھیتا 5000 سال پرانی ہے اتے ایہہ اچانک گواچ گئی سی اتے اے تکت کارن سٹھاپت کرن دے یوگ نہیں ہے۔ میری اتسکتا ایہہ ہے کہ ساڈی سبھیتا دے کس بندو اتے دھارمک تت پیش کیتا گیا سی اتے لوکاں نے اسنوں اس طریقے نال کیوں اپنایا کہ پنجاب دی ونڈ دوران بھوکھ سبھ توں ظالم روپ وچ ساہمنے آویگا۔

دھرم دے وکاس دا سنسار وچ اوہی پیٹرن ہے جو یں اکت پوتر کتاب ہے جسدا اوہ وشواس کردے ہن کہ انتم گیان ہے، جو نہیں لکھیا گیا اوہ برہمنڈ وچ موجود نہیں ہے۔ دوجا، اوہناں دا برہم سنگیت ہے جو سرو ویاپک، سر بشکتیمان سرو وچ پرماتما نال جڑا ہے۔

ہر دھرم بھائیچارے دے اندر مکھتا دی دیکھ بھال نال سد بھاوناتے شانقی نال رہن دا اپدیش دندا ہے پر باہری لوکاں نوں اپنے دھرم لئی دشمن اتے خطرے وجوں مندا ہے۔ میں دیکھیا ہے کہ سارے دھرم بھائیچارے دے اندر ہنسا دا مقابلہ کردے ہن اتے اس دے نینترن لئی بنائے گئے ہن پر اچھے تت ہن جو بھائیچارے دے وشواس دے پیروکار نہیں ہن، دھرم لئی خطرہ ہن۔ ایہہ ات ہنسا دے تتاں نوں درساؤندا ہے۔ ہر دھرم دے اس وکھن ابھیاں وچ بھائیچارے وچ نفرت دا مقابلہ کرن لئی اکت اندرونی چرتر ہندا ہے پر باہر لے لوکاں نوں مار کے انعام دتا جاندا ہے جو بھائیچارے لئی خطرہ ہن۔ دھرم دا پالن کرن والے لوک اپنی ہوند توں ڈردے ہن اتے جو یں ہی اوہ محسوس کردے ہن کہ ایہہ خطرے وچ ہے اوہناں دی ہنسا ساہمنے آؤندی ہے۔ کوئی وی یوجنا جس وچ دھارمک تت ہندا ہے، اوہ ات ہنسا اتے ثابت ہوئیاں آقاں نال ختم ہون والی ہے۔ دھرم اکت ایکتا والا کارک نہیں ہے جو اسیں بنگلہ دیش دی سرجناد دوران دیکھیا ہے جتھے دیش اسلام دے پیروکار سن بھادیں اوہ اکجٹ نہیں رہ سکدے سن۔ دھرم سبھیاچار دا حصہ ہے پر ایہہ ہندواں، سکھاں اتے مسلماناں وچ اکت بندھن کھتی نہیں سی پنجابی اتے لوک وکھ۔ وکھ راجنیتک راجاں نال رہنا پسند کردے ہن۔

اکت اتہاس ہے کہ جین دھرم لگبھگ 2000 سال پہلاں سیالکوٹ وچ شروع ہو یا سی جتھے ذکر کیتے گئے جین بھکشوآں نے یونانی نائک الیکزینڈر نال گل بات کیتی سی۔ اوہناں دے سرووچ دھارمک گروآں نے دنیاوی معاملیاں نوں تیاگ دتا سی اتے ننگے وی گھمدے سن۔ اوہ اوہناں لوکاں دے رکھوالے سن جو کمائی کردے سن اتے اسنے بناں کسے فیس دے زسوار تھ طریقے نال سرکھیا اتے سرکھیا پر دان کیتی۔ ایہہ بھائیچارک ودھی سندھو سبھیتا دے پرشاسن وچ ماہراں دے وشواس دے نیڑے ہے۔

سارے ودوان مندے ہن کہ دھرم دی اہتی اس طریقے نال شروع ہوئی جس طرحاں لوکاں نے دناؤن دوارا امرے ہوئے منکھاں داستکار کرنا شروع کیتا۔ میری رائے وکھری ہے کیونکہ اکت لاش نوں بناں سرکھیا دے چھڈنا شکاریاں نوں آکرشت کردا ہے، اتے اوہناں توں چھپاؤن لئی، لوک اسنوں چٹاناں دے پیٹھاں دبدے ہن جاں ڈھکدے ہن جاں اسنوں اکت ڈونگھی گچھا جاں ندی وچ سٹن دے کسے ہور اپلبدھ سادھن وجوں، تاں جو شکاریاں دوارا دیکھیا نہ جاوے۔ ایہہ سرکھیا دا اکت کم سی، دھرم دے کارن نہیں۔

دھرم کی ہے؟ کی ایہہ اکت وشواس پر نالی، سبھیاچارک ملاں دا اکت سموہ، جاں رسمی ابھیاں، اتے پچھان دا اکت سروت ہے؟ کی ایہہ برہمنڈ وچ ساڈی جگہ نوں سمجھاؤن دی کوشش ہے؟ جاں کی ایہہ ساریاں چیزاں اکو سمیں ہن؟ کی ایہہ دھرتی دے جیون توں پار جاں جاں اسنوں بدلن لئی صحیح بھومکا بھاؤندا ہے؟ دھرم اتے سبھیاچار، راجنیتی اتے ارتھ شاستر وچکار کی سبندھ ہن؟ دھرم کیوں ابھریا؟ ایہہ کیوں قائم رہندا ہے؟ کجھ اس دے نام اتے کیوں لڑدے ہن؟ دوسرے اس دے نام نوں لڑن توں؟

دھرم دار تھ ہے کہ ایہہ خاص سموہاں وچ اگت و لکھن ابھیاس ہے۔ کی ہر کوئی اوہی غلطی ہے جو اسنوں کرن دے صحیح طریقے و جوں لئی جاندى ہے؟

آدم لوک بے سہارا حالتاں وچ رہ رہے سن اتے کئی وار اوہ قابو پاؤن وچ سفٹل ہو جاندے سن اتے پھسن اتے بچن وچ اسپھل رہن دے موقعے اچے ہندے سن۔ اس بے بسی نے اوہناں نوں ایہہ سوچن لئی مجبور کیتا ہووے گا کہ کسے طاقتور و یکتی کول اوہناں دیاں سمسیاواں داخل ہے۔ اس سوچ نے اوہناں نوں اس ورگے و یکتی دی کلپنا کرن لئی مجبور کیتا اتے کئی وارا اسپھل ہون دے باوجود اگت نویں اور جانوں ہو ادتی۔ ہر کوئی اس ستھتی نوں پراپت کرن بارے سوچ رہا سی جسوں اوہ سبھ توں طاقتور و یکتی و جوں کلپنا کردے سن۔ کجھ سبھتاواں اس لئی ہوند وچ آئیاں کیونکہ اوہ ہنیرے توں ڈردے سن۔ اوہناں نے سوچیا کہ جس پل سورج موجود نہیں ہووے گا، اوہناں دیاں زندگیاں الوپ ہو جائیاں۔ اوہناں دا اندرونی ڈر کھتی دے چتر و جوں سامنے آیا۔ اچانک آدم لوکاں نے اگت پر بندھن دی کلا سکھی اتے ایہہ دو بے جیواں وچ امتداد اگت سادھن ثابت ہو یا جیہناں نوں اج تک اگت پر بندھن وچ کوئی مہارت نہیں ہے۔ اوہ ڈردے ہن اتے بھجن دی کوشش کردے ہن۔ اوہ جو صرف اگت نال نہیں مر سکدے سن۔ منکھ کھتی شالی پیدا نہیں ہو یا سی پراگت پر بندھن دی کلا نے اسنوں سارے جیواں وچوں سر و وچ بنا دتا۔

کجھ لوک دلیل دیندے ہن کہ آدم لوک اپنے و اتا ورن پرتی و دھیرے چنتت سن اتے ایہہ رکھیا کرنا اوہناں دا جنم سدھ ادھیکار سی۔ ہولی۔ ہولی ایہہ سر کھیا کسے قسم دی رسم وچ بدل گئی اتے انت وچ دھرم دار وپ دھارن کر لیا۔ میں قبیلیاں وچ دھرم دے وکاس دا اوہی کردار دیکھیا ہے۔

اگت منکھ لئی چیک۔ چھاڑا پا کے اتے چھا مار کے بھوجن لئی شکار نوں مارن وچ اپنی جت دا پراگٹاوا کرنا سبھاوک ہے جو اوہناں نوں خوشی دی اگت خاص بھاونادنا ہے۔ کجھ لوک اس او ستھا وچ رہنا چاہندے سن جو دھرم دی تپتی داکارن ہو سکدا ہے۔

دھیماموڈ پر ستاوت اتے خاص ہے؛ تیز موڈانو بھوی اتے ایلکیرت ہے۔ دوویں بہت قیمتی ہن اتے اکٹھے کم کر سکدے ہن، اس
بھاؤ دے نال کہ اکٹ دوارا کیتی گئی جھوٹھی ایجنسی و شیشتا دوچے دوارا اجاگر کیتی جاوے گی۔ انکار کرن لئی کیوں بلاؤندے
ہن؟ کی دھرم نچی ہے؟ سروویا پک؟ راجنیتک

ڈاکٹر. سنیل بھائی

بھارت دادکھنی ایشیا کھوج کیندر

www.southasiaresearchcentre.in

dr_subha@yahoo.com

ٹیلیفون-91-11-27853470-27853470

آگامی مدعے

فروری 2025 بھاگ 4 ن-ن

راجندر سنگھ

غدر لہر دی مول گاتھا بھاگ 1 سمپادن

غدر لہر دی مول گاتھا بھاگ 2 سمپادن

موتی رام کہانی، بابا سوہن سنگھ بھکنا دوارا سمپادت

سنت رام اداسی - جیون اتے سمپورن رچناواں سمپادت

سوریا سنت رام اسادی (سمرتی گرنٹھ) سمپادن

جتھے پاش ربندا بے (جیونی)

پنجاب دی پگّ جسونت سنگھ کنول (جیونی)

کاماگاتا مارو دا اصل سچ (اتہاس)

چشمدید آپریشن بلوسٹار (سمپادن)

ایہناں کتاباں توں علاوہ، دیش دے اخباراں اتے رسالیاں وچ سینکڑے ساہتک اتے اتہاسک

پینپھلیٹ پرکاشت ہوئے ہن۔

ڈاکٹر. برجندر سنگھ دلگیر

سکھ ادھنین دے راشٹری پروفیسر، گورو نانک کھوج سنستھا (برمنگھم، یو.کے.) دے ڈائریکٹر، ایم.اے. (پنجابی، فلاسفی، انگریزی)، ایم.پہل، ایل.ایل.اے، پی.ایچ.ڈی. آدی گرانٹ آچاریہ، ادھیاپن دا 24 سالان دا تجربہ؛ پنجاب اتے پنجاب اتے پنجابی یونیورسٹیاں دے وکھو کھ کالجاں وچ +30 سالان دی کھوج۔ 3 پوسٹ ڈاکٹریٹ، 9 پی.ایچ.ڈی. کھوج کرتاواں اتے 12 ایم.پہل ودواناں دی نگرانی کیتی۔ 10 پی.ایچ.ڈی. اتے 13 ایم.پہل تھیسس اتے کھوج نبندھ (یونائیٹڈ کنگڈم، بھارت، پاکستان دیاں یونیورسٹیاں دے) دی جانچ کیتی۔

اپریل 2025 بہاگ-4 ن-4

رضا نعیم لاہور وچ ستھت اک پرسکار جیتو پاکستانی کھوجکار، انوادک اتے ناٹکی پاٹھک ہے۔ اسنے یو کے وچ لیڈز یونیورسٹی توں راجنیتک ارتھوستھا وچ اتے پھینیٹولے، یونیسے وچ ارکنساس یونیورسٹی توں مدھ پوربی اتھاس اتے مانو وگیان وچ سکھلائی پراپت کیتی ہے۔ اوہ پچھلے دو دہاکیاں توں مدھ پورب نال جڑیا ہویا ہے اتے پچھلے اک دہاکے جاں اس توں ودھ سمیں وچ مصر، یمن اتے ترکی وچ ویاپک طور 'تے یاترا کیتی اتے رپورٹ کیتی۔ اوہ بھارت وچ د وائر اتے اوٹلک اتے پاکستان وچ د پھرانیڈے ٹانیمز وچ نیمت روپ وچ یوگدان پاؤندا ہے۔ اسنے ستمبر 2014 وچ لاہور وچ پاکستان وچ پابندیشدا بکس ویک دے پہلے سنسکرن دا سنجالن اتے سنجالن کیتا ہے، اتے اولوموپولو دے سہیوگ نال، اس توں بعد لگاتار پنج سنسکرن کیتے بن۔ اسدا انواد اتے ناٹکی پڑھن دا کم بھارت وچ لکھنؤ اتے دلی لٹریچر پھیسٹیول (دوویں 2014 وچ)، اتے سبھ

توں حال ہی وچ ونیپیگ انٹرنیشنل رائٹرز پھیسٹیول (کینیڈا، ستمبر 2017)، کینیڈا دے سبھ توں وڈے سابتک تیوہاراں وچوں اک وچ انٹراشٹری پدھر 'تے پردرشت کیتا گیا ہے؛ اتے ستھانک طور 'تے بہت سارے TEDx (حال ہی وچ TEDxLUMS، لاہور، اپریل 2018 وچ) اتے ماڈل سنیکت راشٹر (سبھ توں حال ہی وچ LUMUN 17، لاہور، جنوری 2021 وچ) پاکستان دیاں کجھ سبھ توں وکاری یونیورسٹیاں اتے سکولان وچ سماگماں وچ۔ اوہ یو کے وچ اک وکاری 2013-2014 چارلس ویلیس ٹرسٹ پھیلوشپ دا پراپتکرتا ہے، جسنوں پابندیشدا پاکستانی لیکھک سعادت حسن منٹو دے لیکھاں دے انوواد اتے ویاکھیاتمک کم لئی سمنانت کیتا گیا ہے، اتے حال ہی وچ ادگھاٹی 2017 جواد میموریال انعام لئی اپ جیتو/پھانٹلسٹ ہے۔ اردو-انگریزی انوواد (بھارت) لئی، عبدالله حسین دوارا لکھی گئی اک چھوٹی کہانی 'بہار' (بسنت) دے انوواد لئی سمنانت کیتا گیا۔ اوہ ورتمان وچ لاہور وچ پرگتیشیل لیکھک سنگھ (انجمن تراکی پاسند مسنپھین) دا پردھان ہے۔ اوہ ورتمان وچ ساحر لدھیانوی اتے لاہور 'تے اک کھرڑے نوں پورا کر رہا ہے، 2021 وچ (کوی دی 100ویں جنم ورھے گنڈھ دے نال میل کھاندا ہے)۔

منی 2025 بہاگ-4-ن-5

ڈاکٹر. روبینا یاسمین ورتمان وچ بہاول پور دی اسلامیہ یونیورسٹی وچ پاکستان سٹڈیز وبھاگ وچ چیئرپرسن دا سمنان یوگ عہدہ سمبھال دی ہے۔ اس دے اکادمک سفر وچ پنجاب یونیورسٹی، لاہور وچ اتہاس اتے پاکستان ادھین وبھاگ وچ اک سہانک پروفیسر وجوں اٹھ سالان توں ودھ سمیں لئی سیوا کرنا شامل ہے۔ ڈاکٹر: یاسمین نے پنجاب وچ سکھ کال 'تے دھیان کیندرت کردے ہوئے اپنے کھوج کھیتر دے نال وکاری پنجاب یونیورسٹی توں ڈاکٹر آف فلاسفی (پی. ایچ. ڈی.) دی ڈگری حاصل کیتی۔ HEC-مانتا پراپت رسالیاں وچ چووی توں ودھ لیکھاں دی اک کمال دی گنتی دے نال، اس دے ودوتا بھرپور یوگدانان نوں چنگی طرحاں دستاویزی روپ وچ پیش کیتا گیا ہے۔ خاص طور 'تے، اسنے "انیویں صدی وچ سکھ راج ادھین مسلمان، مہاراجہ رنجیت سنگھ اتے دھارمک سمنشیلتا" سرلیکھ والی اک پربھاوشالی کتاب لکھی، جو کہ نامور بلومسبری انگلینڈ چھاپ ادھین پرکاشت کیتی گئی سی۔ یاسمین دی پچھان ڈاکٹر d راشٹری اتے انٹراشٹری پلیٹفارماں

'تے، جتھے اس دی مہارت اتے سوجھ دی منگ کیتی گئی ہے، انٹراشٹری پدھر 'تے کانفرنساں
وچ حصہ لین لئی اس دے سدے پراپت کیتے گئے ہن۔

جون 2025 پارٹ-4 نمبر-6

پرو: ڈاکٹر: سریندر کمار دیویشور، ایم.اے. (پنجابی اتے اتہاس)؛ ایم.ایڈ.، پی.ایچ.ڈی.، ایمریٹس
پھیلو، یونیورسٹی گرانٹس کمیشن، نویں دلی، 2017-2019 گیسٹ ایڈیٹر ہون گے اتے وشیش انک
دا وشا پنجابی ہووے گا۔

جولائی 2025 والیوم 4 نمبر 7

پنجابی یونیورسٹی دے پروفیسر ڈاکٹر: رونقی رام ونڈ وچ گھٹ گنتیاں دی بھومکا اتے اوہناں دی
سیاسی سماجک ستھتی 'تے دھیان کیندرت کرن گے

اپیل:

اسیں صلاحیت دا مہیناوار انک انگریزی، شاہ مکھی اتے گورمکھی وچ پرکاشت کر رہے ہاں اتے لیکھک اپنی سہج بھاشا وچ لیکھ دا یوگدان دے رہے ہن اتے سانوں بور دو بھاشاواں وچ انوواد کرن دی لوڑ ہے۔

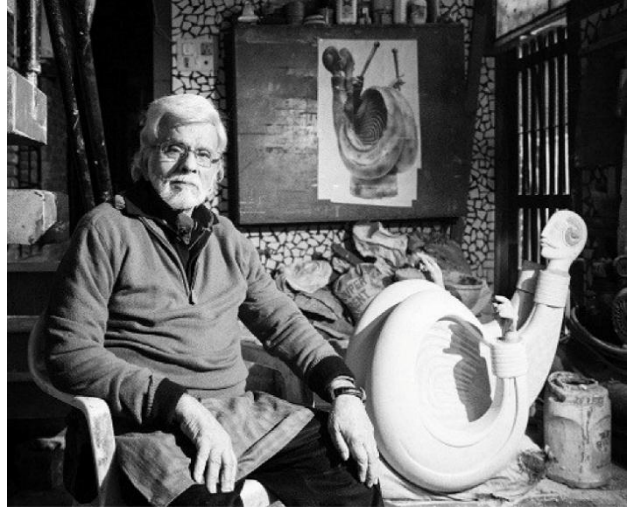
ولنٹیئراں نوں ساڈی اپیل ہے کہ اوہ ایمیل 'تے لیکھاں دا انوواد کرن لئی ساڈے نال رجسٹر ہون:

dr.bhatiasunil@gmail.com

dr_subha@yahoo.com

ایہہ پنجابی سبھیچار دی وڈی سیوا ہوویگی۔

چترکار، مورتیکار، مورتیکار اتے آرکیٹیکٹ وجوں اپنی بہپکھی پرتبھا لئی مشہور، ستیش گجرال دا جنم 25 دسمبر 1925 نوں ونڈ توں پہلاں پنجاب دے جھلم وچّ ہویا سی۔

گجرال دے ماپیاں نے اس دے جھکاء نوں سرجناتمک قلعوان ولّ پالیا جدوں اوہ بچپن وچّ اک حادثے توں ٹھیک ہو رہا سی جس کارن اسدی سنن شکتی اتے بولن دی شکتی ختم ہو گئی سی۔ اسنے میو سکول آف آرٹ، لاہور اتے تھوڑھے سمیں لئی سر جے. جے. سکول آف آرٹ، بمبئی وچّ سکھلائی لئی۔ اوہ پروگریسو آرٹسٹس گروپ دے سمپرک وچّ وی آیا پر اکّ بھارتی آدھونکتا دی بھال وچّ اپنا رستہ بناؤن لئی وکھ ہو گیا۔

اسدی سنن شکتی دے نقصان توں پیدا ہوئی نجی اشانتی - جسوں اسنے باہتھ سال بعد اکّ سرجری توں بعد مڑ پراپت کیتا - ونڈ دے صدمے دے نال جڑی جس دوران اسدا پریوار بھارت چلا گیا، نے گجرال 'تے ڈونگھا پرہاوا پایا، جسنے اس دے کجھ سبھ توں پرتیک کماں دی جانکاری دتی۔

اکّ ہور ڈونگھا پرہاوا 1952 وچّ اکّ سکالرشپ 'تے میکسیکو دی اسدی یاترا سی، جتھے اسنے ڈینیگو رویرا اتے ڈیوڈ الپھارو سکیروس نال گل بات کیتی، جسدے نتیجے وجوں وڈے پدھر 'تے کندھچتر بنے، زیادہ تر موزیک اتے سریمک ٹائیلان وچّ۔ اسنے سڑی ہوئی لکڑ اتے مشین ورگے سٹیل تتاں وچّ وی کم کیتے۔ اکّ مہتوپورن ہانیلائٹ نویں دلی وچّ بیلجینن دوتاواس دا اسدا ڈزائین سی جسوں انٹرنیشنل فورم آف آرکیٹیکٹس دوارا ویہویں صدی دیاں سبھ توں ودھیا عمارتاں وچوں اکّ وجوں چنیا گیا سی۔

گجرا ل نون مئكسئكو ؤون ؤئون بهر ٲراٲئى لئى ءا ونچى ٲرسكار؁ للء كلا اكئڈمى ؤون سنمان اءے
بهارت سركار ؤون ٲءم وبهوشن سمئء كئى ٲرسكار ٲراٲء هوءے۔ اوبنا ءا 26 مارچ 2020 نون
نوءن ءلى وچ ءبهانء هوكئا۔

كورٹسى: ڈئبئىؤى))

THE SIKH *ZAFAR-NĀMAH*
OF GURU GOBIND SINGH

*A Discursive Blade in the Heart
of the Mughal Empire*

LOUIS E. FENECH

Copyrighted material

منکھتا دا مکھ پاتر: ہریجن بابا جسنے اغوا کیتیاں عورتاں نوں بچایا

ونڈ ہنسا دا اکّ بھیانک پہلو اندازاً 100,000 عورتاں دا اغوا سی۔ اس توں بعد، 6 دسمبر، 1947 نوں بھارت اتے پاکستان وچکار ہوئے انٹر-ڈومینین سنڈھی دے تحت، بھارت اتے پاکستان دوواں وچ اغوا کیتیاں عورتاں نوں لبھن لئی کاروائیاں شروع کیتیاں گئیاں۔

دلی وچ، 200 مسلم عورتاں نوں برآمد کیتا گیا۔ جس ویکتی نے زیادہ تر عورتاں نوں بچایا اوہ اکّ بڈھا ہریجن سی (اس جاتی نوں ہن دلت کیہا جاندا ہے)۔ اسدا نام پتہ نہیں ہے، اتے نہ ہی اسدی کارچرنالی دا پتہ ہے۔ پھر وی، جدوں سماجک کارکن ایس قدوئی عورتاں نوں پچھدی سی کہ اوہ اپنے اغواکاراں توں کوئی بھجیاں، تاں اوہناں وچوں اکّ چنگی گنتی نے کیہا: "اکّ بڈھا ہریجن مینوں گھر لے آیا۔"

ہریجن بابا بارے، قدوئی ونڈ اتے ستنتر بھارت دے پہلے دو سالان بارے اپنیاں یاداں، ان پھریڈمز شیڈ وچ لکھدی ہے: "کجھ [اغوا کیتیاں عورتاں] سماجک ورکراں دوارا برآمد کیتیاں گئیاں، کجھ جمیعت کارکناں دوارا، کجھ پولیس دوارا بچائیاں گئیاں۔ اکّ مہتوپورن گنتی اکّ آدمی دوارا برآمد کیتی گئی، جو کہ اکلے کم کر رہا سی۔ اس نیک چمار نے کئی اغوا کیتیاں کڑیاں نوں چھڈایا اتے گپت روپ وچ اوہناں نوں اوہناں دے گھر واپس بھیج دتا۔ کاش میں اسدا نام جان سکدا، پر ایہہ ہمیشہ لئی اکّ گپت رہا۔"

اوہ سچ مچ بھارت دا رب دا پتر سی۔

مہینے دا شبد: شروع کرو

18. آ

19. ایل

20. آدی

21. ارنہ

22. بہ چلنا

23. بساکھ

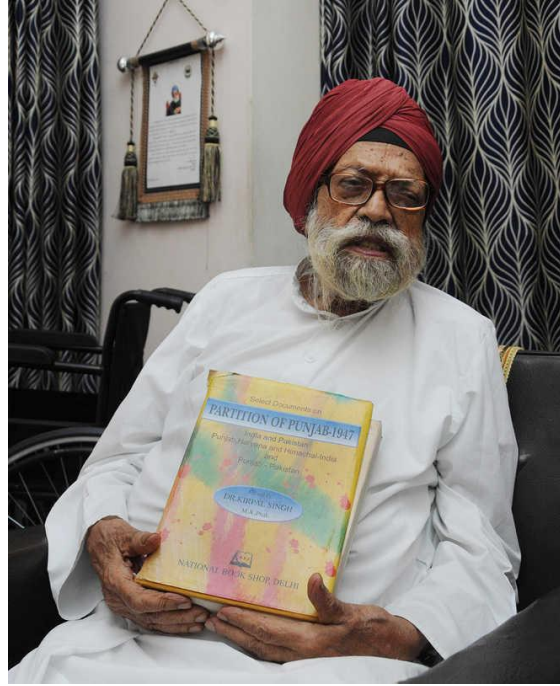
24. چھٹی

25. جھونا

پنجابی ڈگدے دھندے بول:

ٹھوکر/ڈگنا	پرسدھ	شبید
قطب	اتر	اتر
سزکھ ادھار	پورو	پورب
سجاہ لاه	پچھم	پچھم
لوری	چادر لہری	تیز سردی ہوا
پنج	کہہ	سیابی
پونگر	رنگ ساز	ڈائر
چن نیپا	چن گرہن	چند گرہن
چونڈ	کون	کون
سووی	ڈیمک	چٹی کیڑی
مدھ مت	نشے باج	شرابی

گجراں والہ بناؤن والے مہان لوک: کرپال سنگھ

کرپال سنگھ))

اوبناں نے اپنی زندگی دا زیادہ تر سماں ونڈ - جسنے اوبناں نوں اپنی جنم بھومی ، گجراں والہ، جو ہن پاکستان وچ ہے - اتے پنجاب دے اتہاس توں دور کر دتا - دی کھوج وچ بتایا۔ ایہہ ودوان لگبھگ آخری دم تک کم کر رہا سی، ایہہ کسے اجیہے ویکتی لئی حیرانی والی گل نہیں سی جسنے جیون بھر کھوج وچ ڈبیا رہا ہووے۔

وچ جنمے، کرپال سنگھ نے پنجاب یونیورسٹی، لاہور توں اتہاس وچ بیئے (آنرز) اتے دلی 1924 یونیورسٹی توں ایمنے (اتہاس) پراپت کیتی۔ پنجاب یونیورسٹی، چنڈی گڑھ توں اوبناں دی پینیچٹی، پنجاب دی ونڈ 'تے سی۔ اوبناں نے شروع وچ دلی وچ کم کیتا پر جلدی ہی امرتسر چلے گئے، جتھے اوبناں نے اپنے شروعاتی اکادمک کیریئر دے 15 سال خالصہ کالج وچ بتائے، جس وچ اوہ 1950 وچ شامل ہوئے۔

سکھ اتہاسک کھوج 'تے دھیان کیندرت کردے ہوئے، اوہ ڈاکٹر۔ گنڈا سنگھ دی تھان لے لئی جو کالج چھڈ گئے سن۔ اس طرحاں اوبناں کول وڈے کم سن، پر اوہ موقعے نوں چنگی طرحاں نبھاوندے رہے۔ خالصہ کالج وچ رہندیاں، ڈاکٹر۔ کرپال سنگھ نوں انڈین ہسٹوریکل رکارڈز کمیشن دا ممبر نامزد کیتا گیا سی، اتے اوبناں دے فارسی دے گیان نے کالج لائبریری دے پرائیکھاں وچ بہت سارے دستاویزاں نوں ارتھ دتا۔

وچ، مکھ منتری پرتاپ سنگھ کیروں دی مدد نال، اوہ ونڈ اتے پنجاب بارے کھوج کرن لئی 1962 انگلینڈ گئے۔ کرپال سنگھ نے ونڈ دے آرکیٹیکٹاں وچوں اک ورجنل انٹرویو کیتی اتے ویاپک دستاویزاں نال واپس آئے۔ اوہناں نے اس وشے 'تے وستھار نال لکھیا۔

بعد وچ اوہ پنجابی یونیورسٹی، پٹیالہ دے پنجاب ہسٹوریکل سٹڈیز وبھاگ وچ شامل ہون والے سن۔ اک لمبی اتے شاندار سیوا توں بعد، اوہ پروفیسر اتے پنجاب ہسٹوریکل سٹڈیز وبھاگ دے مکھی وچوں سیوامکت ہونے۔ پٹیالہ وچ رہندیاں، اوہناں نے یونیورسٹی وچ موکھک اتہاس وبھاگ دی ستھاپنا وی کیتی۔

اندازاً 50 کتاباں دے لیکھک نوں اگست 2018 وچ اپنی پتی جوگندر کور دی موت نے بہت دکھ پہنچایا۔ اک سکول ادھیاپکا، اوہ اوہناں لئی طاقت دا اک مہتوپورن سروت سی۔ اوہناں دے دو پتر اتے اک دھی اوہناں توں بچے۔

ودوان دوارا لکھیاں کتاباں وچ "جنمساکھی پرمپرا: اک وشلیشناتمک ادھنین"، "سکھ گرواں 'تے درشتیکون"، "د سکھس اینڈ ٹرانسفر آف پاور"، اتے "ہارڈنگ پیپرز رلیٹنگ ٹو پنجاب" شامل ہن۔

اوہناں دیاں بہت ساریاں پیشیور پراپتیاں وچ ایشیاٹک سوسائٹی، کولکاتہ نال اوہناں دا لما سبندھ، اسدی گورننگ کونسل دے ممبر (1992-97) اتے سکتر، اتہاس اتے پرائتو (1995-97) وچوں شامل سی۔ اوہ بھارت سرکار دے اتہاسک ریکارڈ کمیشن دے ممبر وی سن۔

شرومنی گردوارہ پر بندھک کمیٹی نے سکھ اتہاس وچ اوہناں دے شاندار یوگدان نوں ماننا دتی، جویں کہ اکال تخت نے کیتا، جس نے اوہناں نوں 2014 وچ 'راشٹری پروفیسر آف سکھ دھرم' دا خطاب دتا۔ اسے سال، اوہناں دے سمنان وچ اک تیوبار، جسدا سرلیکھ سی 'پنجاب روزنڈ: سوشل آرڈر، اکنامک لائیپھ، کلچرل آرٹیکلیشن، پولیٹکس، اینڈ پارٹیشن'، پنجابی یونیورسٹی، پٹیالہ دوارا جاری کیتا گیا سی۔

پچھلے سال پنجاب وچ اتہاس دیاں پاٹھ پستکاں بارے اک بے تھے وواد نے بھائی سنتوکھ سنگھ دی مہان رچنا 'سری گر پرتاپ سورج گرنتھ' دے سمپادن 'تے اپنے کم نوں پورا کرن لئی اوہناں دے درڑھ ارادے نوں ہور وی ودھا دتا۔ بھاویں شردھانجلیاں دتیاں جا رہیاں ہن، پر ایہہ بھاونا کہ کسے اجیہے ویکتی دوارا چھڈی گئی خلاء نوں بھرنا مشکل ہووے گا جسدا نام اکثر سورگی ڈاکٹر۔ گنڈا سنگھ اتے ڈاکٹر۔ فوجا سنگھ دے نال اکو ساہ وچ لیا جاندا سی۔ پھر وی، ساڈے کول اوہناں

دے کم دا اکّ وڈا سموہ بے جس 'تے بھروسہ کرنا چاہیدا ہے۔ ودوان دا کم اوہناں توں وی ودھ
جیویگا، جوین کہ اسنوں ہونا چاہیدا ہے۔

ششٹاچار: ٹربیون))

مہینے دی شخصیت: مہینے دی شخصیت: گردیال سنگھ راہی، پرسدھ پنجابی
ناول کار، اپنے 91ویں جنم دن 'تے۔

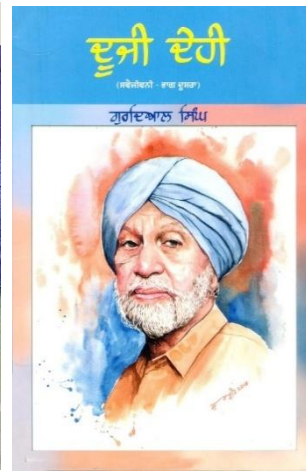
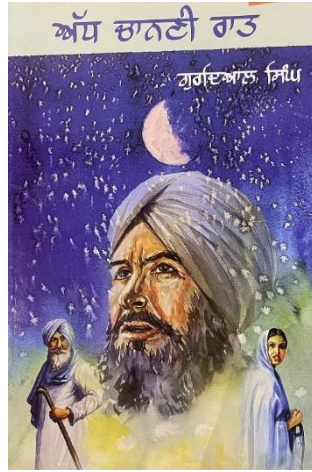

پرو. گردیال سنگھ راہی))

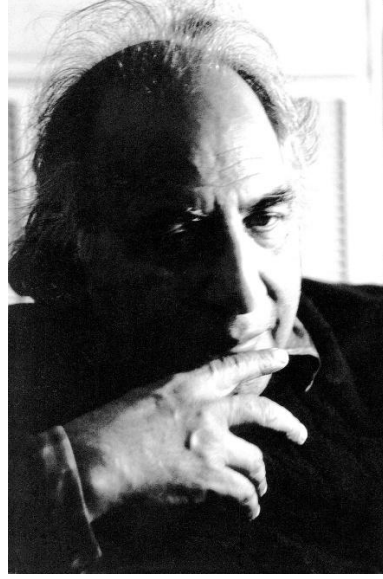
گردیال سنگھ راہی (10 جنوری 1933 - 16 اگست 2016) دا جنم اپنے نانکے پنڈ بھینی فتح (برنالہ) وچ ہویا سی اتے اوہناں دا پالن-پوشن اپنے جدی پنڈ جیتو (فریدکوٹ) وچ ہویا سی۔ بہت سارے پرسدھ پنجابی لیکھکاں وانگ اوہ وی اکے غریب پریوار توں سی، اوہناں دے پتا جگجیت سنگھ اکے ترکھان (ترکھان) سن جدوں کہ اوہناں دی ماں نہال کور اکے گھریلو عورت سی۔ غریبی دے کارن، اوہناں نوں اکے نوجوان گردیال نے وی 12 سال دی چھوٹی عمر وچ اپنے پتا نال کم کرنا شروع کر دتا۔ ایہناں وتی سنگھرشاں اتے سخت محنت کارن اوہ کلا وچ اپنی دلچسپی چھڈ دیویگا اتے اس دی بجائے سکھیا 'تے دھیان کیندرت کرنا شروع کر دیویگا۔ لگاتار غریبی اتے سماجک لہراں دی گھاٹ کارن گردیال نوں سکولوں لگبھگ باہر کر دتا گیا سی۔ جیتو مڈل سکول دے ہیڈ ماسٹر مدن موہن شرما نے جگجیت سنگھ نوں یقین دوا یا کہ نوجوان گردیال نوں اپنی پڑھائی جاری رکھن دی اجازت دتی گئی ہے، بہاویں کہ اس دے پتا لگاتار ضد کردے رہے کہ سماجک نیماں کارن ایہہ وار تھ ہووے گا۔ پھر وی گردیال اپنیاں میٹرک پریکھیاواں پاس کرن اتے اپنے پتا نوں غلط ثابت کرن وچ سفل ثابت ہویا، جدوں کہ نال ہی کئی اوڈنڈے نوکریاں وی کردا رہا۔ 14 سال دی عمر وچ گردیال دا ویاہ بلونت کور نال ہویا سی اتے اوہ اپنے پریوار دا پالن-پوشن کرن لئی اپنی سکھیا نوں روک دندا سی۔ بن تک دی اپنی سکھیا نال اوہ 1954 توں پرائمری سکھیا لئی ادھیان دا کم شروع کرن دے یوگ ہو گیا سی، جو کہ سکھیا دے اپنے پچھا نوں آگے ودھاؤن لئی اس دے لئی پیرینا بن گیا۔ اکے نویں بھاون نال اسنے انگریزی اتے اتھاس پروگرام وچ بی. اے. وچ داخلہ لیا جو اوہ 1964 وچ پورا کریگا، جس نال اسنوں 1963 توں مڈل اتے سیکنڈری سکول دے

ودیار تھیاں نوں پڑھاؤنا وی شروع کرن دی آگیا ملی۔ اسنے اپنی بی.اے۔ 1967 وچ ایم.اے۔ دی ڈگری پراپت کیتی۔ اپنی اچّ سکھیا توں بعد گردیال نوں اکّ سرکاری لکچرار وجوں نیوکت کیتا گیا، جو کہ اسنے اگلے 15 سالوں لئی فریدکوٹ دے برجنڈرا کالج وچّ اکّ بھومکا نبھائی۔ اوہ اس توں بعد پٹیالہ یونیورسٹی وچّ ریڈر وجوں اکّ بھومکا نبھائیگا جتھوں اوہ 1995 وچّ اپنی پروپھیسر شپ توں سیوامکت ہو گیا۔ اسدا ادھیاپن دا کھیتر پنجابی بھاشا وچّ سی، جو کہ دہاکیاں توں پچھوکڑ وچّ اس دے کریئر دے نال چنگی طرحاں پورک سی۔ گردیال نے اپنے ساہتک کریئر دی شروعات ہولی۔ ہولی 1957 وچّ 'بھاگنوالے' نامک اکّ چھوٹی کہانی نال کیتی، جو اسے سال پنج دریا میگزین وچّ پرکاشت ہوئی جسوں موہن سنگھ دوارا سمپادت کیتا گیا سی جو خود آدھونک پنجابی کویتا دے موڈھی سن۔ ساہت وچّ اسدا کریئر 1962 تکّ رکیا جدوں اسنے اپنی اگلی رچنا 'سگی پھل' سرلیکھ والی چھوٹیاں کہانیاں دا سنگریہ لکھیا، جس توں بعد 1964 وچّ 'چن دا بوٹا' لکھیا۔ ایہہ چھوٹیاں کہانیاں سنگریہ سمپادک گربخش سنگھ دی اگوائی بیٹھ 'پریٹلڑی' میگزین وچّ پرکاشت کیتے جانگے۔ گردیال سنگھ اپنیاں چھوٹیاں کہانیاں نال معمولی طور 'تے سفل رہے اتے اپنی سکھیا دے نال اس سماتانتہ کریئر نوں جاری رکھ سکدے سن، پر اوہ اپنے پرکاشناں نوں ناولوں وچّ وی وبھنتا پردان کرنگے۔ اوہناں دی مکھ پراپتی 1964 وچّ ناول 'مڑھی دا دیوا' نال ہوئی، جسدی چوتھی اتے آخری کاپی پرکاشت ہون توں پہلاں 3 سو دھاں ہوئیاں۔ پنجابی ساہتک بھائیچارے وچّ اس ناول نوں اچّ تکّ کھیتری بولی (ملوئی) وچّ لکھی گئی سبھ توں ودھیا رچنا منیا جاتا ہے، اتے اسنوں پٹیالہ بھاشا وبھاگ ولوں ساہتک انعام وی ملیگا۔ اپنے ساہتک کریئر دوران گردیال سنگھ راہی نے بہت ساریاں بال کہانیاں، چھوٹیاں کہانیاں، کہانی سنگریہ، ناول، ناٹک اتے 2 بھاگاں والی سوے-جیونی لکھی۔ اوہناں دیاں کجھ رچناواں دا انگریزی اتے پارسی وچّ انوواد وی کیتا گیا سی۔ اپنی زندگی دوران، سنگھ نے کئی سمنان جتے، جیہناں وچّ 1975 وچّ پنجابی وچّ ساہت اکادمی پرسکار (ناول 'ادھ چاننی رات' لئی)، 1986 وچّ سوویت لینڈ نہرو پرسکار، 1992 وچّ بھائی ویر سنگھ گلپ پرسکار، 1992 وچّ شرومنی ساہتکار پرسکار، 1998 وچّ پدم شری اتے 1999 وچّ گیانپیٹھ پرسکار شامل ہن۔

وچّ گردیال سنگھ راہی نوں جیتو ستھت اپنے گھر وچّ دل دا دورہ پیا جس کارن اوہ انشک 2016 طور 'تے ادھرنگ دا شکار ہو گئے۔ بعد وچّ سال 13 اگست نوں اوہ بے ہوش ہو گئے اتے اوہناں نوں وینٹیلیٹر لانیپھ سپورٹ لئی بٹھنڈہ دے اکّ ہسپتال وچّ لجايا گیا۔ اوہناں دی صحت یابی وچّ کوئی پرگتی نہ ہون کارن، جیوں سہانتا توں ہٹائے جان توں بعد، 16 اگست نوں اوہناں دا دیہانت ہو گیا۔ اوہ اپنے پچھے اپنی پتنی بلونت کور دے نال-نال اپنیاں 2 دھیاں اتے اکّ پتر چھڈ گئے۔

پنجاب دا پرسدھ پریوار: پنجاب دا پرسدھ پریوار: بلونت گارگی، لیکھک، ناٹک کار

بلونت گارگی))

بلونت گارگی (4 دسمبر 1916 - 21 اپریل 2003) اکّ بھارتی پنجابی بھاشا دے ناٹک کار، تھئیٹر نرڈیشک، ناول کار، چھوٹی کہانی لیکھک، اتے اکادمک سن۔

دسمبر 1916 نوں، سہنا، برنالہ (پنجاب) دے کینال ہاؤس وچ، بلونت گارگی دا جنم سرہند نہر 4 دے نیڑے اکّ گھر وچ ہویا سی، جو کہ اس جگہ لئی مشہور سی جتھے رضیہ سلطانہ نوں قید کیتا گیا سی۔ سنجائی وبھاگ وچ اکّ ہیڈ کلرک، شو چند گرگ دے پریوار وچ دوجا پتر، اوہ بھارتی اتے پنجابی سابت دی دنیا وچ اتہاس رچدا رہا۔

گارگی نے سرکاری کالج لاہور توں پڑھائی کیتی، اتے لاہور دے ایپھسی کالج توں اپنی ایم.اے. (انگریزی) اتے ایم.اے. (راجنیتی وگیان) پوری کیتی۔ اسنے کانگڑا ویلی وچ نورا رچرڈس دے سکول وچ تھئیٹر دی پڑھائی وی کیتی۔

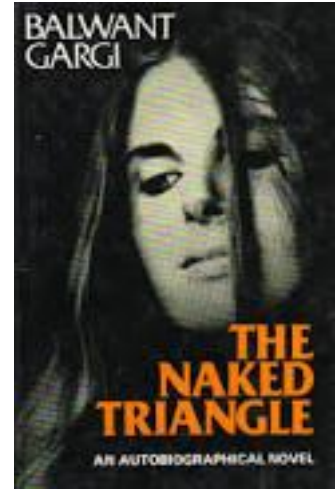
گارگی نے کئی ناٹک لکھے، جیہناں وچ لوہا کٹ، کیسرو، کنک دی بلی، سوہنی مہیوال، سلطان رضیہ، سونکن، مرزا صاحبہ اتے دھونی دی اکّ اتے چھوٹیاں کہانیاں مرچا والا سادھ، پٹن دی بیڑی اتے کوار دیسی شامل بن۔ اس دے ناٹکاں دا انواد 12 بھاشاواں وچ کیتا گیا سی، اتے ماسکو، لنڈن، نویں دلی اتے سنیکت راج امریکہ سمیت دنیا بھر وچ پیش کیتا گیا ہے۔

اس ناٹکی سنگریہہ توں علاوہ، گارگی دیاں چھوٹیاں کہانیاں انگریزی وچ پرکاشت ہونیاں شروع ہونیاں۔ نیویارک سٹی وچ پرکاشت اکّ کتاب، پھوک تھئیٹر آف انڈیا اتے انگریزی اتے پنجابی وچ دو اردھ-آتمجیونی ناول، د نیکڈ ٹرائینینگل (ننگی دھوپ) اتے د پریل مونلانیٹ (کاشنی ویہرا) نے

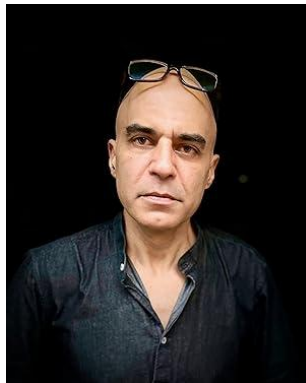
اسنوں وشوویا پی دھیان دے ساہمنے لیاندا۔ بلونت گارگی پنجابی وچّ ناٹک لکھن دے موڈھیاں وچوں اکّ سن اتے دوردرشن 'تے اوہناں دے ناٹک "سانجھا چلھا" دے نرمان اتے پرسارن نوں دیش بھر وچّ پرشنسا ملی۔ گارگی نوں 1962 وچّ اوہناں دی کتاب "رنگ منچ" لئی سبھ توں اچّ بھارتی ساہتک پرسکار، ساہت اکادمی پرسکار نال سنمانت کیتا گیا سی۔ اس توں بعد پدم شری (1972) اتے 1998 وچّ پنجابی ناٹک لکھن وچّ سنگیت ناٹک اکادمی پرسکار ملیا۔ گارگی ساہت اکادمی اتے سنگیت ناٹک اکادمی دوویں پرسکار جتن والے کجھ کلاکاراں وچوں اکّ ہے۔

بلونت گارگی نے واشنگٹن یونیورسٹی وچّ دو سال (1966-67) پڑھایا، جتھے اوہ جین ہینری نوں ملے، جو بعد وچّ اوہناں دی پتی بن گئی۔ ایہہ سماں اوہناں دی آتمکتھا "دِ نیکڈ ٹرائیننگل" دا آدھار سی۔

بلونت گارگی انڈین تھیٹر وبھاگ، پنجاب یونیورسٹی، چنڈی گڑھ دے سنستھاپک۔نردیشک سن۔ وبھاگ دے اوپن۔ایئر تھیٹر دا نام اوہناں دے نام 'تے رکھیا گیا ہے۔ اس دے ودیارتھیاں وچّ انیم کھیر، کرن کھیر، ستیش کوشک، پونم ڈھلوں اتے کئی ہور موجودہ بالیوڈ ستارے شامل ہن۔

اسدا ویاہ گئی ہینری نال ہویا سی پر اسدا طلاق ہو گیا سی اتے اس دے دو بچے سن

منو گارگی پتر بلونت گارگی))

منو گارگی، نرماتا، نردیشک، اداکار اتے امریکہ وچ سیٹل

منو گارگی د ڈبل (2011)، د پینٹ بٹر پھالکن (2019) اتے سائیلینس (2016) لئی جانی جاندی ہے

جنت گارگی پتر بلونت گارگی))

ویسٹبروک جنت گارگی نوں دستاویزی (ایکسکلوسو) دے مکھی وجوں ٹیپ کردا ہے اتے امریکہ وچ سیٹل ہو جاندا ہے

جنت گارگی اک ایمی اتے پیبوڈی جیتو نرماتا اتے اکیڈمی اوارڈ جیتو دستاویزی، ٹمر آف سول (...جان، جدوں ریوولوشن کاڈ نٹ بی ٹیلیویژن) دی کارجکاری نرماتا ہے۔ اک انوبھوی فلم

کارجکاری اتے رچنامک نرماتا دے روپ وچ، گارگی نے Netflix, Hulu, ESPN, HBO سمیت Max, Amazon, Paramount+, NEON, Disney+ Fox Searchlight شیلیاں اتے پلیٹفارماں وچ کئی پرسکار جیتو فلماں اتے لڑیواراں دا وکاس اتے نرمان کیتا ہے۔

گارگی اکیڈمی آف موشن پکچر آرٹس اینڈ سائنسز (AMPAS) دی ممبر ہے، جو کہ پروڈیوسرز گلڈ آف امریکہ (PGA) ہے، واشنگٹن پھلمورکس اتے د ریڈپھورڈ سینٹر، اک غیر-منافع سنستھا ہے جو لوکاں نوں شامل کرن اتے ویاورن سنبندهی کاروائیاں نوں اتشابت کرن لئی میڈیا دی شکتی دی ورتوں کردی ہے، دے بورڈ آف ڈائریکٹرز وچ سیوا نبھاوندی ہے۔

خزانہ کاروبار: انونڈے پنجاب وچ امرتسر دی شان

لاہور - راجا، امرتسر - وزیر، اتے لدھیانہ - فقیر۔ اس طرحاں اک بزرگ امرتسر وپاری ونڈ توں پہلاں دے پنجاب دا ورنن کردا ہے۔

بھاویں لدھیانہ پنجاب دی موجودہ وپارک راجدھانی ہے، پر ونڈ توں پہلاں امرتسر نوں ایہہ رتبہ پراپت سی۔

اوبناں دنان دوران، انونڈے پنجاب دی راجدھانی لاہور، اس نال شاہی راج دا پرہاوا جڑیا ہویا سی۔ جدوں کہ ہرمندر صاحب دا شہر امرتسر اک مہتوپورن وپارک کیندر سی۔ اسدا رتبہ اک وزیر ورگا سی، جو راجے دے وت پر بندھن دا انچارج سی۔

امرتسر چاہ وپاری ایسوسی ایشن دے پردھان چھوٹا بھٹ پٹیل کھندے بن، "لاہور، اپنیاں وکاری و دیک سنستھاواں اتے سندر باغاں دے نال، اج چنڈی گڑھ دے سمان شان دا آند ماندا ہے۔"

اوبناں دنان دے امیر اتے مشہور لاہور وچ وسنا پسند کردے سن، پر امرتسر وچ وپارک بھائیچارے لئی اپنے آکرشن سن، پٹیل دسدے بن۔

پٹیل کھندے بن، "دور-دور توں لوک چنڈی گڑھ وکھے ہرمندر صاحب دے درشن کرن اتے وپارک سودے کرن لئی آوندے سن۔" مہاراجہ پنچت سنگھ نے امرتسر نوں اک مہتوپورن وپارک کیندر بناؤن وچ وڈا یوگدان پایا۔

توں پہلاں دے دنان نوں یاد کردے ہوئے، پٹیل کھندے بن کہ وپاری افغانستان دے قابل، 1947 کھندھار اتے جلال آباد توں چاہ، مصالحے، انی کپڑے، کمبل، سلانی ماچس اتے ہور کئی گھریلو سمان خریدن لئی آوندے سن۔ پٹھان سکے میویاں دا ڈھیر لے کے آوندے سن اتے اپنیاں ضرورتاں لئی اوبناں دا آدان-پردان کردے سن۔

اج وی، امرتسر اک مہتوپورن چاہ وپار کیندر ہے۔ ہری چاہ افغانستان نوں نریات کیتی جاندی ہے اتے اوتھوں واہگا سرحد راہیں سڑک راہیں سکے میوے آیات کیتے جاندے بن۔

چاہی دے وپار دا حوالہ دیندے ہوئے، پٹیل کھندے بن کہ اوبناں دنان وچ ستھانک وپاری ہری اتے کالی چاہ کلکتہ اتے دکھنی بھارت وچ خریددے سن اتے بعد وچ اسنوں افغانستان پہنچاؤندے سن۔

امرتسر صراف وپاری ایسوسی ایشن دے پردھان رام لدھیانہ ابوجا دے انوسار، امرتسر دے ہور آکرشناں وچوں اک گنجھل دار٪ ڈزائین کیتے سونے دے گہنے سن۔

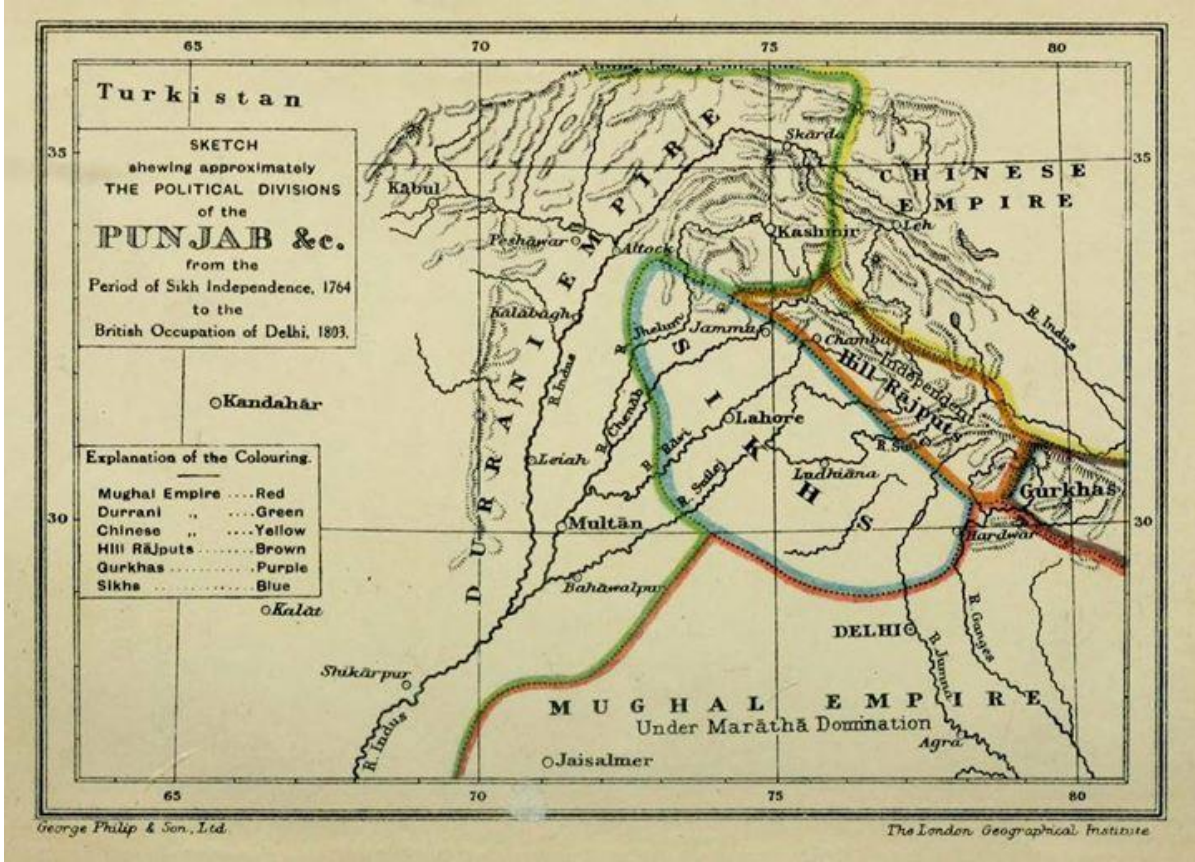
گرو بازار، جو اجے وی اپنے گہنیاں لئی مشہور ہے، بریٹیش عورتاں دوارا اکثر آؤندا سی۔

ایہہ شہر شطرنج دے ٹکڑیاں لئی وی اکّ پسندیدہ ستھان سی جو ہاتھی دند توں اکرے گئے سن اتے برٹین نوں نریات کیتے گئے سن۔ شطرنج دے ٹکڑے ہن چندن اتے گلاب دی لکڑ توں بنائے جاندے ہن۔

شہر دے نریات دا وڈا حصہ ہن پاکستان نوں سڑک اتے ریل لنکاں راہیں بندا ہے۔

کورٹسی: (Rediff.com)

خزانہ پرا لیکھ دستاویز:

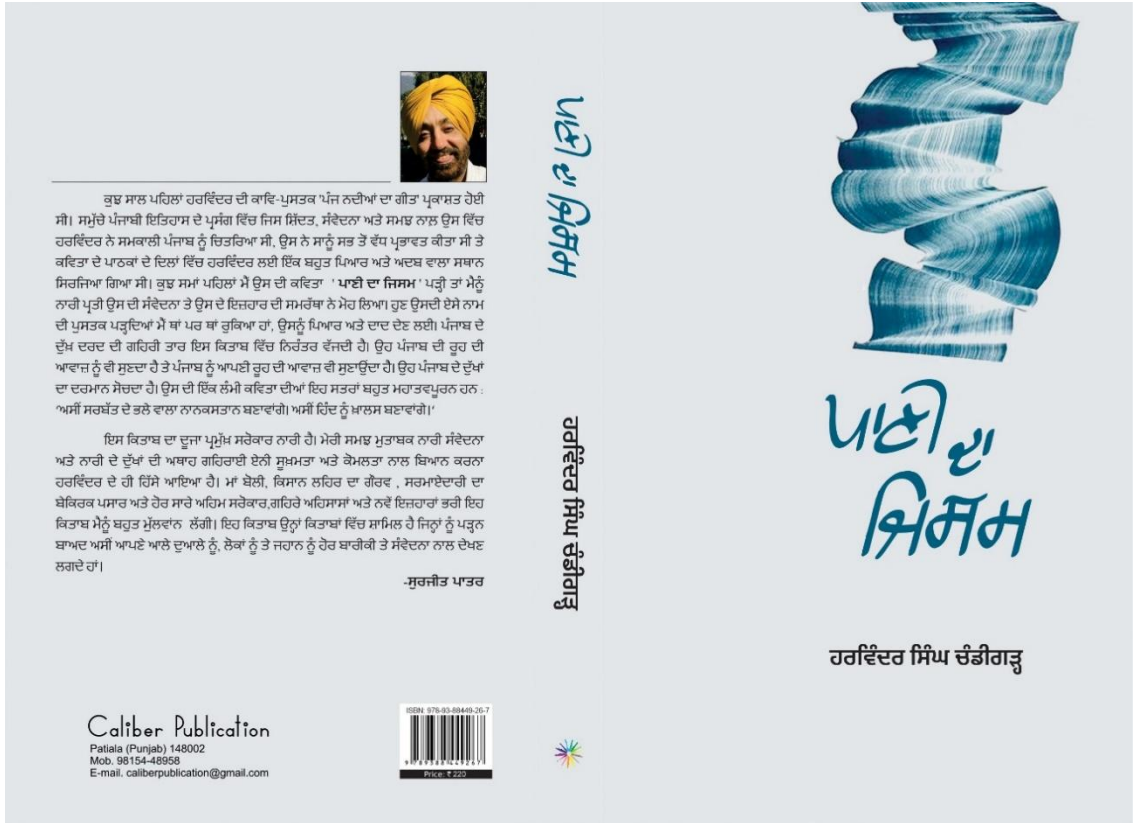
ڈجیٹل درلبہ کتاب:

سکھاں دا اتہاس قوم دی اتپتی توں لے کے ستلج دیاں لڑائیاں تک

جوسف ڈیوی کنگھم (1812-1851) دوارا

ہنپھری ملپھورڈ، لنڈن دوارا پرکاشت - 1918

پستکسمیکھیا: پنجابیت دے رنگ وچ رنگی وشال مانوی سروکاراں والی کویتا : پانی دا جسم

منیریت جس

سہانک پروفیسر تے کھوجار تھی،

پنجاب یونیورسٹی چنڈی گڑھ |

پرسدھ چینی لیکھک تے آلوچک لو شن نے اکت تھان لکھیا بے کہ “ ہر طرحاں دا ساہتہ پرچار بے، پر ہر طرحاں دا پرچار ساہتہ نہیں بے | ” لو شن دے اس چھوٹے جہے کتھن وچ کسے وی ساہتہ کرت نوں انگن لئی بنیادی سیدھ موجود بے | ایہہ سطر کسے وی ساہتہ کرت اندر سنویدنا، سروکاراں تے سہج دی ایکتا تے زور دیندی بے | تت تے روپ (Form and Content) دے سنگم نوں پرگٹاؤندی ایہہ سطر ہر وندر سنگھ چنڈیگڑھ دی کویتا نوں پڑدیاں، مانڈیاں تے ملانکن کردیاں میرے نال رہی بے | جوین کہ پیپر دے سرلیکھ توں ظاہر بے کاو پستک، پانی دا جسم، دا وشاگت پساں بہو دشاوی بے اتے حدان، سرحدان، جاتان، دھرماں، نسلان تے لنگک وٹڈیاں توں پار جاکے سمچی مانوتا دے سروکاراں نوں کلاوے وچ لیندا بے پر اس دے باو جود کوی دی سنویدنا تے نظریہ پاٹھک نوں پنجابیت تے پنجابی تہذیب نال ڈونگھی طرحاں جڑیا تے اس وچ رنگیا بویا وی دسدا بے | کوی دی وشوی سنویدنا تے بابے ناتک، صوفی فقیراں، وارث شاہ

ورگے قصہ کاراں توں لیکے آزادی پروانیاں تکّ دا پرہاؤ پرتکھ دسدا ہے | اس سیمت پرچے
تے سیمت سمیں اندر لگبھگ دو سو صفیاں تے پھیلیاں 106 کویتاواں دے سمجے تھیمک پساں
نوں کلاوے وچ لینا کسے طرحاں وی سنبھو نہیں ہے پرتاں وی اس وچّ اس کاؤ پستک دے
اگھڑویں سروکاراں نوں پھڑن دی کوشش کیتی گئی ہے |

ہروندر سنگھ دیاں کویتاواں دا کیندری دھرا پنجاب ہے | اسدیاں کویتاواں پنجاب دے
سماج، اتہاس، سبھیچار، لوکدھارا تے وراثت دی اصل روح نال آتمسات بوکے سابمنے آؤندیاں ہن
| موجودہ دور وچّ جدوں وکھو – وکھ سوڑے ہتاں راہیں پنجاب نوں پرہاشت کرن جاں اس دے
نقش وگاڑ کرن دیاں کوششاں لگاتار جاری ہن تاں اوہناں دیاں کویتاواں اس روپ وگاڑ نال دست
پنجہ لیندیاں اسدی اصل روح نوں ستھاپت کرن ولّ رچت ہن | ایہہ کویتاواں حدان – سرحدان تے
دھرمان دیاں ونڈیاں توں پار جاندیاں اس سانجھے پنجاب دا ترانہ گاؤندیاں ہن جس وچّ فرید وی
ہے، نانک وی، بلہا وی تے گوہند وی | اسدیاں کویتاواں “ملیرکوٹلے دا نواب ہے میرا پنجاب”،
“دلا شملہ ساندل بار دا”، “جے خان نہ بندے”، “سانجھاں دے سانجھے ترانے گائیے” اتے
“اسیں اکّ ہور پاکستان نہیں بناوانگے” آدی اس پکھوں مہتوپورن ہن | اوہ لکھدا ہے،

اسیں اکّ ہور پاکستان بناؤن دی بجائے

ہند نوں ہی خالص بناوانگے

ہندواں دے گورو مسلم پیر دی سوچ تے ...

سربت دے بھلے والا

کائناتی ناکستان بناوانگے

اسیں اکّ ہور پاکستان نہیں بناوانگے |

کائناتی ناکستان دا وشال بمب اس بونی سیاست دا پاج اگھیزدا ہے جسنے نانک دے سندیش
نوں خطیاں، دھرمان تے پہراویاں دی سیاست تکّ سیمت کر دتا ہے | ایہہ سطران پنجاب اندر
دھارمک ونڈیاں پاؤن والی سیاست نال نہ صرف سدھے ٹکراء وچّ آؤندیاں ہن بلکہ اس سیاست
نوں “پاکستان” نال تلناؤندیاں اس دے کوچ نوں وی ننگا کر جاندیاں ہن | اسے سندرہ وچّ کویتا
“اکّ چاندنی چونک ہور” نوں دیکھیا جا سکدا ہے جہڑی کالے فرقو دور اندر وی عام لوکاں اندر
بھائیچارک سانجھ دی بات پاؤندی، لوکاں وچّ نقلی پاٹک کھڑے کرن دیاں کوششاں دا پرداچاک
کردی ہے | سچی گھٹنا تے ادھارت اس کویتا نوں چاندنی چونک نال تلنا دیکے کوی اوہناں انجان،

گم نام لوکاں دے سرژ تے حوصلے نوں ادتی سلام پیش کردا ہے، جہناں اس کالے دور اندر وی سانجھیوالتا دے سنیہے نوں داغ نہیں لگن دتا|

اسے سندربھ وچ “کرم کانڈی بے ادبی کانڈ” تے “گورو دی بے ادبی کوئی نہیں کر سکدا”، سمکالی پنجاب دی شانتی تے بھائیچارے نوں لامبو لاؤن دیاں لگاتار کوششاں دا پاج اگھیڑدیاں گورو پرتی دکھائی جا رہی نقلی تے دنبھی سردھا تے وی چوٹ کردیاں بن | ایہہ کویتاواں شبد گورو تے گرمت دی سکھیا توں مکھ موڑ کے دھرم دے کیول باہری دکھاوے والے روپ تک سیمت کر دین دے مقابلے اس دے وچاردھارک پکھ نوں اچیاؤندیا بن | کوی لکھدا ہے،

گورو دا اصل “

پرکاش

تے

سکھاسن

تاں ساڈے متھیاں وچ ہندا ہے

ایسے گورو دی بے ادبی بھلا کوئی کویں کر سکدا ہے|”

اج جدوں بے ادبی دے نام ہیٹھ دھارمک کٹڑ پنا مند – بدھی تے نتانے لوکاں دے لہو نال اپنی پیاس بجھا رہا ہے تاں ایہناں سطران وچ چھپیا سندیش ٹھنڈی ہوا دے بلے ورگا ہے|

اس کاؤ پستک دا دوجا پر مکھ سروکار عورت نال سبندھت وکھ وکھ احساساں راہیں وئکت ہندا ہے| پستک دے سرلیکھ ہیٹھلی کویتا “پانی دا جسم” کوی دے عورت پرتی ات سوخم احساساں دی گہری پیشکاری کردی ہے | ایہہ عورت نوں محض دیہہ، کامک انند دی وستو تے جانیداد سمجھن دے سماجک طور تے بہارو رجھان نوں رد کرن تک تے عورت نوں سمپورن منکھ وجوں تسلیم کرن تک ہی سیمت نہیں رہندی سگوں اس توں اگے جانیدیاں عورت دی اس منکھ وجوں سویکرتی نوں مرد دی مانسک، سریرک پورنتا لئی لازمی قرار دیندی ہے| جس طرحاں اپنی کتاب *Seeing Like a Feminist* وچ نویدتا مینن لکھدی ہے کہ اک ناریوادی ہون لئی کسے دا عورت ہونا لازمی نہیں سگوں اس لئی عورت اپر اتہاسک طور تے ہونی بر زیادتی تے سوال چکنا ضروری ہے، اس طرحاں ہر وندر سنگھ دیاں کویتاواں عورتاں نال بندے و تکرے، جبر، دابے تے انیاں تے سوال اٹھاؤندیاں اسنوں ناریوادی لوکاں دی قطار وچ کھڑا کردیاں بن |

“ننگیلی”، “عورت عورت دی دشمن نہیں بندی”، “آدی ادھوری درویدی”، “ایہہ کیسا شبد کوش

ہے، “ویسواواں عورتاں،” “ربّ دیاں رکھیلاں،” “ناری پرواز – گھر توں اغاز،” “جنداں ممتاجا دے مقبرے،” تے “کدیسناں” آدی کویتاواں عورت اپر پتر ستا، دھارمک، سماجک، مرداویں تے آرتھک دابے دے وکھ وکھ پہلواں نوں اجاگر کردیاں ہن | اس سبندھ وچّ کدیسنا کویتا دا ذکر خاص طور تے ضروری ہے | پنجاب اندر پیسے نال جبری ویاہ دا شکار ایہناں عورتاں دی پیڑ ساڈی سماجک سنویدنا چوں خارج ہی رہی ہے | اجمیر سنگھ اولکھ نے “جھناں دے پانی” تے جتندر براڑ نے “کدیسن” ناٹک راہیں ایہناں عورتاں دا درد بیان کرن دی کوشش کیتی ہے | سماج دے بالکل حاشیے تے جون ہنڈھاؤندییاں ایہناں عورتاں دے درد دی بات پاؤن راہیں ہر وندر سنگھ اپنی کاو سنویدنا دے اس پساں دے درشن کراؤندا ہے جسوں سماج دی بالکل کئی تے وچردے لوکاں دے درد دی وی تہاہ ہے |

کیہی ساڈی ہونی ایسی کسے دی نی ہونی“

بنا لاواں پھیریاں ویاہ

مہندی نہ کلیرے نہ سہاگ والے گیت

جنگ ڈھکی سکیاں دی آ

سپنے سندھوری سارے الھڑ وریس وچ

ہو گئے سی سڑ کے سواہ“

ربّ دیاں رکھیلاں” جتھے ارت اپر مرداویں دابے دی دھارمک سرپرستی نوں دیو داسی پرتھا “ راہیں ستھاپت کرن تے سوال اٹھاؤندی ہے اتھے “ایہہ کیہا شبد کوش ہے کویتا” عورت اپر دابے اندر بہاشا اتے دھرم دے پترکی چرتہ دی سوکھمتا نوں ساہمنے لیاؤندی ہے |

عورت دا اکّ روپ دہی ہے جس لئی کوی دا پیار، دھیاں نال سبندھت کویتاواں وچوں وار – وار جھلکدا ہے | ایہہ پیار کوی دے اپنے نجی انوبھو چوں اگمدیاں وی، دھیاں پرتی سرو سانجھیاں

بھاونواں دی ترجمانی کردا ہے | کوی نے ایہہ پستک اپنیاں دھیاں تے ساری دنیا دیاں دھیاں نوں سمرپت کیتی ہے تے درسایا ہے کہ اسدا عورت پرتی اپنے نظریہ دھیاں دے رشتے دے پرزم چوں ننگھکے وشال ہندا ہے |

عورت دی دشمن نہیں ہندی ” کویتا، پتر ستا دے اس سوخم روپ دے دیدار کرواؤندی “
 بے چہڑا عورت دی ہونی نوں اس حد تک قابو کر کے رکھدا ہے کہ اسنوں ایہہ وی پتہ نہیں لگدا
 کہ اوہ اپنی ہی ذات نال کڈا وڈا ظلم کما رہی ہے | اس نوں جویں پاش نے راج ستا دے “ ترل
 بنیرے ” وچ بدل جان دے بمب راہیں روپمان کیتا سی اسے طرحاں پتر ستا دے جیون دی ہر کلا وچ
 رم جان دے پرسنگ وچ سمجھیا جا سکدا ہے | ایہہ سماج دے ہر انگ وچ کینسر سیلاں وانگ رچ
 گئیاں جگیرو ماتتاواں دے خونخار روپ نوں ساہمنے لیاؤندی ہے | اس سندر بہ وچ مینوں یاد آؤندا
 ہے کہ ہریانے نال سبندھت اکّ دوست نے مینوں دسیا سی کہ ہریانے وچ جدوں آنر کلنگ ہندی ہے
 تان دھی دا قتل اسدی اپنی ماں کولوں کروایا جاندا ہے | ایہہ پترکی دا ایہی خونخار روپ ہے، جس
 نوں ہروندر جی دی کویتا ایہناں شبدان نال ساہمنے لیاؤندی ہے،

پر جو دسدا ہے اوہی سچ نہیں ہندا “

عورت عورت دی دشمن نہیں

عورتاں وچ چھلیڈا بن کے

داخل ہو چکا پتا پرکھی سوچ دا ناگ

عورت دا دشمن ہے |”

گوبراہا ” کویتا بھارتی سماج اندر لے ذات پاتی دا بے دی کرورتا نوں ساہمنے لیاؤندی “
 پاٹھک دے من نوں جھنجوڑن دی سمرتھا رکھدی کویتا ہے | اکّ اجیہے ظلم دا ورنن کردی کویتا
 جسدا ورنن کردیاں کوی دے ہتھ وی کمب جاندا ہے بن،

میتھوں تان ایہہ کہانی “

ہور اگے سنائی نہیں جا رہی

کرتی قبیلے دے لوکاں نے جیوی کنجھ ہوویگی؟”

اسے طرحاں “ننگیلی ” ، “ات آدھونک گورو دکھنا”، “سوشل ڈسٹینسنگ بنام سماجک کرونا” آدی
 کویتاواں وی اسے قسم دیاں کویتاواں بن | کرونا کال دوران سوشل ڈسٹینس بنائی رکھن دے
 حکماں تے وینگ کردیاں کوی دلتاں نال صدیاں توں ہندے رہے چھوت چھات دے وکرے تے
 قراری چوٹ ماردا ہے | اوہ لکھدا ہے

چھوت دی بیماری کی ہندی ہے “

ساڈے توں ودھ کون جان سکدا ہے
 جہناں دے انگ چھوہن نل ہی
 تہانوں بھٹّ دی انفیکشن ہو جاندی ہے
 سماجک کرونا دی انفیکشن
 ایہہ سوشل ڈسٹینس جسدی تسیں
 رہرسل کر رہے ہو
 موت توں ڈرکے
 ساڈی زندگی دا حصہ ہے
 صدیاں توں |”

اج جدوں لکھنا محض اکّ کسب بن چکیا ہے تے لیکھک دی سماج تے منکھتا پرتی
 ذمے واری تے پرتیبدهتا پچھے رہ گئی ہے تان کوی ہر وندر سنگھ “دھنّ لکھاری نانکا” راہیں
 لیکھک دے اصل سماجک کرتو دے سنمکھہ کردا ہے | کویتا چاہے آتم آلوچنا دی سر راہیں اپنے آپ
 بارے شنکا دے روپ وچ پرگٹ ہندی ہے پر اصل وچ اجیہی کویتا ادوں ہی لکھی جا سکدی ہے
 جدوں لیکھک حقیقت وچ لیکھنی دے کرم نوں اپنی روح نال آتمسات کر لیندا ہے | کوی پستک دی
 پہلی کویتا “ارداس” بھاویں بہت سرل تے سنکھیپ جا پدی ہے، پر ایہہ لیکھک دی پرتیبدهتا دا
 مینیپھیسٹو ہے جس راہیں اوہ دسدا ہے کہ اپنی کویتا راہیں اصل وچ اوہ جس چیز دا پرچار کرنا
 چاہندا ہے، اوہ سمجی دنیا نال موہ تے فکر دا نظریہ ہے | “عوام دے سی سی ٹیوی کیمرے” کویتا
 راہیں کوی پنجابی ساہت دی نابری دی روائت تے ہمیشہ نتانیا نال کھڑکے زور اور نال ٹکر لین دی
 روائت نوں اچیاؤندا ہے | جویں لوک کوی پاش “میرے توں آس نہ کریو کہ میں تہاڈے چگلے
 سوانداں دی گلّ کراں گا” دے کٹھور بمب راہیں لوک پکھی لیکھک دے کرتو نوں نسچت کردا ہے
 اس طرحاں ہر وندر جی دی کویتا اعلان کردی ہے،

اسیں “

سلطاناں حکمراناں دے کرسی نامے

جمن مرن متیاں جاں ہاراں جتان دے وکھیان نوں

اتہاس کہن والے

تنخواہیئے اتہاسکار وی نہیں

اسیں تاں لوکاں دے پنڈیاں، تے اگری

تے تاریخ دیاں پستکاں وچ انگولی، انکھی

تواریخ دے قلم کرتی

شبد شلپی ہاں | ”

پون گورو پانی پتا ماتا دھرت مہٹ ” دا سندیش ہروندر جی دی وشوی چیتنا دا انکھڑ ”

انگ ہے | ” بے آب پنجاب ”، ” پنچھی گھر بنایا ہے ”، ” پھلّ دا نظام ”، ” کالی وینی ”، ” کائناتی

لیلہ ”، ” دھرتی دے شاعر ” آدی انیکاں کویتاواں چ کوی دا قدرت پیار تے و اتاورن دی تباہی نل

جڑے مانوی سروکار وار وار پرگٹ بندے ہن | اسدا قدرت پرتی موہ محض اپبھاوک نہ ہوکے قدرت

دی تباہی لئی ذمے وار طاقتاں دی اصل نشان دیہی کرن ولّ رچت دسدا ہے جدوں اوہ کسان ولوں ناڑ

سڑکے قدرت نوں حرجا پہنچاؤن تے دکھی ہندیاں وی آکھدا ہے،

پتہ نہیں کنے مجبور ہون گے ”

کھیتاں دے جائے

ورنہ کون سستی کردا ہے

اپنی سہاگن ما نوں؟ ”

کینسر دا راجنیتی شاشتر ”، ” بڈّ ماس والے روہٹ ”، ” آنلائن آپھلائن زندگی ”، ”

” منڈی دی وکراں سرال ” آدی اجہیاں کویتاواں بن جو گلوبلی یگ، تکنالوجی تے وشو پونجیواد دے

دور وچ منکھی زندگی آئیاں اسدھارن تبدیلیاں دی گلّ کردیاں بن | ” کینسر دا راجنیتی شاشتر ”

پونجیواد پر بندھ دے آدمخور خاصے نوں بیپرد کردا ہے جس وچ علاج نہیں سگوں لوکاں دیاں

بیماریاں تے موتاں منافعے دا سادھن بن |

کینسر محض بیماری نہیں ”

اکت سازشی تے ماتمی وچاردھارک ولّ وی ہے

اکت سوچی سمجھی آرتیا سوچ ہے

اک اجیبی کلجوگن

جو لاشاں دی گنتی ودھاؤندی ہے

تے کفن ویچ کے وی نفع کماؤندی ہے

بن کوئی وی بیماری محض بیماری نہیں رہی|”

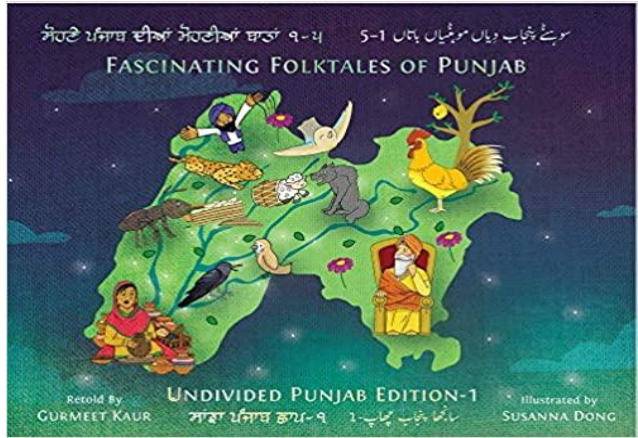
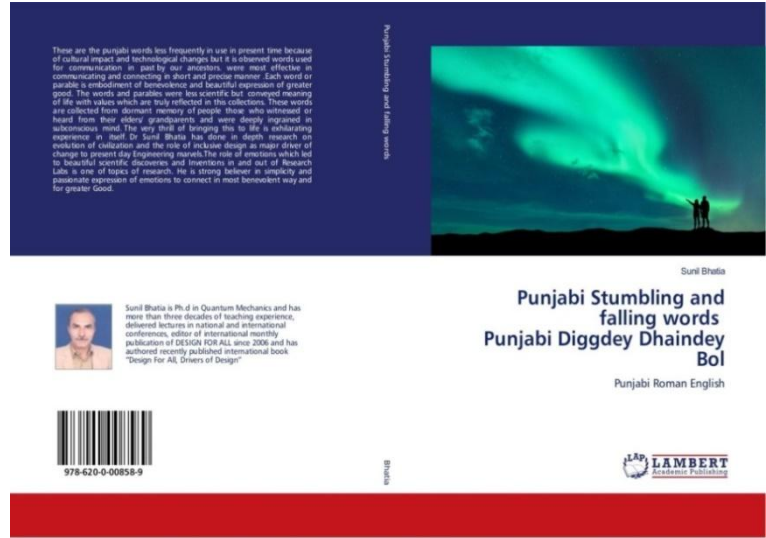
وفاداری٪ تے غداری٪ ”، “شکنی سیاست دی کھیڈ”، “شستر دھاری تے ہتھیاری”، “مرنا“
سج، جینا وی سج“، “وچار وی تے ہتھیار وی” آدی کویتاواں کوئی دے ڈونگھے چنتن تے شبدان
تے سنکلیاں دی دھر ڈونگھائی وچ اتر کے اوہناں دے ارتھ وسپھوٹ کرن دی یوگتا نوں پرگٹ
کردیاں کویتاواں ہن| کویتا باوی اک وکھرے طرحاں دی کویتا ہے جو مینوں جارج برنارڈ شاء دے
ناٹک پگمیلین دی یاد دواؤندی ہے جوک یونانی متھ تے ادھارت اک ناٹک ہے جس وچ کلاکار نوں
اپنی کرت نال جوڈے منکھاں نالوں وی ودھ پیار ہو جاتا ہے|

جویں میں پرچے دے شروع وچ لوشن دا حوالہ دتا سی تاں کاؤ کرت دا دوجا پکھ
بھاؤ کلاتمک پکھ دے مہتوپورن ہون دی مہنتا دی گل کیتی سی| ہروندر سنگھ دیاں کویتاواں نوں
پڑدیاں جتھے اوہناں دے وشال سروکاراں، بودھک پکڑ تے مانوی درشتی سانوں مان بھریا
احساس کراؤندی ہے اتھے کئی وار کاؤ رس دی گھاٹ وی رڑکی ہے| اسدا اک کارن شاید
extended metaphor دی کافی ورتوں وی ہے جسدا انند لینا اجے اسیں سکھنا ہے پر تاں وی
کئی جگہ کاوکتا دی گھاٹ وی لگی ہے| ایہہ وچار میری خود دی کویتا بارے وی کئی سچنا نے
پرگٹائے ہن| ایہہ میرا اک نجی جیہا خیال ہے کہ پنجاب، چ جہناں لوکاں کول بودھکتا، درشتی تے
وشال سروکار ہن اوہ کویتا دے شلپ دے معاملے وچ محنتی نہیں ہن| مینوں ایہہ یوگتا دا نہیں،
محنت دا معاملہ ہی لگدا ہے| اجیہے لوک وی ہن جہناں کول کہن لئی جان محسوس کرن لئی بہت
کچھ نہیں پر اوہ محض شبیدی جادوگری نال کم چلا لیندے ہن، حالانکہ کم ہی چلاؤندے ہن کیونکہ
استوں ودھ شبیدی جادوگری کچھ کر وی نہیں سکدی|

پر ہروندر سنگھ دی کویتا دے کلاتمک پکھ بارے گل کردیاں میں اسنوں صرف اوہناں دی رچنا تک
سیمت کرن دی بجائے اس نوں generalise کردیاں کچھ ہور سوال اٹھاؤنا چاہانگا| ایہہ اک کوڑی
حقیقت ہے کہ پنجاب وچ پنجابی کویتا دیاں کتاباں نہیں وکدیاں| پر اس طرحاں نہیں کہ پنجابی کویتا
نہیں پڑدے| پاش، اداسی تے شو اج وی وکدے ہن تے کسے حد تک سرجیت پاتر وی| پنجاب اندر
پنجابی شاعری نالوں ودھ بندی جان اردو شاعری پڑی جاندی ہے، پاکستانی پنجابی شاعری پڑی
تے مانی جاندی ہے| اسدا کارن کی ہے، ایہہ لبھیا جانا ضروری ہے| میرے کول اس سوال دا جواب

نہیں ہے تے اسدا جواب دینا شاید اجے میرے ورگے سکھاندرو دے وسّ دا روگ وی نہیں ہے| پر
میں اس گلّ تے زور دندیاں اپنی گلّ سماپت کردا ہاں اج گمبھیر کویتا لکھ رہے پنجابی کویاں لئی
اصل چنوتی کویتا نوں لوک من دے نیڑے لیکے جاتا ہے، اس دے پاٹھک پیدا کرنا ہے، اسنوں
محض اکادمک چرچاواں دے گھیرے توں باہر لجانا ہے|

نویں کتاب:

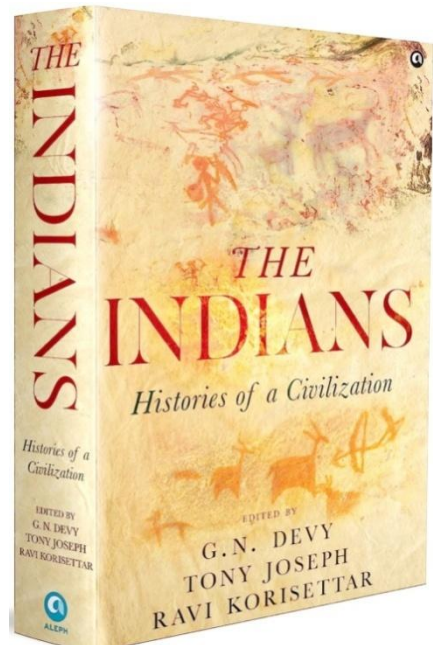
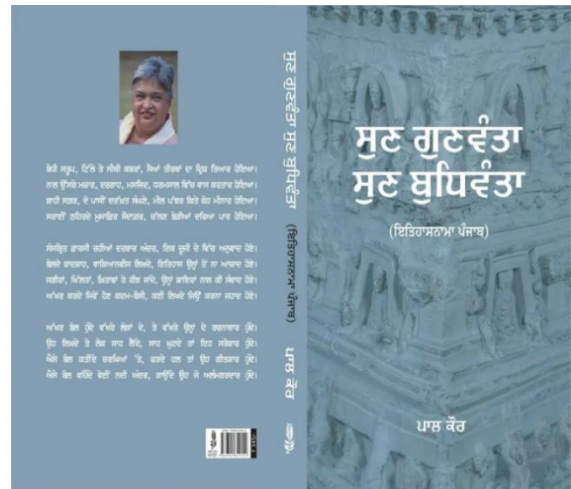
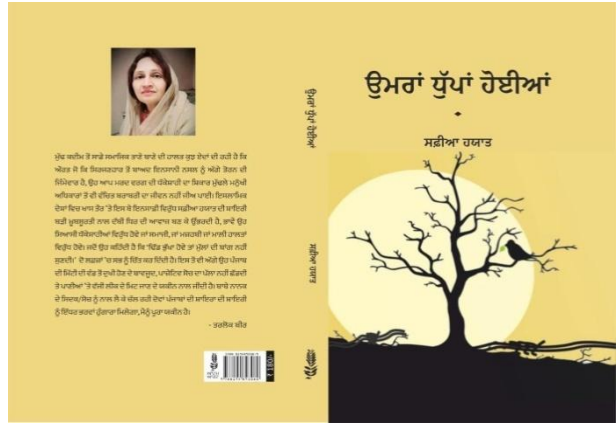

پہلی وار، پنج دریاواں دی دھرتی توں پنج خوبصورت چترت لوک- کتھاواں بچیاں اتے ماپیاں لئی پنجابی بھاشا دیاں لپسیاں (گور مکھی اتے شاہ مکھی) اتے انگریزی انواد دوواں وچ جیوت ہن۔

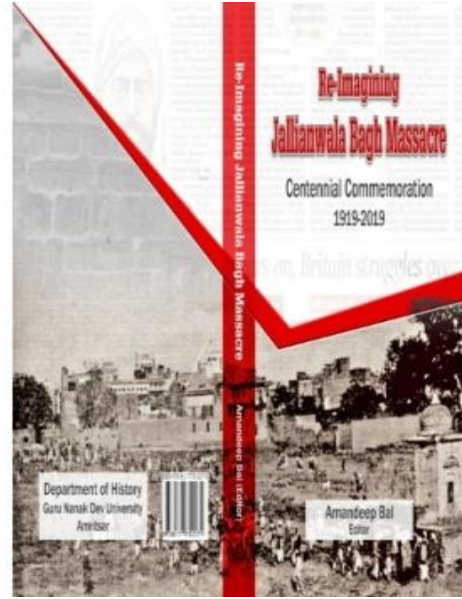
کتاب نوں بھرپور رنگاں وچ درسا یا گیا ہے جس نال پاتراں نوں جیوت بنایا گیا ہے۔ ہر کہانی انگریزی انواد دے نال پرمانک پنجابی وچ گیت کاری نال پیش کیتی گئی ہے اتے اک نینکتا ہے۔ انوندے پنجاب دے بال- انوکول نقشے اتے پنجابی لپسیاں نال بچیاں نوں جانو کرواؤن لئی ٹیبیل پنجاب دی امیر وراثت بارے ہور سکھن لئی پیرت کردے ہن۔

94 | 11" x 8.5" | ہارڈ کور گور مکھی، شاہ مکھی اتے انگریزی 4-8-101-9887101-0-978 ISBN:

کر پا کر کے لیکھک توں سدھے طور 'تے ادھکارت کاپیاں خریدواتے پیسے بچاؤ۔ نیٹ 'تے لیکھک دیاں ہور کتاباں لئی پنجاب دیاں منموہک لوک کہانیاں دیکھو۔

Arundeep Bahi, Professor & Head,
Department of History, Guru Nanak
Dev University, Amritsar. She is the
editorial board member of *Re-imagining
the Jallianwala Bagh Massacre*
and author of a book on the
event. *Passion, Life and
Death of Dr. Sahdev Nandan*
(2015). Her areas of interest
include international politics,
historical movements and
Postcolonialism.

The local massacre of innocent
indians on the grounds of 1919 at
Jallianwala Bagh in Amritsar.
The massacre that followed the
killing on the part of the British
army was the beginning of the
struggle for India's freedom.
The British government was
forced to apologize and
pay compensation to the
victims. The massacre was
a turning point in the history
of India.

The present work is a tribute
to the victims of the massacre
and the British rule in India.
The author has researched
extensively and has brought
to light the various aspects
of the massacre. The author
has also included the
contemporary aspects of the
Jallianwala Bagh Massacre.
The author has also included
the role of the British in the
massacre and other
important events after the
massacre. The author has
also included the role of the
British in the history of India.
The author has also included
the role of the British in the
history of India.

Department of History
Guru Nanak Dev University
Amritsar

Arundeep Bahi
Editor

خبریں:

1.

سلمات PunjibLibrary.com توں مفت ڈاؤنلوڈ کرن لئی وی اپلبدھ ہے
جن انک گور مکی اتے شاہ مکی وچ اپلوڈ کیتا ہے، اکت کر کے اسیں سارے اپلوڈ کرالگے۔

[*Salahiyat صلاحیت](#)

[punjablibrary.com](#)

[Salahiyat](#)

[punjablibrary.com](#)

دوجی انتر انٹرنی پنجابی کانفرنس، لاہور

پنجاب اتے پنجابی دی بھاشائی و بھنتا اتے سبھیاچارک وراثت دا جشن مناؤ۔

انتر انٹرنی پنجابی کانفرنس اکت پر کھ گلوبل ساگم ہے جو دو واناں، سبھیاچارک اتشاپیاں، بھاشا و گیانیاں اتے اتہاسکاراں نوں
پنجابی بھاشا اتے سبھیاچار دی امیر وراثت دا جشن مناؤن اتے اتشاپت کرن لئی اکٹھا کر دا ہے۔ اس ساگم دا ادیش آدھونک
سندر بھال وچ پنجابی دی سنبھال، پرچار اتے وکاس اتے وچار-وٹاندرے اتے سہیوگ نوں اتشاپت کرنا ہے۔

نوٲٲٲ سٲگھ اٲوال

ٲروگرام اٲے ساگم

بھارت دے دکھنی ایشیا کھوج کیندر

اشتہاریازی:
ڈجیٹل نیوز لیٹر وچ اشتہار دین لئی

advertisement@southasiaresearchcenter.in

اشتہار نوں سویکار کرن دا مطلب ایہہ نہیں ہے کہ بھارت دے دکھنی ایشیا کھوج کیندر دوارا اتپاداں جاں سیواواں دا سمرتھن کیتا گیا ہے

خبران اتے درش:

ورکشاپاں/کانفرنساں بارے/نویں اتپاداں جاں سماگماں جاں سیمیناراں

southasiaresearchcenter@news

پاٹھکاں نوں بینتی کیتی جاندی ہے کہ اوہ ساڈے نیوز لیٹر بارے سمپادک نوں اپنے وچار پرگٹ کرن: فیڈبیک

Feedback@southasiaresearchcenter.in

آگامی سماگم اتے پروگرام

Editor@southasiaresearchcenter.in

دستخط کیتے لیکھاں وچ پرگٹائے گئے وچار ضروری طور 'تے بھارت دے دکھنی ایشیا کھوج کیندر دے ادھکارت وچاران نوں درساوندے نہیں بن۔

نگرانی: (انگریزی، گرومکھی اتے شاہ مکھی دیاں لپیاں)

پرو: بردیو سنگھ ورک

پروفیسر آف ایمیننس (آنریری)، ایسجیجینس ورلڈ یونیورسٹی، فتح گڑھ صاحب، انڈیا.

مکھ سمپادک:

ڈاکٹر سنیل کمار بھاتیا پھیکلٹی ممبر،

اے/70/2 سیکنڈ-18، روہنی، دلی-110089، بھارت

ای-میل: dr_subha@yahoo.com

سمپادک: (انگریزی سنسکرن)

شری ایل.کے. داس

سابقہ مکھی ادیوگک ڈزائن کیندر، انڈین انسٹیٹیوٹ آف ٹیکنالوجی (دلی)، بھارت، وزٹنگ پھیکلٹی ڈزائن وبھاگ، دلی
ٹیکنالوجیکل یونیورسٹی، دلی

lalitdas@dtu.ac.in

ای-میل: lalitdas@gmail.com

سمپادک (انگریزی سنسکرن)

رونقی رام تون پرو

شہید بھگت سنگھ چینر پرو

راجنیتی وگیان وبھاگ

پنجاب یونیورسٹی، چنڈی گڑھ (بھارت)

ایمیل: ronkir@pu.ac.in

ایمیل: ronkiram@yahoo co, in

سمپادک: (پنجابی بھاشا اتے گورمکھی لپی سنسکرن)

جسپال سنگھ سندھو

پترکار، لیکھک اتے سماجک کارکن، کیندری سنگھ سبھا، چنڈی گڑھ، بھارت

ایمیل: jaspal.sdh@gmail.com

ایسوسیئیٹ ایڈیٹر: (پنجابی بھاشا، گورمکھی لپی سنسکرن)

رمندرجیت کور، ڈاکٹر

سہانک پروفیسر، پنجابی یونیورسٹی، پٹیالہ، بھارت

ایمیل: jitraminder75@gmail.com

سمپادک: (پنجابی بھاشا اتے شاہ مکھی لپی سنسکرن)

آسما قادری نے پرو

انسٹیٹیوٹ آف پنجابی اینڈ کلچرل سٹڈیز اورینٹل کالج

پنجاب یونیورسٹی لاہور پاکستان

ایمیل: aasmaqadri@gmail.com: 1

ایسوسیئیٹ ایڈیٹر: (پنجابی بھاشا، شاہ مکھی لپی سنسکرن)

عرفان ملک ڈاکٹر

پنجاب یونیورسٹی، چنڈی گڑھ (بھارت)

ایمیل: irfanmalik941@gmail.com

پرکاشن دے انچارج

خوشحال سنگھ چنڈی گڑھ نے سکھ سٹڈیز وچ ماسٹر ڈگری اتے سکھ پرب پنجابی یونیورسٹی، پٹیالہ وچ پی. ایچ. ڈی. جنرل سکریٹری سری گورو سنگھ سبھا جنرل س

سمپادکی ممبر

ڈاکٹر. گورو ریجا، انڈین انسٹیٹیوٹ آف ٹیکنالوجی، رڑکی، انڈیا ایمیل: gaurav.raheja@ar.iitr.ac.in, gr.iitroorkee@gmail.com

ڈاکٹر. سوگندھ ملہوترا، انڈین انسٹیٹیوٹ آف ٹیکنالوجی، ممبئی، بھارت، ایمیل: sugandh@iitb.ac.in

وشیش پترکار:

شریمتی نیمشا شرما،

ایمیل: Nemisha90@gmail.com، بھارت،

پتر وبار لئی پتہ:

اے/70/2 سیکٹر-18 روہنی، دلی-110089، بھارت

اس جرنل وچ دکھائی دین والی سمگری نوں سنتنر روپ وچ دوبارہ تیار کیتا جا سکدا ہے۔ اسے دی اک کاپی اتے رسید دی شلاگھا کیتی جاوے گی۔

ایہہ رسالہ ساؤتھ ایشیا ریسرچ سینٹر آف انڈیا اے/70/2 سیکٹر-18 روہنی، دلی-110089 (انڈیا) اتے پرکاشک دا نام ڈاکٹر۔ سنیل کمار بھاٹیا، ایڈریس اے/70/2 دوارا پاٹھکان دے لایہ لئی ہر مہینے مفت وچ پرکاشت کیتا جاندا ہے۔ سیکٹر-18 روہنی،
dr_subha@yahoo.com-دلی-110089 ٹیلیفون: +91-11-27853470, 011-45793470, ای-میل:

ਪੰਜਾਬੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ
PUNJABI LIBRARY
www.PunjabiLibrary.com